

YKSITYISESTÄ YSTÄVÄSTÄ JULKISEKSI VIHOLLISEKSI

Serbit ja kroaatit 1991:
Veljeydestä ja yhtenäisyydestä veriseen sisällissotaan

Kaisu-Maria Piironen
Pro gradu- tutkielma
Valtio-oppi
Yhteiskuntatieteiden
ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kesä 2008

TIIVISTELMÄ

YKSITYISESTÄ YSTÄVÄSTÄ JULKISEKSI VIHOLLISEKSI Serbit ja kroaatit 1991: veljeydestä ja yhtenäisyydestä veriseen sisällissotaan

Kaisu-Maria Piironen
Valtio-oppi
Pro gradu-tutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Pekka Korhonen
Kesä 2008
101 sivua

Tässä tutkimuksessa tarkoitukseni on selvittää, mitkä seikat johtivat Jugoslavian hajoamissodista toiseen, serbien ja kroaattien väliseen vuonna 1991. Tutkimuksen näkökulma on yksilötasolla: muutoksessa joka tapahtuu ihmisen arjessa silloin, kun tuohon arkeen lupaa kysymättä tunkeutuu sota. Tutkimuksessa tarkastellaan syitä, joilla on perinteisesti selitetty kroaattien ja serbien välistä sotaa ja pohditaan niiden paikkaansa pitävyyttä. Lähtökohtana ja aineistona tutkimuksessa on kahden yksilön näkemykset sodasta: työssä ne esiintyvät päiväkirjojen muodoissa. Valitut yksilöt edustavat sodan molempia puolia, toisen ollessa serbi ja toisen kroaatti.

Työssäni keskeisimmiksi teemoiksi ovat nousseet aineistoissa korostuneet tekijät, rajan käsite, kansallisuus, sotapropaganda, vahvat hallitsijat ja eron tekeminen. Nuo kaikki nivoutuvat myös toisiinsa, muodostaen vaikeasti hahmotettavan syiden kimpun. Valittu näkökulma on nostanut esille myös ilmiöitä, joista ei yleensä puhuta sotien yhteydessä. Näin ollen toiseus ja erilaisuus esiintyvät työssä hyvin marginaalisissa muodoissansa; kuten ruokakulttuurissa, rikollisuudessa tai leluissa. Sotaa tarkastellaan ensisijaisesti yksilön näkökulmasta, joten esiin nousevat kohteet ovat inhimillisen arkisia. Olen peilannut sotaa kroaattien ja serbien välillä rinnastaen sotatapahtumat, aineistona käyttämäni sodanaikaiset päiväkirjat sekä teorian. Näin ollen työssäni ei ole erillistä jakoa teoria- ja aineisto-osioihin, vaan rakenne etenee teemoittain.

Avainsanat:

Jugoslavian hajoamissodat, serbit, kroaatit, toiseus, sotapropaganda

SISÄLTÖ

1. JOHDANTO.....	4
2. RAJA	10
2.1 Jugoslavian rajoilla.....	10
2.2 Sotaan ajautuminen 1991	16
2.3 Sodan syttyminen	19
2.4 Kapteeni käskee: seuraa johtajaa.....	26
2.5 Jugoslavian bratstvo i jedinstvo; veljeys ja yhtenäisyys	35
2.5.1 Kylmä sota.....	35
2.5.2 Partisaanit	37
3. TARUN JA TODEN SEKOITTUMINEN.....	43
3.1 Propaganda toiseuden etsimisen ja löytämisen välineenä	43
3.2 Propagandaa perheen pienimmille.....	49
3.3 Mediasota	50
3.4 Balkan toisena	55
3.5 Inhimillisuus sodassa.....	60
3.6 Sodan tahraamat lautaset	65
3.7 Tarpeettoman vahva monikon ensimmäinen persoona	68
4. MIKSI JUGOSLAVIA HAJOSI?	73
4.1 Hajoaminen vääjäämättömyytenä	73
4.2 Kylmän sodan haudalla	81
4.3 Sotaan repivä kansalaisuus	84
5. LOPUKSI	93
LÄHTEET	98

1. JOHDANTO

”Yksilö herättää tunteet kansanmurhassa,” otsikoi Helsingin Sanomat tiedesivujensa artikkelia 13. maaliskuuta 2007. Artikkelin mukaan ihmiset käsittävät kansanmurhat tai niitä vastaavat, useita ihmishenkiä vaativat katastrofit, helpommin yksittäisen, esiin nostetun esimerkkitapauksen kautta. Tunteita repivä kuva liekeistä juoksevasta vietnamilaistytöstä, yksityiskohtainen kertomus sotilaan elämästä ennen kaatumistaan rintamalla tai sodan aikana pommisuojuksessa kirjoitettu henkilökohtainen päiväkirja helpottaa sodan jäsentämistä. Sota saa kasvot. Artikkelitoteaa myös sen, että kymmeneen tunteen myötätuntoa on yksinkertaisesti rajallinen, ja jopa kahden uhrin käsittämisen jälkeen se alkaa repeillä. Ilmiö tiivistyy samassa artikkelissakin esille nostettuun Äiti Teresan lausuntoon ”Jos katson ihmismassoja, en tee mitään. Kun katson yhtä ihmistä, jokin minussa liikahtaa.” Tähän ajatukseen nojaten tulen peilaamaan vuonna 1991 alkanutta sotaa serbien ja kroaattien välillä kahden yksilön kautta; kuinka nuo kaksi naista - toinen serbi Olga Milanovic ja toinen kroaatti Slavenka Drakulic, kokivat sodan henkilökohtaisella tasolla. Nuo yksilöt ovat minulle tuon sodan kasvot, heidän päiväkirjansa työni aineisto, ja pyrin etenemään työssäni lukien rinnakkain heidän päiväkirjamerkintöjään sekä sotatapahtumia. Analysoin sotaa päiväkirjatekstejä käyttäen apunani erilaisia teorioita; tärkeimpinä Harold Lasswellin sotapropagandateoria, Carl Schmittin teoria ystävän ja vihollisen erottamisesta sekä Ofer Zurin teoria vihollisuudesta. Teoreetikkojen ohella olen kokenut tärkeänä tarkastella paikallisia tutkijoita ja heidän ajatuksiaan, Maria Todorova heistä tärkeimpinä.

Sota herättää aina paljon kysymyksiä ja omalla tavallaan sisällissota, jona serbien ja kroaattien välinen sota on nähtävissä, herättää niitä vielä enemmän – kuinka ennen yhteisen lipun alla taistelleet nyt silmittömästi tappavat toisiaan? ”Elimme vuosikaudet onnellisina yhdessä ja nykyään tapamme toistemme pieniä lapsia. Mitä meille on tapahtumassa?” Näin kyseli sarajevolainen Indira Hadziomerovic *Independent*-lehdessä 8.8.1992. Balkanin alueen etniset konfliktit juontavat juurensa syvälle historian uumeniin, aluetta kutsutaan Balkanin ruutitynnyriksi ja toisinaan vihamielisyyksien selitykseksi riittää ainoastaan viittaus balkanilaisuuteen ja sotaisaan ihmistyyppiin – halu sotia on siis imetty jo äidinmaidossa, eivätkä balkanilaiset itse voi muuta kuin jatkaa heille viitoitetulla

tiellä, verenperintöään seuraten.¹ Sodasta tulee jatkuvuutensa kautta kiistämätön osa arkea ja siihen tottuu, niin kuin Sarajevosta vuonna 1993 paenneen serbiperheen vuodenikäinen tyttövauva, joka ei puolestaan osannut sopeutua hänelle uusiin, rauhanajan, olosuhteisiin. Perheen äiti kertoi Punaisen Ristin traumaklinikalla, ettei vauva enää nukahtanut iltaisin. Hän uinahti vasta kun kuuli nauhalta sodan ääniä. Äiti pohdiskeli neuvottomana traumaklinikalla sitä, tekikö hän väärin nauhoittaessaan televisiosta kranaattien, aseiden ja tykkien ääniä.²

Pyrin työssäni tutkimaan tuota muutosta, joka tekee yksityisestä ystävästä julkisen vihollisen ja sitä, mikä saa ihmisen hyväksymään sodan ajatuksen niinkin vahvasti, että sodan annetaan toimittaa uudet jaot ystäviin ja vihollisiin. Aineistoni on tätä näkökulmaa vasten peilattuna haasteellinen, sillä molemmat valitsemistani kohteista ovat yksilöitä, jotka eivät täysin tempaantuneet sodan huumaan ja tapahtumiin – eivätkä taistelleet rintamalla, mutta juuri tämän vuoksi koen heidät mielenkiintoisina, sodanvastaisina mutta sotaan temmattuina. Kiinnostukseni herää tosin jo senkin vuoksi että ajoittain näen heissä samastumisen mahdollisuuden, olivathan he molemmat eurooppalaisia nuoria naisia. Näkökulmani valintaan minua on kannustanut myös Tarja Väyrysen³ ajatus naisista sodan kokijoina. Hän mainitsee esimerkkeinä Kroatian ja Bosnian, El Salvadorin ja Vietnamin sodat osoittaen, että naisten roolit konflikteissa poikkeavat suuresti toisistaan. Naisten omat kokemukset Jugoslavian alueen konfliktista tulevat usein kerrotuksi uhrin kategorian avulla, voimattomana silmittömän väkivallan edessä, turvattomuutta ja avuttomuutta korostaen. Päinvastaisena esimerkkinä hän mainitsee El Salvadorin sisällissodan, jossa naiset mobilisoituivat tasa-arvoisiksi toimijoiksi maanomistusoloista käydyssä taistelussa. Joten siinä missä entisen Jugoslavian alueen naisten kertomukset sodasta poikkeavat merkittävästi miesten kertomuksista, El Salvadorin naisten kokemukset näyttävät yhdistäneen heitä miesten kanssa.⁴ Väyrysen ajatusta mukaillen uskon, että tässä, serbien ja kroaattien välistä sotaa 1991 käsittelevässä työssäni, on tuo uhrin kategoria vaikea kokonaisuudessaan sivuuttaa. Samalla kuitenkin tiedän, että aineistoksi valitsemani naiset ovat jo osoittaneet itsessään sen, etteivät he suostu pelkistettyyn uhrin rooliin. He ovat voimakkaasti pyrkineet raportoimaan sodasta, analysoimaan ja kertomaan tapahtumista ulkopuolisille. Kliseisesti sanottuna, uhrin sijasta käyttäisin Olgasta ja Slavenkasta sanaa

¹ Todorova, 1997, 66

² Rutanen, 2002, 12

³ Väyrynen, Tarja., 2007, 134

⁴ Väyrynen, Tarja, 2007, 135

selviytyjä. He kyseenalaistavat, raivoavat ja kykenevät viiltävään analyysiin jo sodankäynnin aikana, mutta toisinaan myös pettyvät ja joutuvat alistumaan sodan paineen alla. Varmaa on myös se, että heidän tarinansa ovat erilaisia kuin ne yleisemmin kerrotut, joita noista sodista on totuttu kuulemaan. He eivät niinkään kerro selkeitä voittajien tai häviäjien tarinoita, eivät uhrien tai roistojen; he ovat kokijoina jossain määrin puolueettomia. Tavoittelen työssäni myös sitä, että näkökulmani olisi perinteistä sodankuvausta humanimpi, en niinkään pyri kertomaan sodan tapahtumista, armeijoiden miesvahvuuksista, rintamalinjojen muutoksista tai yksittäisistä taisteluista, sillä käsitän että historiankirjoissa Jugoslavian hajoamissodat ovat jo tarkan perinpohjaisesti läpikäytyt. Koen, että seuraamalla näiden kahden naisen ajatuksia sodan aikana, pääsen lähemmäs sota ja sen maailmaa, unohtamatta kuitenkaan missään vaiheessa sitä, että olen tulkintoineni täydellisen ulkopuolinen. Sen sijaan Olga ja Slavenka ovat olleet tuon sodan sisällä ja tämän vuoksi halusinkin kirjoittaa tämän työni juuri heistä, juuri heidän kertomuksiensa, päiväkirjojen, pohjalta. Halusin nähdä historian takana ihmiset, nuo kädet jotka hellän varmasti puristivat kynää sodan melskeessä, toisinaan kaukanakin luotien lentoradoista, ja nuo mietteet joita voi olla vain ihmisellä, joka on ollut osana tuota muutosta. Halusin tutkia 1990-luvun Lintukoto- Euroopassa paikkansa ottanutta sota, joka käänsi vanhat naapurit toisiaan vastaan. Tuo sota on ollut ajankohtainen läpi oman elämäni, muistan jo yhdeksänvuotiaana kummastelleeni hajoamissotia: ne tuntuivat loputtomilta, sekavilta ja selittämättömiltä, laajoina artikkeleina ja pakolaisvirtoina. Ala-asteella Kosovosta pakolaisena tulleet albaanit opettivat meille uusia leikkejä, mutta seuraavana vuonna Ivana ja Nadja olivat jo poissa. Tuo 1990-luvun Jugoslavian hajoamissotien ajankohtaisuus ei ole vieläkään ohi: pikemminkin päinvastoin, ne ovat jälleen kerran kaikkien huulilla. 21.7.2008 saatiin kiinni 13 vuotta piileskellyt serbijohtaja Radovan Karadzic, jota syytetään sotarikoksista Bosnian sodan aikana. Media ei näytä väsyvän Jugoslavian hajoamissotiin: kerta toisensa jälkeen lehtien sivuille piirretään mosaiikkimainen kartta kuvaamaan entisen Jugoslavian etnistä rikkautta ja sen alle aikajana: kuinka kaikki tapahtui, miksi annoimme sen tapahtua.

Koen, että ymmärtääkseni edes hitusen siitä, mitä sodassa tapahtui, on minun laajennettava näkökenttääni ja tutkittava myös Jugoslavian arkea ennen sota, sekä Serbian ja Kroatian arkea sodan jälkeen. Työni keskittyy tuohon muutokseen, siihen mitä tapahtui ihmismielissä. Ei ensimmäisen uhrin, ei rintamalla palvelleen sotilaan, vaan sellaisessa mielessä joka on muutoksen sisällä olevalla tarkkailijalla, joka viimeiseen saakka yrittää

pitää itsensä poissa liikkeen imusta. Pysin työssäni näkemään edes ripauksen siitä ymmärryksestä, joka heijastuu (sisällis)sotaan ajautuvan valtion kansalaisten silmissä. Siitä ymmärryksestä joka syntyy ainoastaan pakotetusta alistumisesta, mutta myös siitä kyvystä sopeutua, joka pitää ihmisen hengissä olosuhteissa missä hyvänsä. En halua ymmärtää Balkania kuten Sarah Green työssäni kappaleessa ”Myytti Balkanista” varoittaa, selittäen siten ikiaikaisen väkivaltaisuuden myytin ja näin ymmärtäen väkivallankäytön siihen nojautuen. En tahdo yrittää ymmärtää niinkään Balkania, vaan balkanilaisia, enkä heistäkään kaikkia – vaan ainoastaan valitsemaani kahta, Slavenka Drakulicia ja Olgaa Milanovicia. Aineiston monipuolisuuden vuoksi työni ei kauttaaltaan etene kronologisesti, vaan se kulkee eteenpäin teemoittain. Valitun rakenteen vuoksi työn alussa esitellään ilmiöitä, jotka kronologisesti ajateltuna kuuluisivat työn loppuun. Koin tämänlaisen rakenteen kuitenkin palkitsevampana, ja olen pyrkinyt esittämään asiat niin, ettei sekaannusta tämän valinnan vuoksi synny.

Aineiston saatavuuden vuoksi työni pääpainotus on Drakulicin päiväkirjoissa ja kirjoituksissa, joita olen lukenut kolmen kirjan verran – kun taas Milanovicin päiväkirjoista olen nähnyt ainoastaan pienenpienen murto-osan. Halusin kuitenkin, tästä epätasapainoisesta tilanteesta huolimatta, pitää Milanovicin mukana työssäni, sillä mielestäni molempien näkökulmien, niin serbien kuin kroaattien, saaminen työhöni on erityisen tärkeää. On mielenkiintoista huomata, että ihmisten ajatukset tuossa sodassa ovat ajoittain täysin samanlaisia, vaikka he ovat rintaman eri puolilla. Eroavista kansallisuuksistaan huolimatta Drakulic ja Milanovic jakavat samat ajatukset, joten se ainoa raja joka sodassa oli merkitsevä, ei kuitenkaan täydellisesti erottanut serbejä ja kroaatteja. Työssäni on erityisen tärkeää olla unohtamatta sitä, että se käsittelee sotaa enimmäkseen kahden yksilön näkökulmasta. Ne ajatukset, jotka heidän päiväkirjoistaan välittyvät, voivat ajoittain edustaa koko kansan kollektiivista mielipidettä ja toisinaan olla ainoastaan vahva kuiskaus kapeasta marginaalista. Koen kuitenkin näkökulmani oikeutetuksi, sillä yksilön ääni hukkuu niin usein massaan ja jää kuulematta laskennallisten keskiarvojen maailmassa. Tätä ajatustani tukee myös Martin Hallin näkemys siitä, kuinka historian olemassaolo vaatii juonen – mutta ennen kaikkea myös kertojan.⁵ Historia, joka ei välttämättä koostu aina puhtaista tosiasioista, muodostaa juonen ja kertojaksi tähän tarinaan vaaditaan ihminen.

⁵ Hall, luento 13.12.2007

Olga Milanovic oli sodan syttymisen aikoihin, vuonna 1989 nuori valtiotieteen opiskelija Belgradin yliopistossa. 1990-luvulla hän toimi toimittajana Serbiassa, niin televisiossa kuin erinäisissä sanomalehdissä. Hän eli Serbiassa koko sodan ajan, ja tätä nykyä hän on kahden lapsen äiti. Slavenka Drakulic puolestaan on kroatialainen kirjailija, joka muutti vuonna 1995 Ruotsiin jatkuvien sotien uuvuttamana. Hänen hyvä ystävänsä, Helsingin yliopistossa kroatiaa ja entisen Jugoslavian kirjallisuutta opettanut Rada Boric⁶ kertoo seuraavasti: ”Slavenka taisteli 1980-luvulla avoimesti julkisuudessa naisten puolesta, kirjoitti tekstejä ja piti ääntä naisten oikeuksista”. Sodan syttyessä naiseuden puolustaminen jäi kuitenkin ihmisyyden puolustamisen jalkoihin. Sodan syttyessä Rada Boricin mielestä ainoat järjissään pysyneet tahot olivat naisaktivistit ja feministit, jotka maksoivat siitä kovan hinnan. Monet joutuivat Drakulicin tavoin lähtemään maasta, monet karkotettiin, sillä naisten ”yli rajojen” ulottuvaa solidaarisuutta epäiltiin vihollisten tukemiseksi, sodanvastainen liberaali suvaitsevaisuus ja solidaarisuus olivat tarpeeksi herättämään sodan keskellä, ja ankaran katolisessa ja patriarkalisessa maassa, kovaa kritiikkiä ja jopa aggressioita. Erilaisille ajatuksille ei ollut tilaa, sodan rajoittaessa valittavien vaihtoehtojen kirjon kahteen – ystävään ja viholliseen, joiden välille ei jää mitään.

Työni ensimmäinen osa käsittelee Jugoslavian valtiota murrosvaiheessa ennen hajoamissotia, pääasiallisesti 1990-luvun alkuvuosia; mitkä tekijät sotaan johtivat, mitä tapahtui reaaliolitiikassa ja mikä oli ajan henki? Aloitan työni käsittelemällä rajaa, sillä koen, että raja on ensimmäinen askel kohti siirtymistä kohti erottelua meidän ja heidän välillä. Rajaa tarvitaan, sillä ilman rajaa ei olisi mahdollisuutta erilaisuuteen, toiseuteen, joka puolestaan on työssäni edellytyksenä vihollisuuden löytämiselle ja löytymiselle. Käsitelen rajaa työssäni fyysisen lisäksi henkisenä, sillä muuttuvathan rajat ensisijaisesti ihmisten mielissä silloin, kun naapurit ja ystävät muuttuivat vihollisiksi. Rajan ohella ensimmäinen osa käsittelee Jugoslavian ja myöhemmin itsenäisten Kroatian sekä Serbian hallitsijoita ja hallituksia, vaaleja osatasavalloissa 1990 ja itsenäisyysjulistuksia, mutta ennen kaikkea sitä, minkälaisia muutoksia tapahtui kansalaisten mielissä. Työn toinen osuus "tarun ja toden sekoittuminen" on teoreettisin, sen käsitellessä toiseutta ja sen laaja-alaisia mahdollisuuksia: aina illallispöydästä sotapropagandaan. Sotapropagandan osuus on suuri, sen merkitys historiankirjoitukseen ja yhteenkuuluvuuden tunteen lisäämiseen; toiseuden etsimiseenkin. Tässä osassa pohdin myös Balkanin suhdetta Eurooppaan ja balkanilaisten eurooppalaisuutta, joka mielipiteissä toisinaan kyseenalaistetaan. Työni

⁶ Rauhan puolesta, 2/07, 10–11

kolmas pääluke pyrkii vastaamaan siihen kysymykseen, miksi Jugoslavia hajosi ja erityisesti siihen, mitkä konkreettiset seikat saivat serbit ja kroaatit sotimaan vastakkain. Tässä luvussa pohdin sotatilassa olevan valtion kansalaisuutta ja sen voimaa. Työni viimeinen osuus pyrkii kokoamaan yhteen työssä esitettyjä ajatuksia. Se tarjoaa ripauksen uutta informaatiota, mutta sen perimmäisenä pyrkimyksenä on analysoida työssä esille nostettuja hajoamissotiin johtavia syitä. Johdantoni, ja koko työni, tiivistää Boricin ajatus sodan keskellä selviytyneistä naisista: ”Onneksi he ovat jatkaneet kirjoittamista, heidän ansiostaan on kuultu ja kuullaan erilaisia sodasta ja sotarikoksista kertovia ääniä. Muuten tarina olisi päättynyt.”⁷

Puhuessani tässä työssä Jugoslaviasta tarkoitan aina Jugoslavian liittotasavaltaa, joka oli olemassa 1943–1991 ja jota johti rautaisesti marsalkka Josip Broz Tito. Tuo valtio koostui kuudesta eri osatasavallasta; Serbiasta, Kroatiasta, Sloveniasta, Bosnia-Hertsegovinasta, Makedoniasta ja Montenegrosta. Tarkoittamaani Jugoslaviaa kutsutaan joissain yhteyksissä ”Toiseksi Jugoslaviaksi” erotuksena Ensimmäiselle Jugoslavialle, kuningaskunnalle joka oli olemassa jo 1918–1941.

⁷ Rauhan puolesta, 2/07, 10–11

2. RAJA

2.1 Jugoslavian rajoilla

The borderlands are physically present wherever two or more cultures edge each other, where people of different races occupy the same territory...Living on borders and in margins; no, not comfortable, but home.⁸

Jugoslavia 1987

Kartta 1

Jugoslavia oli 1980-luvulla yhtenäinen valtio, jonka rajojen sisäpuolella oli niin serbien, kroaattien, makedonialaisten, montenegrolaisten, bosnia-hertsegovinalaisten kuin sloveenienkin koti. Alueellisia eroavaisuuksia eri osatasavaltojen välillä oli toki olemassa, mutta ne eivät kuitenkaan olleet tarpeeksi vahvoja muodostaakseen selkeitä, fyysisiä,

⁸ Anzaldúa, 1997, numeroimaton

rajoja. Jugoslavia oli kuin suurta, etnisesti rikkasta raja-seutua, jonka sisällä asui runsaasti eri kansallisryhmiä, sopuisasti sekoittuneina. Näin oli ollut Josip Broz Titon veljeyttä ja yhtenäisyyttä korostavassa Jugoslaviassa sen syntymän, vuoden 1943 jälkeen. Veljeyden ja yhtenäisyyden periaate oli omaksuttu hyvin, vuoden 1980 väestölaskennassa 1,5 miljoonaa ihmistä ilmoitti olevansa jugoslaaveja.⁹ Useille toisen maailmansodan jälkeen syntyneille kroatialaiselle, serbille tai alueen muille etnisten ryhmien edustajille etnisyys ei merkinnytkään juuri mitään. Heidän vanhempansa, sodan kokenut sukupolvi, kasvatti heidät rauhanaikana – ja rauhanaikaan, etnisiä eroavaisuuksia vähätellen. He syntyivät yhtenäiseen kommunistiseen Jugoslaviaan ja heidät kasvatettiin olosuhteissa, jossa koko Jugoslavia oli heidän kotimaataan. Jugoslavialaisista perheistä noin 40 prosenttia oli etnisesti sekoittuneita.¹⁰ Tavallinen oli myös kaksoiskansalaisuuden tilanne; kansalainen tunsi itsensä yhtäaikaaisesti niin serbiksi kuin jugoslaaviksi, identiteetit eivät kilpailleet vaan täydensivät toisiaan. Joten yksilö oli ensisijaisesti jugoslaavi, ja tämän jälkeen hän oli mahdollisesti jotain muutakin – kroaatti, serbi tai sloveeni. Jugoslavian etninen rikkaus hämmensi myös ulkopuolisia, Drakulic kertoo mielenkiintoisen tarinan siitä, kun Istrian, pienen jugoslavialaisen kylän asukkaita haastateltiin kroatialaisen tutkijan toimesta. Kylä sijaitsee vuoristossa, nykyisen Italian, Slovenian ja Kroatian rajamailla (kartta 2) – fyysisesti kuitenkin kuuluen Kroatiaan:

“Who are they really?” the confused journalist asked. But the locals saw no contradiction in claiming three different nationalities; neither would they describe themselves as opportunists. In their view, the misunderstanding lies in the fact that the journalists were posing a simple ‘either – or’ type of question. To the reporters, it was impossible for one person to be a Croat, Italian and a Slovene all at the same time. The journalist saw the villagers’ nationalities as political categories: the villagers were talking about their own identity, of which their nationalities were only one aspect.¹¹

Yllä kuvattu tilanne oli tyypillinen Jugoslaviassa, ihmiset identifioituivat usean eri etnisen identiteetin kautta, mutta ne myös koettiin toissijaisina – etnisen identiteetin roolin ollessa olemattoman pieni. Kansalaisuus oli toissijaista, eikä ylipäätään niin vahvaa että se riittäisi

⁹ Schöpflin, 1993, 14

¹⁰ Glover, 2003, 176

¹¹ Drakulic, 1996, 163

määrittämään ihmistä kokonaisuudessaan. Drakulic kertoo myös, että kyläläiset vaihtavat kieltä lennosta, kesken lauseiden, kiinnittämättä siihen juurikaan huomiota, joten puhdasta kielen kautta identifiointumista ei tapahtunut. Etnisen identiteetin vähättelemistä koko Jugoslavian alueella tapahtui erityisesti toisen maailmansodan jälkeen syntyneen sukupolven suhteen, eroja vähäteltiin – jo senkin takia että yleinen julkinen ilmapiiri kannusti siihen, mutta myös sen vuoksi, että heidän vanhempansa olivat katsoneet sotaa silmästä silmään ja saaneet tarpeekseen etnisten erojen vuoksi sotimisesta. Kyläläisiä haastatellut englantilainen journalisti käsitti kansalaisuuden enemmänkin poliittisena aspektina jonka rajat olivat poissulkemisen kautta selkeästi vedettävissä: jollei joku ollut serbi, oli hän kroaatti tai sloveeni, mutta haastateltavat Istriian kansalaiset ymmärsivät moniulotteisen etnisyyden ainoastaan yhtenä itsensä rakentamisen aspektina.

Living in the border region, they understand better than anyone else that we all have mixed blood to a greater or lesser extent.¹²

Rajaseudulla asuminen on tässä Drakulicin kommentissa luettavissa positiivisena, silmiä avaavana ilmiönä. Hänen mukaansa elämä raja-alueella osoittaa ihmiselle sen, ettei kenenkään veri ole sekoittumatonta ja etteivät rajat ole muuttumattomia ja vakiintuneita. Tästä kommentista henkii se, että raja-alueilla yhteistyö etnisten ryhmien välillä olisi helpompaa, välittömämpää ja tapahtuisi sujuvammin. Jugoslavian valtion voi kokonaisuudessaan käsittää ikään kuin raja-alueeksi, sillä olihan väestö siellä etnisesti hyvin sekoittunutta, merkitsevimmän rajan ollessa sen, joka rajasi Jugoslavian muista Kaakkois-Euroopan ja Itä-Aasian valtioista. Etnisten ryhmittymien jaot eivät olleet selkeitä Jugoslavian sisällä, ja jokaisen alueen sisällä oli vahvoja etnisiä vähemmistöjä: reilu neljännes sekä serbeistä että kroaateista oli aina asunut osatasavallan rajojen ulkopuolella.¹³ Tästä ja vahvuudestaan huolimatta Jugoslavian ulkorajat menettivät lopulta kuitenkin merkityksensä, osatasavaltojen välisten rajojen noustessa keskiöön.

¹² Drakulic, 1996, 164

¹³ Ignatieff, 1993, 24

Jugoslavia 1993

Kartta 2

Kartan vasemmassa yläkulmassa ympyröitynä Istria

Muodostuuko alue passiivisesti siten, että sen ympärillä olevat alueet sulkevat sen pois – jäljelle jäävä on siten muodostava oman alueensa? Vai muodostaako alue itse itsensä rakentaen rajansa? Joka tapauksessa rajan käsitettä ei voi olla olemassa ilman sen taakse jäävää aluetta. Rajaa ei tarvittaisi, mikäli ei olisi toiseutta, ulos suljettavaa, sen takana. Rajan tarkoituksena on sulkea tuo toinen (vieras), pois, jättää se omiensa pariin tuntemaan samanlaisuutta heidän kanssaan. Raja on jotain, joka erottaa meidät ja heidät, omat ja vieraat toisistaan. Rajoja rakentavat tekijät voivat vaihdella suurestikin. Jugoslavian rajojen poispyyhkimistä – ja toisaalta muuttamista taas Serbian, Kroatian ja Slovenian rajoiksi – perusteltiin etnisillä, kielellisillä sekä kulttuurisilla eroavaisuuksilla. Nuo syyt ovat

halutessaan helposti kumottavissa, kuten slaavilaisen filologian dosentti Juhani Nuorluoto¹⁴ tekee ja toteaa, että Jugoslavian etnisten ryhmittymien eroavaisuuksien korostaminen oli keinotekoisia ja nimenomaan niiden tarkoituksellista etsimistä. Hänen mukaansa esimerkiksi kielelliset erot olivat erikseen rakennettuja ja äärimmäisen pieniä, joita kuitenkin pyrittiin korostamaan siten, että ne loisivat mahdollisuuden nähdä eroavaisuuksia myös muilla sektoreilla. Yli sadan vuoden ajan 1800-luvulta 1900-luvun lopulle suurin osa bosnian, kroaatin ja serbin puhujista katsoi puhuvansa yhtä kieltä, indoeurooppalaiseen kielikuntaan kuuluvaa, serbokroaattia eli kroatoserbiaa, vaikka siinä olikin pieniä paikallisia eroja — myös kirjakielen tasolla.¹⁵ Nykyisin näitä entisiä serbokroaatin kielen variantteja käsitellään erillisinä ja lähinnä poliittisista syistä puhutaan serbian, kroatian, bosnian ja montenegron kielistä, vaikka kieli on kaikissa maissa lähes sama, pieniä murre-eroja lukuun ottamatta.¹⁶ Serbian kieltä kirjoitetaan myös kyrillisin, muita ainoastaan latinalaisin aakkosin. Kielelliset erot olivat siis aina olleet olemassa – yhtenäisessä Jugoslaviassakin – niiden kanssa on tultu toimeen yli sadan vuoden ajan; ainakin siihen saakka kunnes raja kielten välillä nostettiin keskusteluun keskiöön, poliittiseksi aseeksi. Kielen lisäksi Nuorluoto ymmärtää myös kulttuurilliset erot Jugoslavian rajojen sisäpuolella hyvin pieniksi; ainakin sellaisiksi etteivät ne yksin riittäneet piirtämään uusia, vahvasti erottavia, rajoja yhtenäisen Jugoslavian pintaan.

Balkanin rajat eivät ole olleet pysyviä, niitä on piirretty aina uudelleen ja uudelleen – välillä kuin käsivaralla vanhoja historian karttoja mukailten. Nuo rajat ovat myös piirtyneen syvälle ihmisten mieliin, josta mielenkiintoinen esimerkki on maineikas elokuvaohjaaja Emir Kusturica, muslimiperheen poika joka vuonna 2005 vaihtoi puolta, siirtyen pahimpaan mahdolliseen vihollisleiriin - serbien joukkoon. Balkanilla Kusturicasta tuli sodan aikana omituinen tapaus – jonkinlainen petturi ja takinkääntäjä etnisten rintamalinjojen eri puolilla. Hän selitti valintaansa *The Guardianissa*¹⁷: ”Ehkä sukumme oli muslimisuku 250 vuotta, mutta sitä ennen me olimme ortodokseja. Ja syvällä sisimmässämme me olimme aina serbejä, sitä ei uskonto voi muuttaa. Meistä tuli muslimeja vain, jotta selvisimme hengissä turkkilaisten aikakaudesta.” Turkkilaisten aikakaudella Kusturica viittaisi ottomaaneihin, jotka hallitsivat serbien asuttamaa Balkania 1300-luvun lopulta aina 1800-luvulle asti. Joten 250 vuotta vanhat jaot ovat vielä tänäkin

¹⁴ Nuorluoto, 1999, 20

¹⁵ Lindstedt, Nuorluoto 05/2000

¹⁶ Niiden eroa voi ehkä verrata brittienglannin ja amerikanenglannin eroon: sanasto, ääntäminen ja ortografia poikkeavat hieman (latinalaista kirjaimistoa käytettäessä), mutta erot eivät normaalisti haittaa ymmärtämistä.

¹⁷ 4.3.2005 (käännös Helsingin sanomat)

päivänä päteviä rajaamaan meidät ja heidät. Anke Srtüverin ajatuksen mukaisesti rajojen tarve on luonnollista: It is first of all clear that people simple needs borders and other landmarks to orient themselves.¹⁸ Tässä Kusturican tapauksessa olemassa olevat rajat eivät olleet niitä, joiden mukaan hän halusi sijoittaa itsensä suhteessa muihin. Hän tunsi vahvempana ne rajat, joiden mukaan hänen perheensä oli määritelty 250 vuotta sitten. Rajoja tarvitaan identiteetin luomiseen, itsensä kartalta löytämiseen – missä minä olen, missä on se kansa mihin kuulun? Olemmeko fyysisesti oikealla paikalla kartalla, olemmeko nyt tyytyväisiä, ovatko esi-isämme asuneet täällä – kuulemmeko tänne?

Kun ensimmäiset Kroatian alueella sijaitsevat talot poltettiin raunioiksi, kun monikansallisten kylien eri kansallisuuksiin kuuluvat naapurit alkoivat tappaa toisiaan, siitä tuli meidänkin sotamme, sinun sukupolvesi ja minun. Ei ideologisista syistä, vaan siitä yksinkertaisesta syystä, että se muutti koko meidän elämämme... Mutta mitä tiesit ja mitä sinun vuonna 1968 syntynyt sukupolvesi tiesi menneisyydestä, meitä nyt riivaavasta vihasta?¹⁹

Slavenka Drakulicin kirjassa kroaattiäiti kirjoittaa kirjettä pojalleen ja yrittää ymmärtää syitä, minkä vuoksi jälleen kerran tuli taistella saman vihan, samojen rajojen ja niiden muutosten, vuoksi - syiden jonka puolesta oli Drakulicin mukaan jo sodittu riittävästi. Millä muistoilla 1990- luvun alun sodat oikeutettiin? Tuliko tällä kertaa katsoa taaksepäin Kosovo Poljen taisteluihin ja ruhtinas Lazarin ylvääseen taistelutahtoon noilla taistelukentillä, ottomaanien vallan aikaan vai oikeutettiin uutta syntyvää sotaa ehkäpä Ensimmäisellä Balkanin sodalla vuodelta 1912- 1913?²⁰ Oliko siis serbien ja kroaattien karkaaminen toistensa kurkkuihin väistämätöntä, verenperinnön seuraamista ja ainoastaan osa alueen sotaista jatkuvuutta? Näillä kansallisuuksilla on kollektiivisessa muistissaan runsaasti esimerkkejä menneisyyden hirmuteoista useiden vuosisatojen ajalta. Drakulicin kommentti paljastaa myös sen, kuinka rajoja piirtäminen aloitettiin uudelleen sodan uhan ilmetessä, niitä piirrettiin jopa kylienkin sisälle, erottaakseen naapurit toisistaan. Monikansallisten kylien sisällä puhalsivat uudet tuulet: yhtäkkiä kaikkien tietoisuuteen nousi jälleen se, mitä etnistä ryhmää kukakin edusti. Ystäviä ja kylänmiehiä katsottiin

¹⁸ Strüver, 2005, 217

¹⁹ Drakulic, 1994, 139

²⁰ Ensimmäinen Balkanin sota käytiin 1912–1913 Bulgarian, Serbian, Kreikan ja Montenegron muodostaman liittouman sekä Osmanien valtakunnan välillä. Liittouman tavoitteena oli vallata Turkille kuuluneet alueet Balkanilla.

jälleen alta kulmien ja omaa elinpiiriä tiivistettiin tarvittaessa, rajoittuen ainoastaan saman etnisen ryhmän edustajiin.

2.2 Sotaan ajautuminen 1991

Jugoslavian sosialistinen liittotasavalta syntyi toisen maailmansodan jälkeen 1946 Josip Broz Titon johtamien kommunistipartisaanien ajettua pois saksalaiset sekä voitettua kroaattinationalistiset ustasa-joukot ja serbinationalistiset tsetnikit. Jugoslaviaan kuului kuusi osatasavaltaa (Serbia, Kroatia, Bosnia-Hertsegovina, Slovenia, Makedonia ja Montenegro) ja kaksi autonomista aluetta (Kosovo ja Vojvodina). Maan suhteellisen vakaa hallintojärjestelmä alkoi rakoilla jo 1980-luvulla, kun kansallistunteet sekä vanhojen sotien muistot ja vihollisuudet alkoivat nousta, ja tulla nostetuiksi, pintaan. Vaikka laukaustakaan ei ollut vielä ammuttu, tunsivat Jugoslavian asukkaat sodan läsnäolon ihmisten retoriikassa, sanavalinnoissa ja painotuksissa, termien ustasa ja tsetnik esiin kaivaminen – ja julkinen peittelemätön käyttö, paljasti sen, että sota tulisi syttymään ennen pitkää.²¹ Ustašan jäsenet olivat natsien kanssa yhteistyötä tehneitä kroaattinationalisteja, jotka tappoivat suuret määrät serbejä toisen maailmansodan aikana. Kuuluisimpana teurastusnäyttämönä toimi Jasenovacin keskitysleiri,²² jossa tapettujen serbien lukumäärä vaihtelee lähteestä riippuen: serbien laskelmien mukaan keskitysleirillä surmattiin lähes miljoona serbiä, kun taas toisten lähteiden mukaan kuolleiden lukumäärä sijoittui 200 000 ja 400 000 välille.²³ Tsetnikit nähdään usein ikään kuin ustatsan vastaparina; väkivaltaisena serbinationalistisena ryhmänä. Tuo ryhmä toimi pääasiallisesti ilman selkeää keskusjohtoa:

Local defence units, marauding bands of Serb villagers, anti-partisan auxiliaries, forcibly mobilised peasants, and armed refugees which a small group of uncaptured Yugoslav officers were attempting, without success, to mold into an organised fighting force.²⁴

²¹ Kempf&Luostarinen, 227

²² Jasenovacin keskitysleiriä ei perustettu natsi-Saksan ja Kroatian valtion yhteistyönä, vaan sen perusti Kroatian fasistinen hallitus itsenäisesti. Jasenovac sijaitsee Belgradista 70 kilometriä itään.

²³ Todorova, 1997, 45

²⁴ Thomas, 1999, 77

Cetnikit tai tsetnikit²⁵ oli serbialainen kuningasmielinen järjestö, jonka alkuperä oli itsenäisyystaistelussa turkkilaista osmanien valtakuntaa vastaan 1800-luvulla. Balkanin sodissa 1912–1913 ja ensimmäisessä maailmansodassa cetnikit sotivat vihollislinjojen takana ja vakauttivat vallattuja alueita.²⁶

Vuonna 1990 järjestettiin kaikissa Jugoslavian osatasavalloissa vaalit. Ensimmäisenä ennätti Slovenia, jonka vaalitulokset ei osannut yllättää ketään; kuusi puoluetta yhdistänyt demokraattisen opposition DEMOS-vaaliliitto voitti vaalit selkein numeroin. Huhtikuussa äänestettiin myös Kroatiassa, jonka vaaleissa suurimmaksi puolueeksi selviytyi Kroatian demokraattinen liitto, *Hrvatska demokratska Zajednica* (HDZ).²⁷ Osatasavalloissa käydyt vaalit, ja ennen kaikkea niissä saavutetut tulokset, ajoivat vähemmistökansallisuudet niin Kroatiassa kuin Serbiassakin ahtaalle. Sama ilmiö oli nähtävissä myös kaikissa muissakin osatasavaltoissa, enemmän tai vähemmän nationalistiset ryhmittymät veivät voiton parlamenttivaaleissa Bosniassa, Makedoniassa, Montenegrossa sekä Sloveniassa. Vuoden 1991 vaaleissa Kroatian serbivähemmistö, noin 600 000 serbiä sai ainoastaan viisi edustajaa parlamenttiin. Vähäinen parlamenttiedustus yhdistettynä vahvaan lehdistön propagandaan sekä siihen, että Franjo Tudjman tiputti serbit tasa-arvoisen kansanryhmän asemasta vähemmistökansaksi, aiheuttivat serbivähemmistön leirissä pelkoa ja epätietoisuutta oikeuksiensa puolesta. Epävarmuus ja voimistuva propaganda tuottivat tulosta, ja lokakuussa Kroatian alueen vähemmistökapinalliset julistivat Krajinan autonomisen serbitasavallan perustetuksi.²⁸ (kartta 2) Milosevic, kuten myös jo tässä vaiheessa äärimmäisen serbimyönteinen Jugoslavian kansallisarmeija aseineen, tuki kapinallisjoukkoja. Kroatialainen Rudolf Spehar kertoo Kroatian serbivähemmistön tilanteesta oman näkökantansa:

Kun HDZ [*Kroatian demokraattinen liitto*] voitti vapaissa vaaleissa vuonna 1990, tilanne kiristyi. Milosevic alkoi tuottaa propagandaa fasismin noususta Kroatiassa ja väitti, että serbit ovat täällä uhattuina.²⁹

²⁵ serbiaksi "ceta" tarkoittaa komppaniaa tai joukko-osastoa

²⁶ Gagnon, 2004, 181

²⁷ Thomas, 1999, 69

²⁸ Thomas, 1999, 71–73

²⁹ Rutanen, 2002, 80

Serbivähemmistön mieliin luotiin kuva muutoksesta, joka perustui kansallisiin jakoihin ja joka uhkasi heidän olemassaoloaan Kroatiassa. Massiivisella mediakampanjalla Kroatian serbit saatiin uskomaan, että heitä odotti väistämätön, ”uusi kansanmurha”.³⁰ Kroatian serbejä peloteltiin avoimesti kroaattien taholta, mutta myös kroaattien uudelleenlöydetyn symbolihistorian avulla. Kroatiassa otettiin käyttöön joitakin symboleja, jotka olivat olleet käytössä myös NDH:ssa (*Nezavisna Drzava Hrvatska*, Riippumaton Kroatian valtio). Voimakasnationalistinen NDH perustettiin toisen maailmansodan taisteluissa, 1941 ja se nautti runsaasta kansallissosialistisen Saksan tuesta. NDH:n keskitysleireillä tapettiin kymmeniätuhansia ihmisiä, joista suurin osa oli serbejä. Kansallissosialistisen Saksan esimerkin mukaisesti NDH uskoi rotuoppeihin, noissa opeissa todisteltiin kroaattien germaanisuutta ja ei-slaavilaisuutta. Toisen maailmansodan sotarikoksia ratkoneessa Nürnbergin oikeudenkäynnissä NDH:n perustaminen tuomittiin sotarikoksena.³¹ 21. marraskuuta 1990 Kroatian osatasavallassa otettiin käyttöön NDH:n käyttämän vaakunan shakkiruudukon (joka esiintyy vielä tänäkin päivänä Kroatian lipussa) sekä valuutan, Kroatian dinaarin³². Kroatialainen serbi, poliisipäällikkö Milan Martić tulkitsi Kroatian valtion viestin yksiselitteisesti: "We, the Serb police in Croatia, were left in no doubt. We would have to wear the same badges and same uniforms... worn by Croat wartime fascists."³³ Kroatia ja kroatialaiset katsoivat, etteivät symbolit olleet saastuneet toisen maailmansodan käytössä, vaan niiden pidemmälle ulottuvan historiallisuuden vuoksi tulkitsee, että niitä voidaan käyttää missä tahansa Kroatian valtiossa. Serbivähemmistö sen sijaan koki symbolit äärimmäisen loukkaavina, he protestoivat kroaattien selitystä todeten, että samalla tavalla oikeutettua olisi ottaa Saksassa käyttöön natsiajan erilaiset symbolit – esimerkiksi hakaristin, niiden historiallisuuden vuoksi. Shakkilautakuvion (*Sahovnica*) käyttöönotto voidaan nähdä kahdelta eri kantilta: toisaalta se oli maailmasodissa ryvettynyt, sotaisaa menneisyyttä korostava kuvio, toisaalta taas oleellinen Kroatian historiaan kuuluva tunnus, joka oli ollut käytössä jo kauan ennen maailmansotia.³⁴ Kieltämättä herää ajatus siitä, että olisivatko kroaatit voineet valita itsenäistyvän valtionsa symbolit hieman vähemmän provosoivasti? Selvää oli myös se, että shakkiruudukon täydellinen välttäminen lipun kuvituksessa olisi ollut suuren työn takana, ja toisaalta voi myös spekuloida sillä, että olisivatko laimeammat symbolivalinnat voineet estää sotia?

³⁰ Glover, 2003, 174

³¹ ElRamly, 1999, 75–77

³² Kroatian dinaari oli käytössä 23.11.1991- 30.5.1994, jonka jälkeen Kroatiassa otettiin käyttöön rahayksikkö kuna

³³ Death of Yugoslavia 2/6

³⁴ Ignatieff, 1993, 27

Tilanne oli laaja-alaisen vaikea, Kroatian kansa janoi itsenäisyyttä ja tästä seuraten toisten valtioiden tunnustamista, mutta sen ulospäin viestittävä kuva heijastui serbien silmiin uhkaavana, hyökkäävänäkin. Erityisesti peloissaan olivat Kroatiassa asuvat serbit. Puheiden tasolla serbien olo Kroatian valtiossa tehtiin vaikeaksi, rauhallinen rinnakkaisolo oli ajatuksena mahdollisimman epätodennäköinen tilanteessa, jossa suureen ääneen puhuttiin etnisistä puhdistuksista. Serbit kokivat symbolivalinnat viestinä uudesta Kroatiasta, joka tulisi vahingoittamaan heitä, kuten saksalaisten joukot toisessa maailmansodassa. Kroaatit puolestaan eivät ole unohtaneet, miten enimmäkseen serbeistä koostunut Titon vastarinta-armeija murhasi toisen maailmansodan loppuvaiheissa ottamiaan kroatialaisia vankeja. Näitä muistoja elvyttämällä ja manipuloimalla voitiin lietsoa pelkoa ja vihaa. Kun väkivaltaisuuksia oli provosoitu, aluksi leimaamalla naapurit paholaiseen rinnastettaviksi vihollisiksi, väkivallan tuntemukset saivat helposti otteen rauhallisistakin ihmisistä.³⁵ Kuten Milanovicin kommentti osoittaa, sodanvastaisia mielipiteitä ei myöskään sallittu.

Hirveä kesä. Sota Kroatiaa vastaan on alkanut. Isäni erotettiin virastaan, koska hän ei suostunut liittymään SPS:ään [Milosevicin puolue]. Äiti joutui jo aiemmin jäämään sairauseläkkeelle; hän ei kestänyt ministeriön ilmapiiriä.³⁶

Milanovicin päiväkirjamerkintä (14.9.1991) paljastaa sen, että koko kansa haluttiin mukaan tähän rintamaan, eikä vastarinnalle tai poikkeaville mielipiteille annettu tilaa. Milanovicin vanhemmilla on runsaasti kohtalotovereita, ja mitä ylemmässä virassa olit, sitä kiinnostuneempia poliittisesta kannastasi oltiin.

2.3 Sodan syntyminen

Lopulta sota serbien ja kroaattien välillä syttyi 25. kesäkuuta 1991, samana päivänä jolloin Kroatia ja Slovenia julistivat itsenäistymisensä. Jugoslavian yhtenäisyyteen sitoutunut, serbien johtama liittoarmeija julisti välittömästi sodan molemmille valtioille.³⁷ Tätä aiemminkin ilmassa oli ollut merkkejä sodasta ja sen mahdollisuudesta: levottomuuksia vuoden 1990 kesällä sekä aseellisia välikohtauksia vuoden 1991 talvella ja keväällä. Suurin osa Kroatian sodan taisteluista käytiin kesäkuusta joulukuuhun 1991, jolloin serbit

³⁵ Todorova, 2004, 257–260

³⁶ Rutanen, 2002, 58

³⁷ Gligorov, 1994, 11–18

laajensivat aluettaan Kroatiaassa, kesällä Serbian tukemat serbisissit alkoivat hyökkäillä kroaattipoliisin kimppuun maan serbialueilla. Tarkoituksena oli luoda Kroatiaan suuria yhtenäisiä serbialueita Belgradissa tehdyn suunnitelman mukaan ja liittää ne osiksi suunniteltua Suur-Serbiaa.

Se maa, jonka olen tuntenut kotimaakseni, näyttää hajoavan useaan osaan. Kommunistipuolueen kokous päättyi sekasortoon, kun sloveenit ja heidän perässään kroaatit marssivat ulos. Ei se oikeastaan ollut enää yllätys. Ihmettelen silti, miten Slovenia aikoo pärjätä. Heidän teollisuutensa saa raaka-aineensa Bosniasta, täältä Serbiasta ja Makedoniasta, joten heidän kannattaisi pysyä Jugoslavian yhteydessä. Elintaso on siellä korkea siksi, että Tito halusi keskittää korkean teknologian yritykset juuri Sloveniaan.³⁸

25.1.1990 kirjoittamassaan päiväkirjamerkinnässään Olga Milanovic pureutuu tärkeän kysymykseen tulevia sotia ajatellen. Mikä talouden merkitys oli sille, että Kroatia ja Slovenia tahtoivat alun alkaen irrottautua Jugoslaviasta? Kroatia ja Slovenia olivat selkeästi muita Jugoslavian osatasavaltoja vauraampia, johon osasyynä oli juuri Milonevicinkin mainitsema Titon harjoittama aluepolitiikka. Slovenian hallitus koki, että vähemmän kehittyneiden osatasavaltojen (kuten Bosnia-Hertsegovina, Makedonia ja Kosovo) taloudellinen tukeminen uhkasi sen omaa kasvua. Jugoslavian liittohallitus ohjasi näille alueille tuntuvaa talousapua, jotta ne tulisivat saavuttamaan Jugoslavian kansantuotteen keskitason. Tässä ei kuitenkaan onnistuttu, avun tarpeen kasvaessa kasvamistaan. Ongelmat taloudellisessa epätasapainossa eivät tulleet yllätyksenä: Slovenia peräänkuulutti muutosta ensi kerran jo vuoden 1958 Kommunistisen liiton seitsemännessä yleiskokouksessa Ljubljanassa, vaati suurempaa taloudellista itsenäisyyttä. Pyyntöön ei suostuttu, sillä myöntymisen pelättiin johtavan epäsuotuisaan nationalismiin voimistumiseen.³⁹

Itsenäistyvää Kroatiaa pyysi itsenäistymisensä tunnustamista välittömästi myös ulkomailta. Kroatian valtion ensimmäisensä tunnustanut Saksa palautti väistämättä mieliin toisen maailmansodan muistot:

³⁸ Rutanen, 2002, 59

³⁹ Laitila, 1995, 212–218

During the war Croats had a special relationship with Nazi Germany. The Independent State of Croatia (NDH) had been a German puppet state. While Yugoslavia was profiting from tourism, this inconvenience was easily forgotten, but after the country fell apart, the government of the newly independent Croatia immediately re-established firm links with their old friends, Germany was the first country to recognise Croatia, and Croats and Germans became best friends again.⁴⁰

Muistot saksalaisista eivät Drakulicin mukaan olleet miellyttäviä; yleinen kroatialainen mielipide oli ollut kielteinen saksalaisia kohtaan. Tämä voidaan nähdä yhtenäistä Jugoslaviaa korostavan partisaanimyytin onnistumisena, olihan sen pohjana yhtenäisen Jugoslavian taistelu toisessa maailmansodassa – juuri natsi-Saksa vastaan – huolimatta siitä, että runsaasti kroatialaisia taisteli myös partisaaneja vastaan, saksalaisten rinnalla. Drakulicin mielipiteellä oli myös vastustajia, osa kroatialaisista suhtautui Saksaan ja saksalaisiin ainoastaan lämmöllä: olihan Saksa tukenut Kroatiaa runsaasti, tarjonnut työpaikkoja, jälleenrakentanut ja kouluttanut. Osalle kroatialaisista Saksa oli kuin suojeleva isovelji.⁴¹ Ehkä osittain tämän vuoksi ei myöskään saksalainen vihollisuus ollut muuttumatonta, ja yleinen mielipide siitä vaihtui nopeasti silloin, kun itsenäistynyt Kroatia tarvitsi tukea raskaassa prosessissaan. Drakulicin merkinnöissä muutos tapahtuu välittömästi Jugoslavian hajotessa. Joka tapauksessa kun tämän päivän Saksa tunnusti itsenäisen Kroatian, muistivat monet serbit välittömästi sen, miten Saksa maailmansodan aikana tuki fasistista Kroatiaa. Drakulic ei näin jäänyt huomioineen yksin, natsi-Saksan ja Kroatian välinen yhteys toisen maailmansodan juoksuhaudoissa kantoi hedelmää vielä 1990-luvulla. Serbien mielikuvissa Kroatian tunnustanut Saksa ei kuitenkaan ollut se 1990-luvun vauras ja vakaa keskieurooppalainen suurvalta, vaan serbit näkivät saksalaiset vieläkin toisen maailmansodan aikaisena sotakiikhoisena vihollisvaltiona. Kuusisto tiivistää serbien tuntemuksia: Kun Saksa ja Vatikaani osoittautuivat uuden valtion tunnustajista innokkaimmiksi, kun Kroatiassa otettiin viralliseen käyttöön ustatsan vanhoja symboleja ja kun puheet etnisesti puhtaista alueista joka puolella lisääntyivät, ei serbisiviilejä tarvinnut edes erityisen voimakkaasti agitoida hakemaan yhteyksiä toisen maailmansodan aikaan ja natsien Jugoslaviassa suorittamaan kansanmurhaan.⁴²

⁴⁰ Drakulic, 1994, 84

⁴¹ Todorova, 1994, 54

⁴² Kuusisto, 1998, 79

Kroatian kanssa samana kesäkuun 25. päivänä itsenäistymisensä julisti myös Slovenia. Päivämäärän lisäksi noiden kahden valtion itsenäistymisjulistuksia ei yhdistänyt mikään muu tekijä – Slovenian irtaantuessa Jugoslaviasta lähes kokonaan ilman sotaa. On mielenkiintoista kysyä sitä, miksi Slovenian itsenäistyminen oli mahdollinen ja toteutettavissa niin paljon vähemmällä määrällä verenvuodatusta? Syitä Slovenian sodan lyhyteen on paljon; yhtenä suurimpana nähdään sopimus Milosevicin ja Slovenian presidentin Milan Kucanin välillä. Tuossa sopimuksessa sovittiin alustavasti siitä, että Slovenia saa lähteä Jugoslaviasta ainoastaan sillä ehdolla, että Slovenia takaisi Jugoslavian alueen serbeille liikkumisvapauden niin Sloveniassa – sen itsenäistymisestä huolimatta – kuin koko Jugoslavian alueella. Tuo sopimus ei suinkaan syntynyt ainoastaan neuvottelijoiden erinomaisten keskustelutaitojen pohjalta, näyttäytyihän Slovenia Milosevicin – ja näin ollen serbienkin, silmissä aivan eriarvoisena kuin Kroatia. Borisav Jovic, Jugoslavian valtion konsuli, tiivistää syyt, miksei Slovenia kiinnostanut Jugoslaviaa tai sen serbiväestönosaa:

We didn't want a war with Slovenia, Serbia had no territorial claims there, it was an ethnically pure republic – no Serbs. We couldn't care less if they left Yugoslavia.⁴³

Jovicin kommentti paljastaa avoimesti, että Slovenian onni oli sen äärimmäisen pieni serbiväestönosuus, sekä muutenkin vahvan homogeeninen sloveeniväestö, joka kattoi 95 prosenttia väestöstä.⁴⁴ Jäljelle jäävä viisi prosenttia koostui lähinnä italialaisista (Adrianmeren rannikolla), saksalaisista (pohjoisosissa) sekä unkarilaisista (itäosissa), joten Suur-Serbiasta haaveilevien toimijoiden suunnitelmissa ei missään vaiheessa ollut laajeneminen kohti Sloveniaa, sillä he tiesivät jäävänsä vaatimustensa kanssa ilman paikallista tukea. Slovenia oli maantieteellisestikin pienin osatasavalloista, joten kokonsa puolestakaan aluetta ei nähty niin tärkeänä tekijänä rakennettaessa laajaa Suur-Serbiaa. Slovenia saavutti itsenäisyytensä Kroatiaa huomattavasti paljon helpommin ja vähäverisemmin, Bosnia-Hertsegovinasta puhumattakaan. Gagnovin mukaan Jugoslavian liittovaltion armeija ei ollut myöskään motivoitunut sotaan Sloveniaa vastaan, sillä

⁴³ BBC, Death of Yugoslavia, osa 2/6

⁴⁴Gagnov, 2004, 25–26

Slovenian armeija, erityisesti sen aluepuolustusjoukot, oli etukäteen tiedetty erittäin tehokkaaksi.⁴⁵

Olennainen kysymys on se, olisiko Serbian pienieleinen hyökkäys Sloveniaan tullut ottaa ikään kuin varoituksena; mitä olisi voitu tehdä että tuo vähäverinen taistelu olisi jäänyt ensimmäiseksi ja ainoaksi sodaksi Jugoslavian hajoamissodissa? Kysymysteni passiivi-muoto on omiaan kertomaan eräästä merkittävästä ongelmasta Jugoslavian hajoamissotien tapahtumaketjussa: kukaan ei oikein tuntunut tietävän, kenen olisi tullut puuttua ongelmiin.

If peace should have been imposed in the Balkans, the European countries should have imposed it in the first place, not left it to the Americans. They know the Balkans better. For decades Yugos used to clean their streets and build their cities as *Gastarbeiter*.⁴⁶

Kansainväliset tahot ovat usein näyttäytyneet entisen Jugoslavian konfliktissa äärimmäisen heikossa valossa, horjuvina ja epävarmoina toimijoina, joiden reagointi tapahtumiin on joko vääränlaista tai ajoittunut huonosti. Kroatian sotaan ei eurooppalaisilla organisaatiolla ollut paljonkaan vaikuttamisen mahdollisuuksia. Visuri mainitsee esimerkkinä sen, että Euroopan Yhteisö välitti aselepoja ("tulitaukoja"), jotka eivät useinkaan kestäneet edes tunteja. Myöskään YK:n ja EY:n julistamat boikotit eivät tehonneet.⁴⁷ Drakulicin päiväkirjamerkintä kielii siitä, että balkanilaiset kokivat lännen rauhantuontirytyksissä epäonnistumisen karvaana. Olivathan balkanilaiset eurooppalaisia, ja eurooppalaisten tulisi ymmärtää toinen toisiaan. Drakulicin kommentti kertoo piikikkäästi myös tietynlaisesta realistisesta todellisuudesta, jonka voi nähdä heijastuvan Euroopassa nykyäänkin: "eurooppalaisuutta" on monenlaista ja erityisen eriarvoista. Jugoslaavit olivat olleet tärkeitä Euroopalle silloin, kun heitä oli tarvittu tekemään työtä, joka ei muille kelvannut. Kun vastavuoroisesti 1990-luvun alkupuolella eurooppalaisia valtioita huudettiin apuun Balkanille, ei tuohon huutoon vastattu.

Julkinen mielipide lännessä piti tiukasti yllä kuvaa yhtenäisestä Jugoslaviasta, joka oli näyttäytynyt kylmän sodan aikana ikään kuin etulinjassa mallimaana taistelussa

⁴⁵ Gagnov, 2004, 26

⁴⁶ Drakulic, 1996, 209–210

⁴⁷ Visuri, 1999, 16

Neuvostoliittoa vastaan. Vaikka liittovaltio osoitti 1980-luvun loppupuolella merkkejä yhtenäisyyden heikkenemisestä, ei se näkynyt kansainvälisen yhteisöjen mielipiteissä, joissa sitkeästi kannatettiin yhtenäistä Jugoslaviaa. Vuoden 1991 alkupuolella kansainväliset toimijat (kuten Etyk ja Euroopan yhteisö) antoivat julkilausumia osavaltioiden irtaantumista vastaan.⁴⁸ Marko Lehti korostaa Jugoslavian sisäisen romahtamisen läntisille suurvalloille tuomaa haastetta. Jugoslavian ja Neuvostoliiton hajoamiset pakottivat siirtymään uudenlaiseen ajattelutapaan, johon läntiset suurvallat eivät heti pystyneet, vaan pyrkivät vanhojen arvojen ohjaamina vastustamaan Jugoslavian hajoamista viimeiseen saakka.⁴⁹ Jugoslavian hajoamissodat olivat kaiken kaikkiaan vaikeita läntisten toimijoiden kannalta, tilanne ei tarjonnut mahdollisuutta yksiselitteisiin mielipiteisiin; länsimaiden hallitsijoiden tuli ottaa kantaa – valita puolensa – tilanteessa, jossa pahuuden erottaminen ja sen sormella osoittaminen ei ollut yksiselitteisen helppoa. Läntisten toimijoiden puuttumista vaikeutti se, että Jugoslavian hajoamissodista on vaikeata löytää selkeitä sankareita. Yksikään osapuoli ei ole sellainen, että heidän tekonsa olisivat yksiselitteisen hyviä tai perusteltavissa.⁵⁰ Riikka Kuusisto toteaa asian seuraavasti:

Kun kaikki – serbit, kroaatit ja muslimit – tuntuivat suorittavan alueillaan etnistä puhdistusta, käyvän hyökkäyssotaa lisäalueiden valtaamiseksi ja suhtautuvan säälimättömästi toisten siviileihin, oli Uhria ja Viatonta vaikea löytää. Kun yleisölle oli selitetty, että tässä tapauksessa vihollisia oli kaikissa leireissä, että vihollisilla oli myös jotain legitiimejä vaatimuksia toimiensa takana ja että päävihollista oli käytännössä vaikea rajata ja identifioida, muuttui ero hyvä ja pahan, kauniin ja inhottavan sekä puhtaan ja likaisen välillä häilyväksi ja mielenrauhaa uhkaavaksi.⁵¹

Olisivatko Jugoslavian hajoamissodat, ja erityisesti vuoden 1991 sota, helpompia tuomita jälkikäteen jos syylliset olisivat selkeämmin eroteltavissa? Olisiko koko sotia edes käyty jos asetelmat olisivat olleet toisenlaiset? Hajoamissodat halutaan ymmärtää poikkeuksena, niitä ei voida katsoa kuuluvaksi inhimilliseen elämään sellaisenaan. Syitä niiden puhkeamiseen on analysoitava, jotta jotain vastaavaa ei koskaan pääsisi tapahtumaan.

⁴⁸ Visuri, 1999, 14

⁴⁹ Lehti, 1999, 20

⁵⁰ Vertauskohteena Jugoslavian vaikeasti tuomittaville hajoamissodille käytetään usein samaan ajankohtaan sijoittunutta Persianlahden sota, jossa läntisten toimijoiden vihankohteena oli poikkeuksetta Saddam Hussein. Syyllisen etsiminen oli tuossa sodassa helppoa.

⁵¹ Kuusisto, 1998, 80

Kyky ja mahdollisuus sisällissotaan halutaan nähdä poikkeuksellisena, jonain joka ei itsessään kuulu ihmisyyteen, tilana jota ei tarvitse aktiivisesti pelätä arjessa. Puolestaan todellisuus; se, että sota syttyy entisten naapureiden välille kuin yllättäen, tarkoittaa sitä että vastaavanlainen sota voisi syttyä missä ja milloin tahansa. Tätä jatkuvan sodan mahdollisuutta halutaan ajatuksissa sulkea pois löytämällä syyt ja selitykset sodalle. Toisinaan suureksi virheeksi voidaan nähdä se, että läntiset toimijat ovat halunneet niin kiihkeästi löytää syyllisen Balkanin levottomuusiin, että he ovat lähes sokaistuneet noissa etsinnöissään. Viimeinen suuri partisaanijohtaja, Titon rinnalla taistellut montenegrolainen Milovan Djilas, syyttää länttä serbien ”saatanisoimisesta” (*satanization*), joka on johtanut siihen, että serbit ovat enenevässä määrin hakeneet turvaa juuri nationalistisilta toimijoilta, kuten Milosevicilta.⁵² Länsi on Djilaksin mukaan ajanut serbit suoraan nationalistien syliin. Syyllisyys on joissain mielipiteissä sysätty ainoastaan serbien niskaan, joka on osaltaan nostattanut epäluuloja ja vahvan ”me olemme yksin maailmassa” – tunteen. Tuo sama ajatus on puolestaan antanut kroaateille ja muslimeille luvan omaksua puhtaan viattoman uhrin roolin, vaikka siihen ei syytä olisikaan. Tilanne on Djilaksin mukaan sietämätön, sillä näissä olosuhteissa serbit eivät halua käsitellä syyllisyyttään ja kroaatit kokevat ettei syyllisyyttä ole, joten sitä ei tarvitse käsitellä.⁵³ Serbien liiallista demonisoimista on kritisoinut myös Erin S. LaPorte, jonka mukaan serbiuhreja on vähätelty, näin pyrkien näyttämään serbit puhtaasti syyllisinä. Hänen mukaansa ”etninen puhdistus” liitetään usein ja virheellisemmin serbeihin, samalla kuin serbiuhrit pyritään jättämään vailla huomiota. LaPorte⁵⁴ jatkaa toteamalla, että usein serbien olemisesta etnisen puhdistuksen uhreina vaietaan, useammin serbeihin liitetään etnisen puhdistuksen suorittajan rooli.⁵⁵ Tämä osaltaan lisää käsittelemisen vaikeutta. Tuo käsittelemättä jättäminen on jossain määrin nähtävissä vielä nykypäivänäkin, 2000- luvun alkupuolella. Hajoamissotien syyllisten toimittaminen Haagin ihmisoikeustuomioistuimeen on ajoittain hyvin vaikeaa, sillä joissain tapauksissa hajoamissotien syylliset on nostettu sankareiden asemaan, ja heitä piilotellaan oman kansan toimesta.

Ulkopuolisin silmin katsottuna Jugoslavian hajoamissodista on vaikea löytää yhtä ainoaa syyllistä. Jollain lailla uhrien asema heikkenee silloin, kun tiedetään, että mahdollisesti samaan aikaan toisella rintamalla uhrien omaiset harjoittivat vastaavanlaisia raakuuksia.

⁵² Ignatieff, 1993, 52

⁵³ Ignatieff, 1993, 53

⁵⁴ LaPorte, 2000, 208

⁵⁵ Tästä voi lukea lisää esimerkiksi Kent, 1999; Thomas, 1993; Draghnich, 1995

Sodassa serbien ja kroaattien välissä on selkeästi havaittavissa se, ettei toinen osapuoli koskaan ollut sataprosenttisen syytön ja viaton. Samanlainen tilanne vallitsi myös muissa Jugoslavian hajoamissodissa, yksiselitteisiä syyllisiä – pahoja, ei ollut olemassa. Esimerkkinä voidaan tarkastella Bosnian sotaa 1992- 1995, jossa taistelleista osapuolista jokainen – niin kroaatit, muslimit kuin serbit, syyllistyivät vakaviin ihmisoikeusrikkomuksiin. Näin aseteltuna lienee perusteltua kysyä, että onko laisinkaan olemassa sotaa, jossa on selkeästi yksi ja ainoa syyllinen – paha? Tuskin kukaan kieltää sitä, että Jugoslavian hajoamissodat hämmäntävät ja jättävät kysymyksiä ilman vastauksia, mutta siitäkkin huolimatta epäilen, ettei suurimmassa osassa maailmassa sodittavista sodista syyllistä ja uhria löydetä noin yksiselitteisen mustavalkoisesti. Sotien tuomitsemista vaikeuttavat vielä niiden tavoitteet, asetetut ja lopulta saavutetut määränpäätt. Jokainen yksilö myös näkee, ja siten tuomitsee, sodat omasta vinkkelistään – toinen arvostanee ihmisoikeuksia ja toinen uskonveljien ja – sisarien puolustamista. Se, että joku saman kansallisuuden edustaja tuomitsee toisen kansallisuuden, ei vielä tarkoita että hän olisi syyllinen koko tuon kansakunnan silmissä. Yhtäläisyyksistä huolimatta ero leirien välillä on kuitenkin luotava jollain tavalla, ja valmistautessa sotaan se tehdään useimmin sanallisin viestein. Ei ole olemassa mitään universaalisia, selkeitä jakoja ystäviin ja vihollisiin, tilanteet vaihtuvat ja olosuhteet määrittävät sen, kuka milloinkin on vihollinen. Olisiko mahdollista, että universaalit ja muuttumattomat viholliset tekisivät sodankäynnistä jotenkin helpompaa ja selkeämpää? Jos vihollisparit olisivat vakiot, vähenisikö sodankäynti tilanteiden ikään kuin kuivuessa kokoon, sotimisen ollessa lähes muuttumatonta, voimasuhteiden pysyessä tasaisina? Tilanne kylmän sodan aikakautena oli Jugoslaviassa tämän kaltainen, maailmanpoliittinen tilanne oli stabiili ja vihollislinjat olivat vakiintuneet. Itä ja länsi, joiden väliin jäävä Jugoslavia oli tärkeässä roolissa, ainakin lännen mielipiteissä, toimiessaan puskurivaltiona Neuvostoliiton ja lännen välillä.

2.4 Kapteeni käskee: seuraa johtajaa

Serbien johtaja Slobodan Milosevic oli kuuluisa taisteluintoa tihkuvista nationalistisista puheistaan, mutta hän ei suinkaan ollut ainoa, joka Balkanin niemimaalla puhui ihmisiä puolelleen kansallista kiihkoa huokuen. HDZ:n puheenjohtajana toimi henkilö, joka lienee myös ollut yksi osasyyllinen ja -tekijä tulevaan sotaan; Franjo Tudjman. Hänessä kroaatit saivat, ja joutuivat ottamaan vastaan, saman mitä serbit olivat saaneet Slobodan

Milosevicissa, kansallismielisen ja sotaintoa puhkuvan johtajan. Tudjmanin valtaannousu oli Milosevicille kuin mieluisa punainen vaate - nationalistiset johtajat näkivät toisissaan tarvittavan, ikaikaista sotahalukkuutta nostattavan syyn. Molempien leirien nationalismin vahvistumisen myötä vähemmistöt pelkäsivät joutuvansa sorretuiksi, ja paine alueiden itsehallinnon lisäämiseksi kasvoi. Nationalistisen vastakkainasettelun lietsominen oli loppujen lopuksi edullista kummallekin, niin Milosevicille kuin Tudjmanille. Molemmat löysivät toisistaan ulkoisen uhan, johon saattoivat vedota kansallisen yhtenäisyyden nimissä ja sen varjolla rajoittaa yhteiskunnallisia uudistuksia. Serbiassa Tudjman näyttäytyi riittävän suurena vaaratekijänä, joten hänen luomansa itsenäistyvä Kroatia oli kansan silmissä riittävä pelote ja oikeutus, jos ei välittömään sotaan – mutta ainakin sen aktuaaliseen mahdollisuuteen. Palmusunnuntaina 1990 pitämässään puheessaan Kroatian vastavalittu presidentti Franjo Tudjman käytti varsin voimakkaita vertauskuvia, viitaten Zagrebiin uutena Jerusalemina. "On this day Christ triumphant came to Jerusalem, He was greeted as a Messiah. Today, our capital is...the New Jerusalem. Franjo Tudjman has come to his people." ⁵⁶ Ajallisesti palmusunnuntain vertauskuva mahdollisti oivasti Tudjmanin rinnastamiseen Messiaseen, ja kuten Messiaskin aikanaan Raamatun taruissa, myös Tudjman otettiin kannattajien parissa vastaan avosylin, palmunlehtiä ilmassa heilutellen. Onko olemassa enää korkeampaa jalustaa, jonne hallitsija voi itsensä nostaa? Tudjman vertaa itseään Kristukseen, kristittyjen Jumalan ainokaiseen poikaan. Ja tämä Messias on valinnut omaksi kansakseen kroaatit, joiden asema on näin ollen turvattu. Drakulic huomauttaa, ettei Tudjman ollut äärimmäisine haaveineen yksin; itsenäistyvässä Kroatiassa oli tilaus vahvalle johtajalle sekä hänen suurille haaveilleen.

But what is a man supposed to think of himself when the president of the Croatian parliament says that he is the first Croatian leader to appear for 900 years? No wonder Tudjman has acquired a kind of Messiah complex: he has been chosen by Providence to lead his nation out of communist- Serbian slavery. Probably, every night before he goes to sleep he already sees a statue of himself in the main square in Zagreb.⁵⁷

Drakulicin suhtautuminen Tudjmaniin on hyvin skeptistä ja ivallistakin, hän näkee presidenttinsä messiaskompleksisena hallitsijana, jonka haaveissa siintävät jo patsaspaikat

⁵⁶ Death of Yugoslavia, 2/6

⁵⁷ Drakulic, 1996, 192

Zagrebin keskusaukiolla. Kommentti kertoo myös siitä, ettei koko Kroatian kansa tiikhunut tuota paljon puhuttua ikaikaista sotahalukkuutta. Tudjman ei saanut puhuttua puolelleen koko kansaa, hänen poliittinen viestinsä ei purrut koko väestöön. Vuoden 1990 vaaleissa Tudjmanin keskeisiä teemoja oli ollut itsenäisyys ja selkeä erottautuminen Jugoslaviasta, hänen kampanjaslogaaninsa oli ”a Croatia for Croatians only”⁵⁸, joka luonnollisesti särähti ulossulkevuudessaan ja kovuudessaan vähemmistöryhmien korvaan. Kansallismielisen Tudjmanin mukaan oikea suunta Kroatialle oli Keski-Eurooppa ja länsi. Ja kuten Drakulicin kommentista voi huomata, Tudjmaniin uskottiin ja hänen viestinsä oli oikein ajoitettu. Tudjman näyttäytyi pelastajana kroaateille; määrätietoisena miehenä joka vahvoin askelin johdattaisi kansan kaivattuun ja luvattuun itsenäisyyteen. Samoin kuin Milosevic, myös Tudjman lupasi suojella omaa kansaansa ja antaa heille sen, mitä he eniten kaipasivat – itsenäisen valtion. Itsenäistyminen ei kuitenkaan ollut helppoa ja ongelmat noihin haaveisiin liittyen havaittiin välittömästi. Jugoslavian ollessa etnisesti sekoittunut, olivat etniset vähemmistöt arkipäivää jokaisen osatasavallan alueella, ja nyt - 1990-luvun alun kansallisissa itsenäistymishuumissa – noille alueellisille vähemmistöille ei juuri jätetty sijaa, ei henkisesti eikä fyysisesti. Sekä Serbian, että Kroatian, vastavalitut hallitsijat tavoittelivat itsenäisyyttä hinnalla millä hyvänsä, eivätkä pelänneet tuossa prosessissa vastaan tulevia, uusia tai vanhoja, vihollisia. Ja koska hallitsijat, Milosevic ja Tudjman, nauttivat jonkinasteista kansansuosiota, heidän oli helpompaa johdatella kansansa sotaan kohti.

Vilho Harle toteaaakin, että vihollisuuden määrittämistä helpottaa luottamus niitä kohtaan, jotka tuon vihollisuuden ensisijaisesti määrittävät: ”... mitä voimakkaampi kansalaistunne ja mitä vahvempi luottamus omiin johtajiin, sitä kielteisempiä viholliskuvat ovat.”⁵⁹ Kommentissa on nähtävissä sotapropagandan laaja-alaiset mahdollisuudet, johtajan aseman ollessa vahva – kuten Tudjmanilla ja Milosevicilla, kykenee hän uskottelemaan erilaisuuden kansan silmissä vihollisuudeksi. On luonnollista, että voimakas kansallistunne edesauttaa toiseuden näkemistä; kun on selkeästi määrittänyt meidät, on äärimmäisen helppoa nähdä ulkopuolelle jäävät, muut. Kaikki se, joka jää meidän ulkopuolellemme, on jaottelussa toiseutta – halutessamme pahuutta, vihollisuutta. Toki voidaan nähdä jaottelun väliin jäävä sektori, kolmannet osapuolet, jotka voivat näyttäytyä liittolaisina tai

⁵⁸ Kollander, 2004, 9, josta voi lukea myös muiden osatasavaltojen viestinnästä, sloganit olivat samantyyllisiä, esimerkiksi Sloveniassa vaalikampanjassa käytetty: ”Hang Serbs from willow trees!”

⁵⁹ Harle, 1991, 39

puolueettomina osapuolina, heissä on olemassa hyvyyttä, joka ei kuitenkaan ole täysin samaa kuin omamme.

Romanians and Serbs alike reached for familiar solutions in similar situations: a known party; a strong leader. In turbulent times, times of dramatic social and political change, people tend to fall back on what they know...The new political game and its leaders had only just started to emerge, and were unknown and mistrusted; there were no democratic traditions to facilitate the transformation of society and no civic institutions one could count on.⁶⁰

Raimo Väyrynen jatkaa puolestaan korostaen vahvan johtajan merkitystä konfliktiin ajautuvassa yhteiskunnassa. Epävarmoissa oloissa ryhmänmuodostus ei ole luonnollinen sosiaalinen prosessi, ja nuo olot korostuvat valtion olemassaolon ollessa uhattuna, tai silloin kuin se ei jostain syystä pysty toimimaan turvallisuuden takaajana. Epävarmoina aikoina vahvan johtajan rooli korostuu ja maaperä on alttiimpaa propagandalle.⁶¹ Väyrysen ajatus tukee Drakulicin vahvaa mielipidettä, joka rinnastaa romanialaiset serbeihin. Drakulic toteaa vaikeiden aikojen ajavan ihmiset totuttuun, perinteisiin – tuttuihin aatteisiin ja vanhoihin, vahvoihin puolueisiin. Epävarmassa tilanteessa uuden hallitsijan tai ajatusmallin on Drakulicin mukaan vaikea saada jalansijaa, kansa luottaa siihen mikä on ollut olemassa jo aiemmin. Muutos on aina vaikeampaa kuin pysyminen totutussa. Kuten Väyrynenkin toteaa, hajoavan yhteiskunnan ryhmänmuodostus tapahtuu tilanteen esiin nostaman johtajan johdolla, joko poliittisten, uskonnollisten, etnisten tai mielivaltaisten jakojen mukaisesti. Konfliktiin ajautumassa oleva yhteiskunta kaipaa vahvaa johtajaa, olosuhteiden ollessa horjuvat haetaan tukea.

One needs to understand that we, the people from the communist world, are still children in the political sense. We need a daddy, somebody who will look after us, so that we don't have to look after ourselves. We don't know how to be free and we're not ready for responsibility. The result is a palpable disappointment with the new, post-communist reality. How come democracy doesn't work?⁶²

⁶⁰ Drakulic, 1996, 105-106

⁶¹ Väyrynen, R., 2003, 38

⁶² Drakulic, 1996, 107

Tässä Drakulicin tekstinpalassa tiivistyy kylmän sodan ajan ja kommunismin poistumisen jäljelle jättämä tyhjiys. Kommentista näkyy myös selkeästi se, kuinka vastaanottavainen tuo hetki on poliittisesti; valtatyhjiön ollessa suurimmillaan kansalaisten poliittinen jano kasvaa kasvamistaan. Tuota janoa ei kuitenkaan osata tyydyttää itse, sillä siihen ei ole uskallusta eikä kokemusta, vaan odotetaan että joku tuo vesikannun lähelle. Viime metreillä kannun kaatuessa olo on pettynyt: tämä uusi järjestelmä ei välittömästi osoittanutkaan toimivuuttaan, vaan se näyttäytyy jopa vanhaa järjestelmää huonompana. Voidaan spekuloida kumpi lieneekään pahempaa: eläminen valtatyhjiössä vai eläminen äärikansallisen hallitsijan alamaisena? Drakulicin kommentti on kuin vapautus kaikille entisen kommunistisen Jugoslavian asukkaille, se ei ole heidän vikansa etteivät he voi kuin seurata johtajan esimerkkiä, sillä he eivät ole tottuneet vapauteen. Milosevic ja Tudjman olivat paikalla silloin kuin maan isille oli tilaus: poliittisille, vahvoille esikuville. Nuo vahvat maan isät osoittivat epäröivälle kansalle suunnan jota kohden kulkea.

Valtaan päästyään Milosevic ei aikailnut tarttuessaan toimeen, hän halusi luoda ympäristön, jossa hänen hallintansa olisi turvattu. Kroatialaisen tutkijan, Sabrina Rametin, mielipiteen mukaan Milosevicin vuonna 1987 hankkima valta oli suurempaa kuin kenenkään hallitsijan Jugoslaviassa Titon jälkeen. Milosevicin valta oli konkreettista ja tiukkaa, hänen halukkuutensa pitää kaikki narut käsissään, vei hänet myös pohtimaan uutta ehdotusta Serbian kansallislauluksi, kesällä 1989. Monet vaihtoehdoista katsoivat taaksepäin. Loppusuoralla oli kaksi nationalistissävytteistä laulua; suosittu ja militaristinen ”*March to the Drina*”, jonka Stanislav Binicki sävelsi vuonna 1914 Serbian armeijan suurvoiton jälkeen sekä; ”*Tamo daleko*” (There, afar), jonka tuntematon säveltäjä oli säveltänyt Serbian armeijan kunniaksi 1916, armeijan ollessa saarroksissa Korfun saarella.⁶³ Halusiko Milosevic viestittää serbialaisille jo kansallislauluvalinnoillaan tulevaa mahdollista sodan aktualisoitumista? Noita lauluja oli viimeksi laulettu sodan aikoina, aikoina jolloin aseisiin ei pelätty tarttua. Tahtoiko hän muistuttaa kansalaisia entisistä suurista menestyksistä sotarintamalla, kuin muistuttaen suuresta serbialaisesta taistelutahdosta? Ramet näkee kansallislauluvalinnan johtaneen suoraan siihen, että Milosevicin suosio nousi serbien joukossa – hänestä pidettiin – kun taas muualla Jugoslaviassa hän toimi pelotteena. Hän oli

⁶³ Ramet, 1996, 26–27

voima Serbialle, ja tuossa voimakkuudessaan samanaikaisesti kroaattien ja sloveenien näkökulmasta suuri uhka yhtenäistä Jugoslaviaa kohtaan.

Milosevic vieraili 24. huhtikuuta 1987 Kosovossa, jossa hän kiinnitti liiallisen yksipuolisesti huomiota Kosovon serbien ongelmiin – suurin virhe oli kuitenkin siinä, että hän alun perin lupasi sovitun tapaamisen ainoastaan vähemmistöserbiryhmittymälle. Näin toimiessaan hän avasi arkun, jota Tito oli visusti pitänyt suljettuna: Serbia's Slobodan Milosevic was the first Yugoslav politician to break the Titoist taboo on popular mobilization of ethnic consciousness.⁶⁴ Tasapuolisuuden nimissä, ja edes jossain määrin Titon jalanjalkia seuratakseen, olisi Milosevicin tullut kuulla myös alueella enemmistönä vaikuttavia Kosovon albaaneja. Näin ei kuitenkaan käynyt. Kosovon serbit saivat Milosevicin vakuuttuneeksi siitä, että heidän olemassaolonsa Kosovon vähemmistökansana oli uhattuna ja että alueen suurin väestönosa, albaanit, tekivät kaikkensa serbien tuhoamiseksi. Milosevicin ollessa vierailemassa Kosovossa provosoivat alueen serbit paikalliset albaanipoliisit joukkotappeluun. Tuohon tappeluun Milosevic puuttui, pakon sanelemana, kuuluisaksi tulleella toteamuksellaan: You will not be beaten again!⁶⁵ Media piti huolen, että lausahdus nähtiin televisioiden välityksellä jokaisessa Jugoslavian kolkassa, ja tällä aktivoinnilla jokainen alueen serbi saatiin vakuuttuneeksi siitä, että Milosevic olisi valmis seisomaan heidän rinnallaan – jopa sodankäynnissäkin.⁶⁶ Kommentti osoitti myös muille etnisille ryhmille serbien valitseman suunnan. Historiankirjoissa tarina vaikuttaa suunnitellulta, lausunto harkitulta, jonka Milosevic on valmistellut huolellisesti ja lukee tuossa hetkessä paperilta – ehkä puhujanpöntöstä suurelle yleisölle suunnattuna. Todellisuus on jotain aivan muuta, BBC:n dokumentti paljastaa, että tilanne Kosovossa on vähintäänkin kaoottinen; Milosevic on talon sisällä keskustelemassa pienen ihmisjoukon kanssa, kun he kuulevat pihalta rähinän ääniä. He seuraavat ääntä pihalle, ja Milosevic tietää välittömästi, ettei hän tuossa tilanteessa voi siirtää vastuuta kenenkään muun harteille. Hänelle ei jää aikaa harkita, ei aikaa analysoida. Tilanne on sekava, ihmiset vaikeroivat ja liikkuvat levottomana massana, heittelevät poliiseja kivillä ja kertovat Milosevicille kuinka albaanipoliisit satuttavat heitä, sekä heidän naisiaan ja

⁶⁴ Ignatieff, 1993, 26

⁶⁵ BBC, Death of Yugoslavia, 1/6

⁶⁶ Samanlaista retoriikkaa nähtiin Serbian presidentinvaaleissa myös tammi-helmikuussa 2008, kaksinkamppailu käytiin länsimyönteisen istuvan presidentin Boris Tadicin ja äärikansallismielisen Tomislav Nikolicin välillä. Nikolicin viesti Mitrovican serbeille ”En tule pettämään teitä, ettekä te tule jäämään koskaan yksin ilman suojelua.” muistuttaa tyyliltään erehdyttävästi Milosevicin puhetta Kosovon serbeille 1987.

lapsiaan. Milosevic epäroï hetken ennen kuin päästää suustaan tuon suuren lauseen, joka joidenkin tutkijoiden mukaan oli alkusysäyksenä kaikille Jugoslavian 1990-luvun sodille. Ainakin tuo lausahdus oli ensimmäinen kerta, kun kommunistinen puolue otti virallisesti kantaa ja puhui jonkun yksittäisen kansallisuuden puolesta.⁶⁷ Yleensä Milosevicin viesti perustui vahvaan serbimieliseen retoriikkaan ja siitä kumpuavaan propagandaan, mutta myös vahvaan puolueen taustaorganisaatioon. Milosevic esiintyi vakuuttavasti, hän onnistui kääntämään puolelleen serbikansan syvät rivit:

Milosevic was able to embrace a broad range of groups and interests within his movement due to the fact that, at that time, a relatively unknown quantity people could project their own priorities on to different aspects of his personality. In this respect, in Milosevic the man and the moment were well met.⁶⁸

Näin Milosevic, kuten Tudjmanin, oli oikeassa paikassa oikeaan aikaan. Milosevic ikään kuin diagnosoi, täysin oikea-aikaisesti, vuosikymmeniä vaivanneen taudin, ja sai kansan aistimaan tulehduksen aktuaalisena. Rohto tuohon tautiin Milosevicilla oli valmiina. Hän sai kansan tuntemaan vuosikymmeniä heitä kohtaan osoitetun vääryyden jälkikäteen. Thomasin yllä oleva näkemys Milosevicista tukee Drakulicin kokemusta siitä, kuinka kommunismin lapset ikään kuin odottivat kylmän sodan päätyttyä sitä, että joku tulisi ja ”pitäisi heistä huolta”. Valtaan päästyään hän ei epäröinyt vahvistaa nationalismia kaikin tavoin, eikä hän näin voinut sivuuttaa Serbian ortodoksisen kirkon merkitystä kansallismielisyyden tukipilarina, joten hän piti heidät tyytyväisinä lupaamalla rahaa kirkkojen korjaamiseen ja uusien rakentamiseen.⁶⁹ Serbian ortodoksisen kirkon side valtioon oli sekä poliittisesti että taloudellisesti vahva, valtion koneistolla on ollut hyvät edellytykset käyttää kirkkoa poliittisten päämääriensä ajamiseen. Mielenkiintoinen asia on myös se, että Serbian ortodoksinen kirkko on virallinen nimitys ortodoksiselle kirkolle koko Jugoslavian liittovaltion alueella. Näin ollen jokainen jugoslavialainen ortodoksi kuului joltakin osin Serbiaan. Ortodoksinen kirkko tuki aluksi Milosevicin pyrkimyksiä julkisesti, esimerkiksi syyskuussa 1988 piispainkokous julkisti päätöslauselman, jossa syytettiin albaaneja serbien kansanmurhasta. Kirkon tuki väheni kuitenkin sisällissodan

⁶⁷ BBC, Death of Yugoslavia, 1/6

⁶⁸ Thomas, 1999, 47

⁶⁹ Remet, 1996, 22

uhan voimistuessa ja kirkko etääntyi Milosevicin politiikasta vedoten rauhaan ja rauhanomaiseen rinnakkaiseloon.⁷⁰ Mitä ehdottomammin ja kauemmas Milosevic eteni sotahalukkuudessaan, sitä kauemmas valtiollinen ortodoksinen kirkko hänen tavoitteistaan erkani. Tilanne kääntyi lähes pääläelleen: sodanvastaista mielenosoitusta 14. kesäkuuta 1990 johti Serbian ortodoksinen kirkon patriarkka Pavle.⁷¹ Myös Drakulicin ja Milanovicin kirjoituksissa on havaittavissa halveksuntaa Milosevicia ja hänen laaja-alaista valtaansa kohtaan:

... And of Slobodan Milosevic in Serbia, a dictator who is willing to pay any price to stay in power. Leaders like him are too greedy for power and have no chance to learn the very first lesson of democracy: that they are there to serve their people, not to rule them.⁷²

Milosevic on suunnattoman suosittu, mutta minä en pidä hänestä. Hän on kovaääninen ja lupaa kaikille kaikkea. Valtavia joukkokokouksia ja mielenosoituksia on järjestetty eri puolelle maata. Ne ovat hyvin organisoitu, on kuljetukset ja julisteet. Puolueen jäsenillä on osallistumispakko. Tuntuu siltä, että kaikki ovat hänen puolellaan: akateemikot, intellektuellit, ulkoserbialaiset ja jopa oppositio.⁷³

Otteet päiväkirjoista osoittavat, että Milosevic nautti laajamittaista, muttei kaikkialle ulottuvaa, suosiota. Hän kohtasi enenevässä määrin vastustusta myös serbien keskuudessa. Seikat, jotka olivat aiemmin saaneet ortodoksinen kirkon papiston varuilleen, vaikuttivat häiritsevästi myös tavalliseen kansaan. Lisääntyvät säälimättömät puheet Suur-Serbiasta ja sotien mahdollisuuksien kasvamisesta vähensivät Milosevicin kannatusta, mutta samanaikaisesti ote kansasta tiukkeni; julkista kritiikkiä Milosevicia kohtaan ei sallittu ja toisinajattelijat menettivät nopeasti työnsä, kotinsa tai henkensä. Maaliskuussa 1991 järjestettyyn mielenosoitukseen, jossa vastustettiin Milosevicia ja sitä, kuinka hänen aggressiivinen kansankiihotuksensa on suistamassa Serbian maailman silmissä samalle tasolle Saddam Husseinin johtaman Irakin kanssa, osallistui liki 100 000 ihmistä. Yksi mielenosoituksen iskulauseista kuuluikin ”Slobo, Saddam!”, jossa näiden kahden valtion

⁷⁰ Laitela, 1995, 268–270

⁷¹ Remet, 1996, 202

⁷² Drakulic, 1996, 81

⁷³ Rutanen, 2002, 35

hallitsijaa verrattiin aukottomasti toisiinsa.⁷⁴ Mielenosoitukset hajotettiin panssarivaunuin, mutta niiden laajuus osoitti vahvasti sen, ettei koko kansa enää seissyt sotahaluisen johtajansa takana yhtenä rintamana.⁷⁵ Myös parlamentista kuului soraääniä, ja vertauskuvissa päädyttiin samaan lopputulokseen kuin suurmielenosoituksen osanottajat:

Vuk Draskovic, leader of the Serbian Renaissance Party, compared Milosevic to Iraq's Saddam Hussein, and in transparent reference declared in May 1992 that "the main enemy of the Serbian people is in Belgrade".⁷⁶

Milosevicin kannatus ei ollut aukotonta, mutta hänen otteensa vallasta, mediasta ja kansasta oli jo lujittunut niin vahvaksi, että se kesti horjumatta mielenosoitukset ja poliittisen vastustuksen. Drakulicin kommentti paljastaa, ettei Tudjmaninkaan kannatus, vahvuudestaan huolimatta, ollut sataprosenttista.

Clearly, Tudjman is no bureaucrat or diplomat. He is too convinced of his historical mission to bother with such things. Once an American diplomat told him, quite ironically: "Mr President, I am convinced that you have historical mission for our nation." With tears in his eyes, Tudjman turned to his wife: "Listen, Ankica, to what Ambassador is saying!"⁷⁷

Slavenka Drakulicin näkemys presidentistään ei imartele tätä. Kroatiaa johti Drakulicin mukaan presidentti, joka ei ollut diplomaatti saatikka byrokraatti. Mahdollisista puutteistaan huolimatta Tudjmanilla oli kuitenkin vahva halu itsenäistää Kroatia sekä viedä se, hänen mielestään, oikeaan viiteryhmään – länteen.⁷⁸ Tudjmanin ja Milosevicin rooleissa tiivistyy Raimo Väyrysen ajatus, jonka mukaan johtaja luo ryhmän sisälle poliittisen ja autoritäärisen järjestelmän, hankkii aseita ja tuo näin ikään kuin lupauksen turvallisuudesta. Väyrynen toteaa vielä, ettei johtajien toiminta ole pyyteetöntä, vaan se tähtää suurimmaksi osaksi taloudellisen ja poliittisen edun tavoitteluun.⁷⁹ Jugoslavia oli juuri tällainen valtio, Titon kauden jälkeen se oli ajautunut laajaan kollektiiviseen

⁷⁴ Slobo oli ja on Slobodan Milosevicin kutsumanimi

⁷⁵ Glover, 2003, 172-174

⁷⁶ Remet, 1996, 202

⁷⁷ Drakulic, 1996, 192

⁷⁸ ElRamly, 1999, 76-77

⁷⁹ Väyrynen, Raimo, 2003, 38

epätietoisuuteen; entiset kommunistiset valtarakenteet olivat olleet tiukat ja niiden höltyessä, ja poistuessa kokonaan, oli kansa ymmällään, helpottunut ja turvattomana.

2.5 Jugoslavian *bratstvo i jedinstvo*; veljeys ja yhtenäisyys

2.5.1 Kylmä sota

The end of the Cold War and the collapse of communism in the Soviet Union and Eastern Europe gave hope for a new era of peace and prosperity. The opposite occurred in Yugoslavia, which disintegrated in the wake of a bitter civil war between its subject nationalities.⁸⁰

Kylmän sodan loppumisen voidaan nähdä vaikeuttaneen Euroopan sisäistä tilannetta tietyllä tavalla: kommunismi oli klassinen esimerkki siitä, kuinka yhteinen, tarpeeksi uskottava, vihollinen sitoo eripuraiset osapuolet yhteen lähentäen niitä ja suorastaan pakottaen ne suoraan riviin yhteiseen rintamaan. Kommunismin ”uhan” väistyessä nousi mahdollisuus uusille poliittisille asetelmille. Vilho Harle näkee kylmän sodan murroksen tuoneen uuden vihollisuuden mahdollisuuden, muukalaisvihan: Koska rautaesirippu on poistunut, tilalle vaaditaan kultaesirippua.⁸¹ Kultaesirippu henkii vahvaa ulossulkemista; siinä missä rautaesiripun laskeutuessa jako tapahtui selkeästi, kultaesiripun laskeminen on enemmän valintatilanne. Harlen ajatuksen juju on siinä, että itään päin mentäessä vastassa oli rautaesirippu, estäen luonnollisesti liikettä molempiin suuntiin, raudan tarkoittaessa Stalinia ja reaalisosialismin uskoa teräksen tuotantoon. Kylmän sodan väistyttyä muuttoliikettä alettiin rajoittaa puolestaan ”lännen” toimesta ja lännen suuntaan, kultaesirippu, joka myös sekin toimi esteenä molempiin suuntiin, viittaa rikkauteen ja haluttomuuteen jakaa tuota rikkautta köyhille, tässä ajattelussa, idästä tulijoille. Kultaesiripun käsitteellä implikoidaan itäisen raudan ja läntisen kullan vastakohtaisuutta; mutta samalla tarkoitetaan sitä, että vaikka kulkuesteen materiaali muuttuu, este itsessään jää.

Kylmän sodan päättyemisessä nähdään tämän vuoksi yksi mahdollinen avain Jugoslavian hajoamiseen. Tuota aikaa leimasi selkeä ja vahva erottelu, joten jako meihin ja heihin,

⁸⁰ Kollander, 2004, 3

⁸¹ Harle, 1991, 168–169

itään ja länteen, oli helppoa. Kylmän sodan loppuminen antoi uudelleenlaiselle ajattelulle ja kyseenalaistamiselle tilaisuuden ja mahdollisuuden; Jugoslaviassa kylmää sotaa seurasi aktuaalinen sota. Vesa Saarikosken mukaan vanhan maailmanjärjestyksen romahduksen suurimmat häviäjät ovat ne yli 200 000 ihmistä, jotka ovat kuolleet entisen Jugoslavian alueella, samoin kuin sadat tuhannet kotinsa menettäneet pakolaiset.⁸² Maailma kohdisti kylmän sodan aikakauden päättymiseen suuret odotukset, odotukset rauhasta ja rikkauksista, ja paikka paikoin nuo odotukset täyttyivätkin. Jugoslaviassa kävi toisin. Itsessään Jugoslavian valtion hajoaminen ei ole niin vahingollista, mutta se tapa miten tuo rikkoontuminen tapahtui, on. Onkin perusteltua todeta jugoslavialaisten ja yhtenäisen eteläslaavien aatteen olleen kylmän sodan suurimpia häviäjiä. Mieliä korostuu jo senkin vuoksi, että kylmän sodan aikainen Jugoslavia oli eurooppalainen menestystarina, jota muualla maailmassa ihailtiin, tämä aika voidaan nähdä ikään kuin Jugoslavian kulta-aikana. Tito mahdollisti serbialaisen ja kroatialaisen nationalismin säilymisen yleisjugoslavialaisen pinnan alla, vaikkakin kylmä sota tarkoitti myös kylmää rauhaa. Kylmän sodan maailmanjärjestys ylläpiti rauhaa, vaikka kuten Saarikoski⁸³ muistuttaa, se oli pääosiltaan pakkorauha, jonka hintana olivat monet yksilönvapaudet. Muutos kylmän sodan laannuttua voidaan nähdä Jugoslavian tappiona jo senkin vuoksi, että kylmän sodan loppumisen aiheuttama maailmapoliittinen radikaali uuden aalto vei Jugoslavalta sen tärkeän geopoliittisen roolin. Jugoslavia ei ollut enää keskeinen geopoliittinen valtio, vaan se liukui menestyksekkään puskurivaltion asemasta Euroopan pimeään marginaaliin.

Mielenkiintoinen toisenlaiseen marginaaliin sijoittuva seikka keskusteltaessa yhtenäisestä jugoslavialaisesta identiteetistä oli sen vahva ja rikkomaton olemassaolo kansainvälisessä rikollisuudessa. Länsi-Euroopassa vaikuttaneet ammattirikolliset olivat yhtenäisesti Jugoslavian kaikista osatasavalloista; yhteistyö saman merirosvolipun alla toimi moitteettomasti, eikä etnisiä kiistoja ryhmien välillä juuri ilmennyt.⁸⁴ Rikollisuus vaikuttaa elämänalueelta, jonka sisäisiä identiteettejä ei ole mahdollista kontrolloida ulkopuolelta, ainakaan ylhäältäpäin käskien. Tuntuu epätodennäköiseltä, että Jugoslavian tasavallan johtohahmot olisivat kehottaneet rikollisjärjestöä ylläpitämään keksittyä tai keinotekoista identiteettiä, tuollaisen ns. ei-toivotun ryhmittymän identiteetin muodostuminen on epäilemättä hyvin vapaata. Nuorluoto kertoo henkilökohtaisesta kokemuksestaan:

⁸² Saarikoski, 1999b, 40

⁸³ 1999b, 40

⁸⁴ Nuorluoto, 30–31

Olin vuonna 1988 Keskusrikospoliisissa tulkkina, kun ryhmä jugoslavialaisia asuntomurtaajia oli jäänyt poliisiin haaviin. He sanoivat 1988 jääneensä tahallaan kiinni täällä Suomessa, koska eivät halunneet olla siellä, missä kohta syttyy sisällissota. Nämä olivat varsin kansainvälisiä eurooppalaisia konnia.⁸⁵

Sen lisäksi, että rikolliset olivat ensisijaisesti jugoslaaveja, olivat he myös äärimmäisen tietoisia tulevista sodista jo kahta vuotta ennen niiden syttymistä. Nuorluodon omakohtainen kokemus herättää kysymään myös sitä, ketkä sodasta tiesivät etukäteen? Oliko sota ennustettavissa kokonaisuudessaan, vai vain tietyn tyyppisen tietämyksen valossa ja kuinka kauan ennen sotaa sodan uhan oli jo aistunut? Yllättikö sota todellisuudessa ketään? Vai tiesivätkö siitä ainoastaan erityiset kansanosat; rikolliset, poliitikot, vähemmistöryhmät, älymystö, papisto?

2.5.2 Partisaanit

Puhuttaessa Jugoslaviasta nostetaan sitä yhdistävistä tekijöistä lähes poikkeuksetta tärkeänä aspektina esiin partisaanimyytti.⁸⁶ Partisaanisodan muistossa jugoslavialaiset taistelivat toisessa maailmansodassa yhtenä rintamana, sekä maan sisällä olevia, että maata ulkopuolelta miehittäviä luokkavihollisia vastaan. Ulkopuoliset viholliset, tässä tapauksessa fasismi ja kansallissosialismi, lähensivät kansaa lisäten yhtenäisyyttä, ja poliittinen järjestelmä piti yllä tuota näkemystä. Nuorluoto⁸⁷ näkee yhtenäisen ”jugoslavismmin” huippukohtana toisen maailmansodan jälkeen syntyneen partisaanivaltion, mutta toteaa myös sen, ettei tuo ”jugoslavismi” koskaan ennättänyt täysin vakiinnuttaa itseään valtaideologiana. Toisen maailmansodan jälkeen syntyneen Jugoslavian kansallisuusohjelmana oli juuri partisaanien sodanaikainen iskulause *bratstvo i jedinstvo* (veljeys ja yhtenäisyys). Partisaanimyytti luotti tuohon iskulauseeseen sekä propagandan voimaan, yhdistettynä selkeisiin teemoihin. Tämä oli nähtävissä Jugoslaviassa Titon aikana 29. päivänä marraskuuta järjestetyissä Tasavallanpäivän kansallisparaatissa, jossa rytmikkäästi toistettu viesti oli selkeä: ”Vel-je-ys! Yh-te-näi-syys! Vel-je-ys! Yh-te-näi-

⁸⁵ Nuorluoto, 113

⁸⁶ ElRamly, 1999, 78; Laitila, 1997, 199

⁸⁷ 1999, 36–37

syys!”⁸⁸ Partisaanimyytin iskulausetta toisteltiin väsymättä, niin painetussa sanassa kuin paraateissakin. Oliko Jugoslavian yhteinen aika kuitenkin liian lyhyt kansallisuuden vakiintumiseksi, kerrottiinko lapsille vielä liikaa tarinoita ajoista, jolloin yhtenäistä Jugoslaviaa ei vielä ollut? Olisiko tarvittu enemmän aikaa, enemmän sukupolvia, enemmän yhtenäisyyttä korostavia hallitsijoita? Oliko partisaanimyytti lopulta riittämätön yhdistäjä kansallismielisten mielipiteiden nostaessa päätään, ja ennen kaikkea saadessaan tilaa tuolle päännostolle, Titon kuoleman jälkeen?

Laitila⁸⁹ kiinnittääkin huomiota siihen, että vuosien varrella tuo yhteinen muisto veljeydestä ja yhtenäisyydestä heikkeni, muuttui ja siten menetti voimiaan. Rauhan aikana yhdistäväksi tekijäksi ei enää riittänyt muisto jaetusta sotamenestyksestä, varsinkaan kun eri osatasavallat samaan aikaan kilpailivat keskenään taloudellisesti ja aika ajoin myös poliittisesti. Thomasin⁹⁰ mukaan partisaanimyytti oli jo lähtökohtaisesti huono yhtenäisen jugoslavalaisuuden kehto: olihan valtaosa kommunistipartisaanien ensimmäisistä jäsenistä kotoisin Serbiasta. Jugoslavian hajoamissodat osoittavat, ettei aatteellisesti yhtenäinen menneisyys riittänyt perustelemaan tulevaisuuden poliittisia valintoja, menneisyydestä ei ollut tulevaisuuden jalansijoiksi. Olga Milanovic toteaaakin päiväkirjassaan 20.3.1989:

Serbia puhuu nyt lujaa ja kuuluvasti omasta voimastaan ja mahdollisuuksistaan. Puhutaan Serbian kunniaa mutta ei virheistämme. Puhutaan menneisyydestä ja nykyisyydestä mutta ei tulevaisuudesta.⁹¹

Milanovicin kommentissa suurin huomio kohdistuu siihen, että hän näkee toimijana nimenomaan Serbian, ei enää Jugoslaviaa; kyseessä on juuri Serbian valtion ja sen asukkaiden, serbien, kunnia ja sen mahdollisuudet. Tämä siitäkkin huolimatta, että hajoamissotiin on aikaa vielä kaksi vuotta, ja vaikka Serbia ei ollut ensimmäinen osatasavalta, joka ikään kuin oli irtautumassa yhtenäisestä Jugoslaviasta. En usko Milanovicin valinneen Serbiaa toimijaksi sattumalta, epäilemättä Serbia näyttäytyi 1989 niin vahvana yksilöllisenä toimijana, ettei Milanovic miettinyt asiaa sen kummemmin. Ehkä tulevaisuus näyttäytyi noina aikoina kaiken kaikkiaan epävarmana ja senkin vuoksi katse käännettiin ylvääseen menneisyyteen. Serbia ei Milanovicin mukaan puhunut

⁸⁸ Todorova, 2004, 33

⁸⁹ 1997, 203

⁹⁰ 1999, 21

⁹¹ Rutanen, 2002, 35

tulevaisuudesta, vaan keskittyi nostatuksessaan menneisyyteen ja nykyhetkeen. Useissa puheissaanhan Milosevickin käänsi serbien katseet historiaan, ja tuolta historiasta osoitti esimerkkejä siitä, kuinka serbien tulisi tulevaisuudessa toimia. Esimerkiksi Kroatian alueella vaikuttanut serbivähemmistö saatiin uskomaan siihen, että heitä oli vuosikausia sorrettu⁹² – jännittävää sen vuoksi, että havahtuminen tapahtui niin myöhään, koskien kuitenkin niin pitkään menneisydessä jatkunutta sortoa. Vastaavasti saman alueen kroaatit ymmärsivät serbivähemmistön olevan kuin tuntemattomia ja oikeudettomia muukalaisia heidän maallaan, tässäkin oikeutus asua Kroatian rajojen sisäpuolella löydettiin menneisyydestä. Aktivoinnilla saatiin ikään kuin pulloitettua monikymmenvuotinen sortaminen ja reagoimaan siihen jälkikäteen voimakkaasti. Olisi kuitenkin typerää väittää, että nämä tuntemukset heräsivät kansalaisten mielissä kollektiivisesti ilman mitään poikkeuksia, ja että koko kansa olisi aktivoitunut yhtenä rintamana vihan takana, ja aina olisikin hyvä muistaa ihmisten sijaitsevan yleistyksien takana.

Partisaanimyytin heikentymistä edistää osaltaan myös aika: itse sodassa kärsineelle sukupolvelle se oli totta, mutta heitä seuraavat sukupolvet eivät nähneet siinä enää muuta kuin tavan, jolla kommunistinen puolue pyrki säilyttämään valtansa. Drakulic huomauttaa useasti eri yhteyksissä siitä, ettei kommunismilla enää ollut niin syvää merkitystä uudelle sukupolvelle, pikemminkin se edusti historiaa, josta pyrittiin eroon. Tämä ei kuitenkaan ollut esteenä sille, että partisaanisodan myyttiä yritettiin saada uusien sukupolvien tietouteen erilaisilla keinoilla:

Sodanjälkeiselle sukupolvellemme syötettiin tällaisia filmejä⁹³, klisheitä [*sic*] vaaleista, kylmäkatseisista ja julmista Gestapo-upseereista tai – sotilaista (sama näyttelijä esitti roolin useimmissa filmeissä), Serbian entisen kuninkaallisen armeijan verenhimoisista joukoista, chetnikeista tai hurjista kroaattinatseista, ustatsoista. Toisella puolella olivat uljaat, älykkäät ja humanit partisaanit, jotka aina voittivat huutaen joukkotaistelukohtauksissa: ”Hurraa, toverit”⁹⁴

⁹² Ramet, 2006, 57

⁹³ Kuten Neretva, Sutjeska, Kozara

⁹⁴ Drakulic, 1994, 21

Partisaanimyytti on Drakulicin muistoissa lähes sekoittunut tuosta ajasta kertoviin elokuvaan, todellinen historiallinen pohja on sekoittunut keksittyyn kertomukseen. Faktan ja fiktion rajat hämärtyvät. Myytin sanoma itsessään jää etäiseksi, ja se mitä muistetaan, on näyttelijän roolisuoritus. Vaikuttaisi myös siltä, ettei Drakulic oli purematta niellyt tätä propagandistista viihdettä, tai ainakin hänen suhtautumisensa sitä kohtaan on lähes huvittunutta. Drakulicin kommentista saa kuvan, että partisaanisodista kertovissa elokuvissa hyvyys ja pahuus ovat olleet liiallisen selkeästi eroteltuna, valmiiksi pureskeltuna ja tuota eroa hyvien (partisaanien) ja pahojen (tsetnikit ja ustatsat) on alleviivattu liian paksulla kynällä. Näyttääkin siltä, että tuo partisaanimyytti on ollut parhaimmillaan ja vaikuttavimmillaan silloin, kun se ei ole ollut niinkään myytti, vaan arkitodellisuutta. Sen sisällöllinen voima heikkeni sukupolvien vaihtuessa ja historian ajelehtiessa eteenpäin – aatteen typistyttyä ainoastaan ontoiksi ja merkityksettömiksi iskulauseiksi, on sen sanoma pilalla.

Teidän isoisännehän ne taistelivat toisessa maailmansodassa Titon partisaaneina, ustasoina tai chetnikeinä. Sodan jälkeen he rakensivat hävitetyn maan uudestaan paremman tulevaisuuden toivossa ja bolshevismin periaatteiden mukaisesti kommunistipuolueen hallitessa kansan etujoukkona. He kaikki elivät niin kauan, että näkivät puolueen muuttuvan korruptoituneeksi ja sortavaksi, mutta vain jotkut heistä elivät niin kauan että näkivät kommunistihallinnon alkavan murenemisen vuonna 1989. Kukaan heistä ei silti uskonut, että historia voisi toistaa itseään.⁹⁵

Drakulicin kommentissa on luettavissa sarkastista epätoivoa. Kirjoitus kertoo omaa tarinaansa siitä, kuinka elämä kiertää kehää palaten aina surulliseen alkupisteeseensä. Mielellään Drakulic kirjoittaa lapselleen, jonka tulisi ymmärtää isovanhempiensa tekoja sen aikaisissa olosuhteissa, kyetäkseen ymmärtämään jotakin omasta elämästään 1990-luvun maailmassa. Tilanne ei ole kiitollinen, eikä sitä helpota se tosiasia, ettei Drakulic itsekään juuri ymmärrä tilannetta eikä haluaisi hyväksyä tasaisella syklillä Balkanin alueella käytäviä sotia. Balkanin historia ei etene kuten toivotaan; tuo niemimaa on ajoittain vahvasti palaamassa menneeseen – ja menneessä juuri sinne pimeälle alueelle, minne ei enää olisi ollut syytä palata. Historia ei opeta, eikä siitä myöskään opita, virheet

⁹⁵ Drakulic, 1994, 139–140

jotka on tehty jo aiemmin, toistetaan sukupolvelta toiselle. Drakulic kritisoi tekstissään myös vankkumatonta partisaanimyyttiin nojaamista Jugoslavian koossapitävänä voimana, olihan hänellä itselläänkin aikuisikään päästyään vaikeuksia suhtautua vakavasti partisaanielokuvaan ja muuhun propagandaan, joten miten hänen tyttärensä sukupolvi niitä enää voisi ymmärtää? Myytti on itsessään myös ristiriitainen ja tarjoaa mahdollisuuden liian monenlaiseen tulkintaan. Mistä nuo valtion sisäiset viholliset tulivat, ja kenen puolestaan tulee samaistua heihin sodan jälkeen, jos yhteinen muisto perustuu partisaaneihin ja kauniiseen kuvaan veljeydestä ja yhtenäisyydestä? Missä olivat noiden ustatsan tai chetnikkien riveissä taistelleiden sotilaiden muistot, entä jälkeläiset? Kansa ei kuitenkaan täysin unohtanut sitä, että osa kroaateista toimi yhteistyössä natsien kanssa, eikä myöskään sitä, että osa serbeistä oli taistellut yhtenäistä Jugoslaviaa vastaan. Useissa mielipiteissä näkyy se, että lopulta kuitenkin liian harva uskoi partisaanimyyttiin. Mielestäni Drakulicin kommentti paljastaa sen, että hän hyväksyi Jugoslavian hajoamisen, ja piti sitä ehkä parempana vaihtoehtona kuin kommunistisen Jugoslavian koossapysymisen, mutta välineenä sota oli se, mitä hän viimeiseksi halusi. Tekstinpätkästä on myös havaittavissa kunnioitusta toisen maailmansodan sotaveteraaneja kohtaan, ei niinkään itse sodan instituutioita – armeijaa tai tässä tapauksessa ustasoja tai chetnikkejä – vaan juuri niitä yksilöitä, ihmisiä, jotka rakensivat Jugoslavian valtion oman henkensä uhalla. Ehkä Drakulic ei soisi noiden ihmisten enää, elämänsä ehtoopuolella, näkevän työnsä hedelmien tuhoutumista vuoden 1991 sodissa?

Toinen maailmansota näyttäytyi näin myös muuna kuin yhtenäisen partisaanimyytin synnyinsija, jugoslavialaiset taistelivat sen aikana myös toisiaan vastaan. Toisesta maailmansodasta haluttiin kuitenkin muistaa ainoastaan yhtenäinen tarina; taisteleminen yhtenä rintamana saksalaisia vastaan, muille muistoille ei annettu tilaa eikä julkista olemassaoloa. On hyvin vaikeaa tietää sitä, minkä puolesta yksittäinen kroatialainen sotilas todella taisteli toisessa maailmansodassa. ElRamlyn ajatuksena on se, että sotahalukkuutta koskevat kysymykset ovat vaikeita minkä tahansa sodan kohdalla, puhumattakaan Jugoslavian tilanteesta toisessa maailmansodassa.⁹⁶ Joka tapauksessa Titon aikana tapahtumista sopi puhua ainoastaan virallisen käsityksen mukaisesti, joka oli omiaan katkeruuden siemenen kylvämiseksi. Käsittelemättä jättäminen jäi kaiheartamaan, siemeneksi uusille sodille. Ustasan tai chetnikkien riveissä toisessa maailmansodassa

⁹⁶ ElRamly, 1999, 88

taistellut sotaveteraani ja hänen perheensä voi tuntea vääryytenä sen, että sota nähdään ainoastaan partisaanimyytin kautta. Sotilas on antanut rintamalle parhaat vuoteensa, terveytensä – niin ruumiin kuin mielen, ja myöhemmin tarina tuosta sodasta kerrotaan eri tavalla, kuin kokonaan sivuuttaen hänen panoksensa siinä.

3. TARUN JA TODEN SEKOITTUMINEN

3.1 *Propaganda toiseuden etsimisen ja löytämisen välineenä*

Vasta nyt ymmärrän, kuinka helppoa sodan aloittaminen tosiasioiden puuttuessa on. Sota ei iske kuin kirkkaalta taivaalta; näin Jugoslaviassa että sitä täytyy valmistella. Poliittisten johtajien on helppo hyödyntää sellaisia kuvia, joita minä muistan, käyttää ihmisten tunteellista muistia hyväkseen ja rakentaa viha sen varaan. Sillä totalitaarisissa yhteiskunnissa, joissa ei ole oikeaa historiaa, jokaisella on kokoelma tuonkaltaisia muistikuvia, ja tilanne muuttuu vaaralliseksi, jollei niiden rinnalla ole mitään muuta. Poliittiset johtajat voivat vedota näihin mielikuviin, sekoittaa niitä populaariin mytologiaan ja hämmentää tunteita toistamalla propagandaa televisiossa loputtomiin. Ihmisten on vaikea puolustautua tällaista propagandaa vastaan, jos ei ole olemassa yhteistä historiaa, johon kaikki voivat uskoa.⁹⁷

”Parhain propaganda ei näytä propagandalta”⁹⁸, toteaa Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen professori Heikki Luostarinen. Tehokkainta ja parhaimmillaan propaganda on juuri silloin, kun se saadaan sekoitettua yksilön omiin mielikuviin, ja antaa ihmisen itse olla vastuussa ajatuksistansa. Kysyä voikin sitä, miltä propaganda näyttää? Mielikuvissani se on selkeää, ylilyövää ja helposti havaittavissa olevaa: kirkkaita värejä, huutavia otsikoita, arveluttavaa materiaalia, subjektiivisuutta ja toden ja valheen sekoittumista. Tämän vuoksi Luostarisen mainitsema ”paras propaganda” on vaikeasti väisteltävissä, sillä se ei ole sitä, miltä sen odotetaan näyttävän. Vaikka yksilö olisi tietoinen propagandan olemassaolosta, se pääsee yllättämään ilmaantuessaan aivan odotuksiin nähden erilaisena. Propaganda on harvoin suoraa valehtelua, vaan pikemminkin aina valintaa, painotusta ja tulkintaa. Tai kuten Drakulic sanoo, propaganda on helppoa tosiasioiden puuttuessa, joten niiden puuttuessa se ei siis suoranaisesti valehtele. Ihmistä

⁹⁷ Drakulic, 2005, 15–16

⁹⁸ Luostarinen, 2003, 17

on helppoa huijata nojaten sellaiseen, johon hän täysin luottaa: kuten omaan elettyyn elämään ja sieltä kumpuaviin muistoihin.⁹⁹

Sukupolveni varttui aikuiseksi oppimatta koskaan historiaa – meidän tuntemamme historia oli valetta, petos.¹⁰⁰

I had never understood the Latin phrase *historia est magistra vitae*. For us, for my generation, history was certainly not a teacher of life.¹⁰¹

Luostarinen sijoittaa propagandan ja propagandatutkimuksen juuret ensimmäisen maailmansodan juoksuhautoihin: Ensimmäisen maailmansodan jälkeen valtiot alkoivat kiinnittää määrätietoisesti huomiota propagandistisen vaikuttamisen keinoihin. Sotaan osallistuneet maat huomasivat, ettei sodankäynti voi olla menestyksestä ilman kansan laajamittaista tukea. Tarvittiin keinoja mielipiteiden muokkaamiseksi.¹⁰² Drakulicin kokiessa koko sukupolvensa historian valheeksi, olivat propagandan mahdollisuudet parhaimmillaan – ehkä voidaankin nähdä propagandaa harjoitetun Jugoslaviassa jo niin kauan, että se oli muokannut historian haluamakseen. Tuolla, Drakulicin mukaan valheellisella historialla oli mahdollista saada kansan hyväksyntä sodalle, levittää sodan ilosanomaa ja saada kansa uskomaan sodan mahdollisuuteen. Termi propaganda (*propagare*) on latinalaista alkuperää, tarkoittaen juuri levittämistä, tuottamista ja jakamista ihmiseltä ihmiselle. Propagandateoreetikon Harold Lasswellin¹⁰³ mukaan propaganda on tietoa, jota levitetään tarkoituksena muokata kohteen mielipidettä. Propaganda saattaa olla joko valheellista tai tosipohjaista, mutta usein verraten yksipuolista, valaisten asiaa ainoastaan propagandan tuottajalle hyödyllisestä näkökannasta. Laajimmillaan ajateltuna propaganda on vaikutustekniikka, jonka kohteena on ihmismieli ja tuota kautta vaikutusalueena ihmisen toiminnot. Näin ajateltuna sotapropaganda on tekniikkaa, jolla pyritään vaikuttamaan ihmisen toimintoihin sodan aikana, ennen sotaa tai sodan jälkeen. Tutkittaessa moderneja sotia huomataan, että sotaa käydään vähintään kolmella eri tasolla; aseellisella, taloudellisella sekä propagandistisella.

⁹⁹ Luostarinen, 2003, 26–28

¹⁰⁰ 2005, 41

¹⁰¹ Drakulic, 1996, 141

¹⁰² Luostarinen, 1994, 113

¹⁰³ Lasswell, 1997, 220,

Suomalaisen tekstiilitehtaan mainosta mukaillen¹⁰⁴, sodan ja ihmisen väliin tarvitaan jotain kovaa, ja tuo kova on propagandaa. Propagandistisen tason tehtävänä on pehmentää kuilua aseellisen sodankäynnin ja ihmisten välillä, se hämmentää ja osaltaan tekee taistelua helpommaksi, auttaen sotilasta henkisesti siinä vaiheessa, kun tulee konkreettinen aika aloittaa taistelu. "... Propaganda saps the stamina of the armed and civilian forces of the enemy and smoothes the path for the mailed fist of men and metal."¹⁰⁵ Lasswellin keskeisin ajatus propagandan suhteen on juuri hämmentäminen, leikittely todennäköisen epätoden ja luottamuksellisten tahojen epäluotettavuuden suhteen. Sotapropagandalla pyritään vaikuttamaan niin omiin kuin vieraisiinkin. Omien sotilaiden taistelutahtoa halutaan nostaa luomalla me-henkeä ja saattamalla vihollinen epäsuotuisaan positioon, usein juuri korostamalla eroa meidän ja heidän välillä. Propagandalla tahdotaan viestittää sodan tärkeyttä ja välttämättömyyttä sotilaille, mutta myös kotirintamalle ja puolueettomille osapuolille.

A new and subtler instrument must weld thousands and even millions of human beings into one amalgamated mass of hate and will and hope ... propaganda. It is the new dynamic of society ... The fact remains that propaganda is one of the most powerful instrumentalities in the modern world. Propaganda is a reflex to the immensity, the rationality and willfulness of the modern world.¹⁰⁶

Lasswellin näkemys propagandasta on vahva, hän pitää sitä yhtenä voimakkaimmista modernin maailman instrumenteista. Sitä ei käytetä ainoastaan negatiivisena välineenä, vaan myös luomassa toivoa ja halukkuutta taisteluun. Se piirtää rajaa vihan ja toivon välille, teroittaa noita eroavaisuuksia osaltaan tehden taistelun helpommaksi. Sanat haavoittavat, koska ne luovat kohteen, jota voidaan aseinkin haavoittaa.¹⁰⁷ Tässä ajatuksessa tiivistyy mielestäni koko ajatus sotapropagandasta ja vihollistamisesta: vihollinen merkitään ensin sanoilla, sen jälkeen luodeilla. Sanoilla valitseminen on kuin polttomerkin lyöminen, maalattu tunniste pian kaadettavan puun runkoon. Ilman sanallista viestiä ei ole vihollista, sodankäynti ei ole mahdollista ilman sitä edeltävää puhetta. Ei ole olemassa mitään universaalisti selkeitä jakoja ystäviin ja vihollisiin, tilanteet vaihtuvat ja

¹⁰⁴ Finlaysonin mainoslauseen puolestaan kuuluessa: ”maailman ja ihmisen väliin tarvitaan jotain pehmeää”

¹⁰⁵ Lasswell, 1997, 202

¹⁰⁶ 1977, 228

¹⁰⁷ Harle, 1991, 44

olosuhteet määrittävät sen, kuka milloinkin on vihollinen. Noissa olosuhteissa piilee propagandan voima, sen avulla on mahdollista levittää toivoa, vihaa tai halua taistella. Propaganda vääristää osaltaan myös tarinankerrontaa; se jättää jälkeensä historiaa, joka on kirjoitettu valvovan silmän alla. Tuota historiaa kerrotaan usein kovempaan ääneen, voihan se olla juuri sitä, jonka tarinat ovat värikkäämpiä ja tapahtumarikkaampia kuin perinteinen historiankirjoitus. Propagandistissa tarinoissa on enemmän sankareita kuin historiankirjoissa, mutta vielä enemmän niissä on konnia, äärimmäistä ehdotonta pahuutta joka on koetellut kansaamme. Rajanveto meidän ja heidän, toisen, välillä on helpompaa, sillä vastakohtaisuudet maalataan niin räikeinä, tai vaihtoehtoisesti maalataan käyttäen ainoastaan mustaa ja valkoista. Toisinaan tarinoiden sankarit saattavatkin olla vain propagandaan naamioituneita rikollisia:

Propagandaa myös omille; meidän sotilaamme eivät tee sotarikoksia...vuosia kestäneen Tudjmanin propagandan jälkeen totuuden myöntäminen on edelleen vaikeaa ja vaarallista: kroaattisotilaat tosiaan pystyivät tekemään ja myös tekivät sotarikoksia.¹⁰⁸

Totuuden paljastuessa propagandistisen maailmankuvan ja materiaalin alta, on uutta kuvaa vaikea hyväksyä. Ei ole helppoa myöntää, että kaikki näkemäni ja uskomani onkin ollut valheellista ja värittyä. Voi olla vastenmielistä huomata että on nielaissut propagandan kirkkaanvärisen ja koristeellisen syötin, vaikkakin on tehnyt niin ainoastaan selvitäkseen hengissä. Drakulic mainitsee erityisesti kroatialaiset sotilaat ja heidän tekemänsä sotarikokset. Tietenkin kroaattien leirissä oli yleisesti tiedossa serbien suorittamat sotarikokset, mutta omien sotilaiden sotarikoksista vaiettiin, tai ne jopa kiellettiin, pyrkien näin säilyttämään kansan luottamus omaan armeijaan. Sotarikoksista kertova päiväkirjamerkintä voidaan nähdä esimerkkinä siitä, mitä Drakulic tarkoitti historian valheellisuuksella. Kroaattien suorittamat sotarikokset olivat osa konkreettista historiaa, mutta siinä historiassa, jonka Drakulic tunsu omakseen, ei kroaattien sotarikoksia tapahtunut. Propaganda oli näin ollen onnistunutta, sillä oli sekoitettu tosiasiat, henkilökohtaiset muistot ja historia. Tällä värittyneellä historiantulkinnalla säilytettiin vihamielisyys toiseutta kohtaan ja ylläpidettiin kansan uskoa sotilaisiin.

¹⁰⁸ Drakulic, 2005, 42

Propaganda onkin lopulta vain harvoin sotilasparaateja, torvien toivotusta taikka ilmassa tuulen levittäminä lentäviä mainoslehtisiä. Yleisemmin propaganda toimii neutraalin oloisilla tiedoilla, ja nimenomaan niin, että se vaikuttaa omaan päätöksentekoprosessiimme, mutta näkymättömästi. Ihmiset tekevät päätöksensä aina menneen ja tulevaisuuden välillä, nykyaikassa, joten propagandakin kertoo historiaa ja käsitteellistää ja tulkitsee nykyhetkeä, pyrkien vaikuttamaan tulevaisuuteen.¹⁰⁹ Slobodan Milosevic käytti äärikansallismielistä aatetta hyväkseen, propagandistisesti hän yhdisti historiaa, tätä hetkeä sekä tulevaisuutta. Lasswellin oppien mukaisesti hän viittasi kansalaisten muistoihin, esi-isiin ja alueella elettyyn elämään. Hänen puheensa 1987 Kosovon serbivähemmistölle miellytti yleisöä;

Teidän on pysyttävä täällä. Tämä on teidän maatanne. Nämä ovat teidän talojanne. Teidän niittyjänne ja puutarhojanne. Teidän muistojanne. Älkää hylätkö maatanne, vaikka vääryyden ja halveksunnan paineessa onkin vaikea elää. Serbien ja montenegrolaisten luonteeseen ei koskaan ole kuulunut luovuttaa vastoinkäymisten takia, jähmettyä silloin, kun täytyy nousta taistoon...Teidän on pysyttävä täällä esi-isien ja jälkeläistenne vuoksi. Muuten häpäisette esi-isänne ja petätte jälkeläisenne. Mutta en pyydä teitä jäämään tänne ja kestäämään ja sallimaan olosuhteita, joihin ette ole tyytyväisiä. Päinvastoin: teidän pitää muuttaa ne.¹¹⁰

Milosevicin puhe vetoaa tunteisiin; oikeutta maahan perustellaan abstrakteilla seikoilla, kuten historialla ja muistoilla, mutta myös konkreettisilla asioilla, taloilla ja puutarhoilla. Hän vetoaa myös tulevaisuuteen sekä luonteen vahvuuteen. Puheen ”me” olemme voimakastahtoisia, rohkeita ja mitään pelkäämättömiä – tämän vuoksi me ansaitsemme oikeuden maahan, meillä on oikeus, jopa velvollisuuskin, taistella sen puolesta ja jatkaa vuosikausia jatkuneita perinteitä esi-isien jalanjalkia seuraten. Kodin, tässä tapauksessa ”teidän talojanne” puolustamiseen vetoaminen on äärimmäinen viesti, yhdysvaltalainen politiikan filosofi Michael Walzer¹¹¹ vertaa tilannetta mielenkiintoisesti yksityisen ja julkisen kautta; julkisen tahon puolustaessa valtiota ja yksityisen kotiaan. Kotia puolustetaan Walzerin mukaan siis kuin valtiota, sillä perusteella että tuohon kyseiseen

¹⁰⁹ Luostarinen, 2003, 28

¹¹⁰ Glover, 2003, 167

¹¹¹ Walzer, 2006, 56

alueeseen on jollakin tasolla oikeus. Oikeus asua on kuitenkin enemmän kuin omistusoikeus. Hän korostaa myös sitä, ettei alueellinen integraatio synny ainoastaan omistamisesta. Yksityisen tasolla ymmärrän ajatuksen niin, ettei maan omistaminen vielä sido yksilöä siihen, omistaminen ei vielä aiheuta alueen puolustamista kuten kodin. Koti, joka on siis henkisesti (ja fyysiselläkin) tasolla huomattavasti muuten omistettua maata enemmän, on jotakin, jota tulee puolustaa. Samaa ajatusta jalostaa myös Michael Ignatieff:

Since killing is not a business to be taken lightly, it must be done for a reason that makes its perpetrator think well of himself. If violence is to be legitimated, it must be in the name of all that is best in a people, and what is better than their love of home.¹¹²

Ajateltaessa asiaa ruohonjuuritasolla, on ero selkeä ja ilmeinen; on luonnollista että ihminen suhtautuu kotiinsa huomattavasti palavammin kuin muuhun alueeseen tai tilaan, jonka hän ”vain” omistaa. Kodin puolustamisella on siis mahdollisuus oikeuttaa väkivaltaa, sillä rakkaus kotia kohtaan on vahvaa ja välitöntä. Kodin omistaminen on normaalia omistamista enemmän, ja tuon tilan loukkaaminen on henkilökohtaisempaa ja julmempaa, kuin omistetun alueen. Koti ei ole ainoastaan fyysinen sijainti missä elää, vaan toisinaan se symboloi perhettä, turvallisuutta tai kuulumista johonkin. Mikäli Milosevic olisi puhunut vain menneestä ja esi-isistä, olisi viesti ollut jossain määrin keveämpi – nyt maalatessaan ihmisten mieliin kuvia heidän kodeistansa pienine puutarhoineen, joissa narsissit keväisin nousevat maasta ja lapset keinuvat vaatiin aina vaan kovempia vauhteja, on pyyntö jäädä jo paljon painavampi. Viesti on selkeä, ytimekäs ja kannustava; Milosevic kehottaa serbejä ja montenegrolaisia jäämään Kosovoon, huolimatta siitä, kuinka korkea hinta siitä tulisi maksaa. Olosuhteisiin ei tullut ainoastaan tyytyä, vaan tarvittaessa ”ne tuli muuttaa!” Taistelutahtoa nostatettiin muistuttamalla siitä, että alue oli aina kuulunut serbeille, taistoon tuli käydä niin esi-isien kuin tulevien jälkeläistenkin vuoksi. Sotatilanne toimii kuitenkin identiteetin rakentajana vain määrätyn, lyhyen, ajan. Sodan muisto on sitä vastoin käytettävissä tähän tarkoitukseen. Väkivaltaisten yhteenottojen narratiivit toimivat tehokkaana ”me-hengen” vahvistajan toiseuden luomisen kautta.¹¹³ Milosevic käytti osaavasti menneiden sotien narratiiveja nostattamaan kansan taisteluhaluja, ja samaten serbien vahvaa tunnetta omasta olemassaolostaan. Samalla puhe toimi pelotteena ja

¹¹² Ignatieff, 1993, 9

¹¹³ Möller, 2003, 97–98

varoituksena Kosovon muille etnisille ryhmille - suurimpana ryhmänä alueella olivat albaanit - varoituksena tulevasta väkivallasta, jonka käytölle puhe ikään kuin antoi ensimmäisen sykäyksen.

3.2 Propagandaa perheen pienimmille

Propaganda voi olla myös jotain aivan muuta kuin virallisella taholla tapahtuvaa sodankäynnin puolustamista, sitä voidaan toteuttaa alueilla, jonne sitä on ensikädessä vaikeaa sijoittaa – sen kohteena voivat olla myös lapset. Ruotsin Psykologiuutisten päätoimittaja, Eva Brita Järnefors, valottaa sotapropagandan laaja-alaisuutta ja runsaita mahdollisuuksia.¹¹⁴ Hänen mukaansa jugoslavalaisia lapsia ei ollut unohdettu sotapropagandan tuotannossa, vaan pikemminkin päinvastoin, oli heille suunnattu täysin omaa materiaalia, kuten värityskirjoja, karamelleja, sotaleluja, leikkiaseita ja pieniä sotaunivormuja. Lastenkirjoissa lapsia kasvatetaan ”hyviksi sotilaksi”, heidät pyritään indoktrinoimaan sotaan. Järnefors kiinnitti erityisesti huomiota lelujen suureen lukumäärään ja runsaaseen valikoimaan, mutta myös siihen, että niitä ostettiin paljon. Kysyntää oli, kuten tarjontaakin. Esimerkkinä hän mainitsi värityskirjat, joissa värittämistään odottivat sotilaat aseineen. Järnefors tiesi niiden olemassaolosta, mutta joutui käymään läpi lähes kaikki Zagrebin kirjakaupat ennen noiden värityskirjojen löytymistä, sillä ne olivat päässeet loppumaan useista paikoista, suuren kysynnän vuoksi. Huomionarvoista artikkelissa oli se, etteivät zagrebilaiset lastensairaalaan psykologit pitäneet propagandantäytteisiä leluja ja kirjoja niin hälyttävinä tai kummallisina kuin heidän ruotsalainen kollegansa. Tämä selittyy epäilemättä sillä, etteivät sodan keskellä elävät ihmiset osaa enää kyseenalaistaa sodankäyntiä ja siihen välittömästi liittyvää propagandaa, sillä siihen on totuttu osana arkea. Artikkelissaan Järnefors epäilee sodan todellisuuden vievän parhaan terän kriittiseltä ajattelulta, mutta onko siihen toisaalta mahdollisuuttakaan? Sotaolosuhteissa vanhemmat epäilemättä haluavat turvata lapsiaan, ja aseita vastaan puolustautuminen on helpointa sotilasrivistön takana. Ei ole hyvä purra ruokkivaa kättä, sodassa mieluisin ravinto on turvallisuus – jota armeija tarjoaa. Sodassa olevat kansalaiset eivät välttämättä hahmota niitä yhteyksiä joissa he työskentelevät eivätkä sitä, että heistä tulee Järneforsin mukaan sotaan osallisia ostamalla militaristisen lelun. Hehän ovat jo sisällä sodassa; he kuulevat ilmahälytykset ja näkevät tankkien

¹¹⁴ Kroatiaassa värityskirjatkin on valjastettu sotapropagandan palvelukseen, Psykologiuutiset 11/95

vyöryvän katuja pitkin, voiko lelun ostaminen viedä heitä sotaan enää enempää? Militaristiset lelut ja niiden ostaminen ovat mielenkiintoinen tekijä ajateltuna äitien roolia, jonka Tarja Väyrynen tarjoaa, hänen ajatuksena on, että rauhaa edistetään kasvattamalla lapsista pasifisteja:

Naisten tehtävä rauhankasvattajina on rauhankasvatukseen sisältyvän näkemyksen mukaan kahtalainen: heidän tulee saada työtöt näkemään alistettu asemansa sekä pyrkiä katkaisemaan maskuliinisuuden ja militarismin välinen yhteys.¹¹⁵

Ajatuksena on se, että erityisesti äidin suhde poikalapsiin on merkityksellinen rauhankasvatuksessa, sillä yleisesti maskuliinisuus ja militaristisuus linkitetään yhteiskunnassa helpommin kuin feminiinisyys. Väyrysen ajatus vaatii äideiltä yhteiskunnassa vallitsevien normien horjuttamista kasvatustyössään. Tämä ei välttämättä ole helppoa, vaikkakin voidaan ajatella että militaristisen värityskirjan ostamatta jättäminen olisi mahdollisuuksien rajoissa, huolimatta siitä miten sotaan suhtautuu. Mieltä askarruttava seikka on myös se, että kuinka rauhankasvatustyö onnistuu sodassa? Epäilemättä rauha on sodan aikana helppoa esittää kaukaisena tavoitteena, määränpäänä johon pyrkiä – mutta se, jääkö tuo määränpää liian etäiseksi ja saavuttamattomaksi kasvatuksen peruseriaatteena, on hyvä kysymys ja varsin tilannekohtainen. Arjessa, joka tapahtuu sotatilanteessa, on rauhankasvatustyötä haastavaa pitää kaiken kasvatuksen lähtökohtana – se voi olla niin kaukainen ja epämääräinen tavoite, että siihen nojaaminen arkisessa kasvattamisessa voi osoittautua ajoittain vaikeaksi. Lapset haluavat isona olla kuin isänsä, sotilaana rintamalla, isovanhempien sadut ”verenhimoisista kroaateista” tai Mustarastaiden kentän taisteluista¹¹⁶ tuovat historian kiehtovana pienten käsien ulottuville.

3.3 Mediasota

Jo kauan ennen oikeaa sotaa meillä oli tiedotusvälineiden sota, kun serbialaiset ja kroatialaiset toimittajat hyökkäsivät niin vastapuolen poliittista johtoa kuin toisiaankin vastaan kuin kyse olisi ollut eräänlaisesta kenraaliharjoituksesta. Niinpä näin vihan kierteen laskeutuvan yllemme,

¹¹⁵ Väyrynen, Tarja, 2007, 130

¹¹⁶ Kosovo Poljen taistelulentän nimen vapaa suomennos

mutta aina ensimmäiseen verenvuodatukseen asti se tuntui niin korkealla tasolla tapahtuvalta valtataistelulta, ettei sillä ollut mitään tekemistä tavallisten ihmisten kanssa.¹¹⁷

Kohti sotaa kulkevalle maalle tai kansanryhmälle on tyypillistä joukkoviestintä, joka kykenee näkemään ja näyttämään ainoastaan omat edut, omat toiveet, pelot ja oman uhan kokemuksen. Tällainen perspektiivien kaventuminen voi alkaa jo vuosia ennen fyysistä sotatilaa ja konfliktin puhkeamista, ja se on yksi keskeisistä tekijöistä siinä prosessissa, jossa syntyy kulttuurillinen valmius sotaan.¹¹⁸ Sodassa serbien ja kroaattien välillä kävi juuri näin, sitä on kutsuttu mediasodaksi; tämän mielipiteen mukaan ennen varsinaista sotaa Jugoslavian alueella käytiin propagandasotaa, jolla valmistettiin kansaa tulevaan. Joten tässä valossa on ymmärrettävää, että aiemmin mainitut kansainvälisillä kentillä toimineet jugoslaviaalaiset rikollisjoukot osasivat odottaa sisällissodan puhkeamista. Sota ei tullut yllätyksenä. Sabrina Ramet kertoo, että selkeä muutos tapahtui maalikuussa 1988, parhaiten tuo muutos oli nähtävissä journalistien asenteissa ja puolueettomuudessa. Jugoslaviaalaisten lehtien, kuten *Knjizevne novine*, *Star* ja *Nedjeljna Dalmacija* yksittäisiä irtonumeroita kiellettiin. Samana kesänä vaikutusvaltainen NIN- lehti joutui suorittamaan toimituksessaan rajuja leikkauksia: useita työntekijöitä erotettiin viroistaan.¹¹⁹ Median toimintaa rajoitettiin juuri tämänlaisilla keinoilla; yksittäisten lehtien numeroiden ilmestyminen kiellettiin, toimituksia rankaistiin vääränlaisen materiaalin tuottamisesta sekä yksittäisiä toimittajia erotettiin, lahjottiin ja uhkailtiin. Roolit ikään kuin vaihtuivat 1988, media ei enää ollut hallituksen vahtikoira, vaan hallitukset vahtivat herkeämättä median toimintaa. Olga Milanovicin 10.3.1991 kirjoittamat päiväkirjamerkinnät antavat jo viittauksia sensurointiin:

Mielenosoitukset Belgradin keskustassa muuttuivat mellakaksi ja päättyivät tankkien vyörymiseen kaduille. Olin aamuvuorossa ja tein jutun siitä, miten tapahtumiin reagoitiin ulkomailla. Aineisto oli koottu CNN:n, BBC:n ja Sky TV:n uutisista. Juttuni lähetettiin tavalliseen tapaan, mutta lähetyksen jälkeen

¹¹⁷ Drakulic, 1994, 139

¹¹⁸ Luostarinen, 2003, 29

¹¹⁹ Ramet, 1996, 80

isot pomot hermostuivat. Minulle ilmoitettiin, ettei vastaavia juttuja enää tehdä. Sensuuri kiristää otettaan.¹²⁰

Milanovicin kommentti paljastaa, että erityisen herkästi reagoitiin materiaaliin, jossa kuvitettiin ja levitettiin sanaa Milosevicia kritisoivasta toiminnasta. Mielenosoitus, jossa vastustettiin Milosevicia ja hänen sotahalukkuuttaan¹²¹, oli erinomainen esimerkki tästä: se pyrittiin hajottamaan jo sen tapahtuessa. Tärkeämpää oli kuitenkin se, että siihen reagoitiin ja siitä uutisoitiin myös ulkomailla, luotettavina pidetyissä medioissa: CNN:ssä, BBC:ssä sekä Sky TV:ssä. Ulkomaat osoittivat sen, että nekin olivat relevantteja toimijoita entisen Jugoslavian ”sisäisissä” asioissa, ja että serbien ja kroaattien johtajineen tulisi vastaisuudessa ottaa tämä paremmin huomioon. Milanovicin kommentti paljasti sen että vaikka serbien johtajat eivät olisikaan kiinnostuneita ulkomaiden mielipiteistä, he ymmärsivät nyt että ulkomaisten medioiden sana saattoi saada sijaa Serbiassakin. Se, mikä valtiosta ulospäin välittyi, peilautui takaisin kotimaahan ja ennen kaikkea sen kansalaisten silmiin. Valtion toimijoiden voimat ja mahdollisuudet sensuroida uutisia eivät kuitenkaan ulottuneet noihin ulkomaisiin uutistoimistoihin, mutta sen sijaan siihen, mitä noista ulkomaiden toimijoiden raporteista nähtiin, näytettiin ja raportoitiin Serbiassa, haluttiin kiihkeästi puuttua. Mediasota ei kuitenkaan rajoitu pelkästään sotaa edeltävään aikaan, sillä sodan aikana joukkotiedotuksen rooli on myös keskeistä – sotainnon ja mielekkyyden koossapitäjänä. Sotilaat haluttiin näyttää sankareina, sillä peilautuihan tuo viesti välittömästi rintamalle: omaisten puhelinsoitoissa, kirjeissä ja yleisessä ilmapiirissä. Olga Milanovic (5.12.1991) huomasi ruohonjuuritason muutoksen konkreettisesti omassa ystäväpiirissään:

Dusan [Olgan työtoveri] on muuttunut täydellisesti. Ennen hän teki hyvin neutraaleja juttuja kaikkien osavaltioiden kulttuurielämästä, pääasiassa kirjallisuudesta. Kolme kuukautta sitten hän joutui armeijaan ja hänet lähetettiin Kroatiaan rintamalle. En ole kysynyt, minne siellä. Tämän kokemuksen jälkeen hänestä on tullut kiihkoisa serbinationalisti, joka suhtautuu vihamielisesti kaikkiin ei-serbeihin. En tiedä, mitä rintamalla tapahtui, mutta hän ei ole enää se sama Dusan, jonka olen tuntenut.¹²²

¹²⁰ Rutanen, 2002, 59

¹²¹ Tästä mielenosoituksesta kerrottiin kappaleessa "Seuraa johtajaa", sivulla 34.

¹²² Rutanen, 2002, 77

Kolme kuukautta rintamalla on tehnyt Olga Milanovicin työtoverista kylmäverisen sotilaan, hän on muuttunut niin, etteivät hänen ystävänsä enää tunne häntä. Sota on, jos ei luonut, niin kaivanut hänestä esiin vahvan nationalistin, joka näkee eron meidän ja heidän välillä selkeänä. Jugoslavian hajoamissodat herättävät runsaasti kysymyksiä. Kuinka henkilöt, jotka ovat eläneet rauhassa samassa kylässä vuosikymmenten ajan, saadaan nyt sotimaan vastakkain? Median rooli osana vahvaa sotapropagandaa on epäilemättä yksi osa tätä vihollisuuden selkeämpää hahmottamista, jolla mahdollisuus sotaan tuodaan esiin. Sotatilaan luisumassa oleva, sekä sotatilanteessa jo oleva, valtio rajoittaa tarkasti median valtuuksia ja oikeuksia, yleistä on että valtaa pitävä ryhmittymä hallitsee nyöreissään myös suurimpien sanomalehtien toimituksia sensuroiden, lahjoen, uhkaillen ja epämieluisia ammatinharjoittajia poistaen. Entisen Jugoslavian kansalaisten mielialojen virittäminen uuteen vihaan alkoi jo useita vuosia ennen sotaa. Puhuessaan Lontoossa vuonna 1992 elokuussa,¹²³ *Vreme*-lehden toimittaja Petar Lukovic sanoi Belgradin television aloittaneen kansalliskiihkoisen propagandan vuoden 1987 aikana. Väkivaltaisuuksien alettua serbien mieliä kiihوتettiin tarkoitushakuisilla televisioraporteilla, joissa pääsääntöisesti näytettiin yksinomaan serbien silvottuja ruumiita.¹²⁴ Vuonna 1986 Milosevicin noustua Serbian puoluejohtoon, hän ensi töikseen vaihtoi maan kahden tärkeimmän tiedotusvälineen johtajat. Arvovaltaisena pidetystä *Politika* -lehdestä sekä laajan yleisön Belgradin radio- ja televisioyhtiöistä tuli Milosevicin äänitorvia.¹²⁵ Tavatonta ei ollut sekään, että tiedotusvälineille annettiin hallituksen taholta määräyksiä mitä materiaalia niiden tuli näyttää, esittää tai julkaista. Serbien ja kroaattien välisessä (media)sodassa oli ajoittain lähes mahdotonta saada puolueetonta uutisointia, suomalainen toimittaja Reijo Rutanen matkusti 1992 Novi Sadissa, Vojvodinan pääkaupungissa, ja hän yritti kaikin tavoin päästä keskustelemaan paikallisten kollegoidensa kanssa median tilasta sodan kourissa olevassa maassa. Viesti, joka noista keskusteluista välittyi, oli lohduton: kaikki Milosevicia tai tämän hallintoa arvostelleet toimittajat oli erotettu Jugoslavian virallisesta journalistiliitosta. Suurin osa ”uusista toimittajista” oli SPS:n [*Socialisticka partija Srbije*] puoluevirkailijoita, joilla ei ollut journalistisia tavoitteita. Heidän tehtävänsä olivat joko propagandistisia tai viihdyttäviä.¹²⁶ Rutanen jatkaa kertoen matkastaan, jonka aikana hän oli yrittänyt, uhkarohkeastikin, keskustella journalistikollegoidensa kanssa journalismin

¹²³ Balkanin konferenssin rinnalla pidetyssä varjokokouksessa

¹²⁴ Lausti, 1992, 26

¹²⁵ Gligorov, 65

¹²⁶ Rutanen, 2002, 103

tilasta hajoamissotien repimässä maassa. Hän oli kuitenkin törmännyt kuin seinään huomattessaan, etteivät virassa olevat ”median ammattilaiset” kritisoineet järjestelmää ja että tuskin koskaan keskustelua päästettiin ns. vaaralliselle alueelle, jossa kritisointia Milosevicia kohtaan olisi ollut luontevaa esittää.¹²⁷ Tuskin tämä täysin yllättikään Rutasta, varsinkin jos hän oli ensin kuullut siitä, kuinka puolueellisissa käsissä lehdistön kynät olivat, tuskin serbipuolueen valitsevat ammattitaidottomat journalistit näkivät tapahtumien kulussa niin paljon moitittavaa kuin puolestaan puolueettomalta maaperältä tilanteeseen astuva pohjoiseurooppalainen Rutanen.

Luostarinen näkee sodan, ja erityisesti mediasodan roolin sodassa, kuin jäävuorena, aseelliset konfliktit ovat tuon vuoren huippu ja veden alle jäävää osaa, erityisesti mediasotaa, on mahdollista havainnoida esimerkiksi joukkoviestinnän ihmiskuvaa tutkimalla.¹²⁸ Sota on jäävuori, jonka huippua – aseellista konfliktia – ei olisi ilman vuoren alaosia, veden alle peittyvää osaa. Sota on siis paljon muutakin kuin vain se aseellinen yhteenotto, jota sotana on totuttu pitämään. Luostarisen ja Lasswellin käsitys sodasta on yhteneväinen: se on muutakin kuin yksittäinen aseellinen konflikti. Drakulicia lainaten ”sota ei iske kirkkaalta taivaalta... sitä tulee valmistella”, sota itsessään edellyttää muutosta, ennen kuin se voi aktualisoitua. Ajatus sodasta tulee ennen sotaa. Taisteluita kohden kulkevassa yhteiskunnassa vihollisen, meistä eroavan, toisen, kuvaaminen muuttuu. Toisesta karsitaan pois kaikki inhimillinen ja hyvä, eroa meidän ja heidän välillä pyritään entisestään alleviivaamaan, tehden näin vastustajasta tapettavampi. Luonnollisesti tässä erottelussakin päähuomio kiinnitetään kielteisiin tekoihin. Horisonttia kavennetaan, tarkoituksena saada koko kansa katsomaan samalla tavalla samaan suuntaan, sitä edeltää usein näkökulmien supistuminen joukkotiedotuksessa. Supistuminen tapahtuu sillä alueella, jolla joukkoviestimillä on mahdollisuus tarjota mahdollisuus ymmärtää toisen osapuolen ajattelun tai suhtautumisen tottumuksen. Tämän lisäksi supistuminen karsii vaihtoehtoisuutta tulkita kriisin syitä ja sen ratkaisumahdollisuuksia. Kolmas taso, jolla supistumista tapahtuu ennen avointa aseellista konfliktia, on oman sisäryhmämme tiivistyminen ja mielipiteiden yhtenäistyminen. Toisinajattelijat vaiennetaan tai heidän olemassaolostaan tehdään äärimmäisen hankalaa, jonka seurauksena he vetäytyvät marginaaliin tai maan alle.¹²⁹ Propagandan valvovan silmän alla ei kuitenkaan riitä, että

¹²⁷ Rutanen, 2002, 102–103

¹²⁸ Luostarinen, 2003, 19

¹²⁹ Luostarinen, 2003, s. 29

uutisointia rajoitetaan, vaan sitä on toisinaan myös luotava tyhjästä. Tiedotusvälineiden ollessa pitkittyneesti valvovan silmän alla tottuvat kansalaiset noihin vääristyneisiin uutisiin ja vähitellen, askel askeleelta he alkavat pitää niitä oikeina ja yhä enenevässä määrin puolueettomina. Loppujen lopuksi uutiset eivät kuitenkaan ole sitä, mitä tapahtuu vaan mitä joku sanoo tapahtuneen tai tapahtuvan.

3.4 Balkan toisena

Myytti Balkanista on myytti anarkiasta, alkukantaisesta väkivallasta ja ratkaisemattomista ongelmista.¹³⁰ Alueeseen liitetyt mielikuvat ovat lähes poikkeuksetta sen väkivaltaisuutta ja julmuutta korostavia. Balkan on useimmille eurooppalaisille – niin hyvässä kuin pahassakin, jotain eksoottista ja epäeurooppalaista, toisinaan raakalaismaista. Se on kuin maamiina joka vain odottaa kulkijaa, haava joka repäistään auki aina uudelleen ja uudelleen. Sota Balkanilla ei yllätä, sehän kuuluu alueelle kuin ruuti tynnyriin; ovathan balkanilaiset kautta historian sotineet. Jokainen Jugoslavian kuudesta eri kansallisuusryhmästä on menettänyt jäseniään sodissa ja väkivaltaisuuksissa, jokaisella ryhmällä on mahdollisuus halutessaan vedota menneeseen hakiessaan syitä tämän päivän sodalle. Tämä mahdollisuus realisoitiin serbien taholta esimerkiksi Kosovossa, Kosovo Poljen-taistelun 600-vuotisjuhlallisuuksissa 1989. Hurmioitunut kansa kaivoi kirkonmiesten johdolla esiin luut, joita pidettiin ruhtinas Lazarin jäännöksinä. Luita kuljetettiin, juhlavuoden kunniaksi, ympäri maata muistuttamassa serbejä ”todellisesta serbialaisuudesta”.¹³¹ Kosovo Poljen taistelut ovat muiltakin osin yksi muistelluimmista ja propagandallisesti käytetyimmistä serbileirin historiankertomuksista. Taistelu käytiin Kosovossa, Kosovo Poljen lähellä Pyhän Vituksen päivänä (*15. kesäkuuta, nykyisin päivää vietetään 28. kesäkuuta*) 1389 serbiruhtinas Lazarin johtamien serbien ja kroaattien ja Murad I:n johtamien osmanien välillä. Huolimatta siitä, että Murad I kaatui taistelun aikana, osmanit voittivat taistelun ja valloittivat Kosovon. Kosovo Poljen taistelua, ja erityisesti ruhtinas Lazaria sodan serbijoukkojen johtajana, arvostetaan ja muistetaan, sillä tappio tuossa taistelussa loi vahvan myytin taivaallisesta Serbian valtakunnasta.¹³²

¹³⁰ Saarikoski, 1999, 15

¹³¹ Laitila, 1997, 251

¹³² Tästä voi lukea enemmän Mikko Hakalan gradusta: Tsaari Lazar, sinulla ei ollut sitä onnea, että Sloba olisi seissyt rinnallasi: serbialainen menneisyyspolitiikka 1980- ja 90-luvulla (Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteiden ja filosofian tiedekunta, 2002

Muut eurooppalaiset kokevat balkanilaiset erilaisina, ja tämän erilaisuuden kautta sotaisaa historiaa pyritään selittämään ja ymmärtämään. Balkanilaiset ovat eurooppalaisia, mutta eivät kuitenkaan yhtä vahvasti kuin muut eurooppalaiset, he ovat eurooppalaisuudessaankin toisia, erilaisia. Balkan pakottaa Eurooppaa katsomaan peiliin tilanteessa, jossa virheistä ei ole opittu; eurooppalaiset eivät haluaisi hyväksyä sitä, etteivät sodat vanhalla mantereella loppuneetkaan toiseen maailmansotaan, saati sitä että 1990-luvulla soditaan Euroopan takapihalla. Jugoslavian Yhdysvaltojen-suurlähettiläänä 1977–1980 toiminut Lawrence Eagleburger luotti myös vanhaan selitykseen: Tuon maan tulevaisuus on sen traagisen menneisyyden uudelleennäyttelemistä...täytyy ymmärtää, että historia ei siellä alkanut eilen ja että nyt paljastuvalla tragedialla on ikivanhat ja monimutkaiset juuret. ... entisen Jugoslavian tragedia...¹³³ Näin ajateltuna väkivalta on oikeutettua, sisäistä, ensisijaista ja väistämätöntä, eikä balkanilaisten julma käyttäytyminen siten yllätä ketään, se oli alun alkaenkin odotettua ja ennustettua. Menneisyys on oikeastaan jo myrkyttänyt tulevaisuuden, eikä sen muuttamiseksi ole juuri mitään tehtävissä. Suurin virhe Sarah F. Greenin¹³⁴ mukaan onkin juuri se, että Balkania yritetään viimeiseen saakka ymmärtää – pyritään analysoimaan ja löytämään syitä, ollaan valmiina penkomaan historiaa loputtomiin kunnes sodan oikeutus ja jokin järjellinen syy väkivaltaisuuksiin löytyisi. Ihmiset ikään kuin hyväksyvät väkivallan leiman Balkanin kyljessä. Greenin mukaan tilanteen liiallinen ymmärtäminen on jossain määrin kuin sen hyväksymistä, mikäli ihminen ymmärtää Balkanin historian oikeuttajaksi tämän päivän sodille, hyväksyy hän samalla sodan ajatuksen. Toinen Greenin esittämä näkökulma Balkanin ulkopuoliselle ymmärtämiselle on jatkuvan väkivaltaisuuksien hyväksyminen. Balkan ymmärretään paikkana, jossa väkivalta on sallittua, se käsitetään lähtökohtaisesti erilaisena, puhtaasti ongelmana, jonka ratkaisua ei ole näköpiirissä. Erityisesti Balkanin sisäisiin suhteisiin ulkopuolisena suhtautuminen on erilaista; väkivalta on siellä hyväksytty ja toimiva ratkaisuväline. Tätä Green selittää myös sillä, ettei Balkanin henki suoranaisesti ole uhannut muuta Eurooppaa. Balkanin alueen rajojen sisäpuolella väkivalta oli hyväksyttävää, mutta mikäli sen sijaan olisi ollut mahdollista, että Balkanin levottomuudet olisivat uhanneet levitä vahingoittavina ”Balkanin rajojen” ulkopuolelle, olisi väkivaltaisuuksiin puututtu nopeammin ja varmemmin. Tästäkin huomaa, että Balkanin eurooppalaisuus on ikään kuin erilaista, toissijaista ja aina tulkittavissa balkanilaisuuden jälkeen: balkanilaiset olivat ensin balkanilaisia, sitten vasta eurooppalaisia.

¹³³ 26.9.1992 Lontoossa, entisen Jugoslavian asioita käsittelevässä konferenssissa Lontoossa
¹³⁴ 2005, 138

First, by asserting that the Balkans are fundamentally premodern; here, commentators assert that the peoples are "primitive," lacking in "civilization," with a tendency toward bloodletting "savagery," that they simply fight for fighting's sake, using the excuse of "ancient tribal hatreds."¹³⁵

Greenin tässä tarjoamat esimerkit eivät tuo mitään mullistavaa balkanilaiseen ruutitynnynriin ja sen käsittämiseen; kansalaiset tuolla niemimaalla ovat primitiivisiä, sivistymättömiä ja jatkavat taisteluaan puhtaasta halusta taistella, oikeuttaen sen ikuisilla heimovihamielisyyksillä. Tämä käsitys balkanilaisuudesta ja Balkanista on ollut valloilla jo kauan. Maria Todorova jopa leikittelee ajatuksella ja ehdottaa Balkanin ennalleen jättämistä, ikään kuin suurena Eurooppalaisena kansanmuseona, joka opettaisi vierailijoille kuinka vaarallisia sodat lopulta ovatkaan, ja kuinka "barbaareja" ovat tuon alueen asukkaat.¹³⁶ Museona juuri sen vuoksi, etteivät Balkanin sodat ole selitettävissä 1990-luvun, saatikka 2000-luvun ihmisille heidän omilla välineillään tässä ajassa.

In contrast, a second way meaninglessness is asserted is through an appeal to what today might be phrased as the Balkans' apparently *post*-modern character – the continual deconstruction of borders, boundaries, and names for things, and continual conflicts over the truth of history, origins, legitimacy, and so on.

Greenin jälkimmäinen ajatus on mielenkiintoinen, se luo kuvan "uudesta Balkanista", joka kuitenkin ratsastaa pitkälti samoilla mielikuvilla kuin vanha. Myös 2000-luvulla Balkanin niemimaahan liitetään lännestä katsottuna vahva erilaisuuden aspekti; se ei kuitenkaan nojaa enää niinkään ikaikaiseen vihaan tai alkukantaisuuteen, vaan pikemminkin epävarmuuteen ja jatkuvaan muutoksen mahdollisuuteen. 2000-luvun postmoderni Balkan on horjuva, häilyvä, epäluotettava; sen alueella mikään ei ole pysyvää, eivät rajat tai paikannimet: eilispäivän Titograd on nykyään Podgorica. Jatkuvassa muutoksen tilassa on myös konfliktit, joiden oikeuttajia haetaan historiasta sekä laillisuudesta. Balkanin ruutitynnynri ei siis häviä ajan aallokkoon, se pysyy pinnalla uudistuen ja kehittyen. Tärkeimpänä ominaisuutena ulkopuolisten silmissä Balkanilla säilyy kuitenkin sen

¹³⁵ Green, 2005, 139

¹³⁶ Todorova, 1997, 111

erilaisuus. Balkanin väkivaltaisuutta on pyritty selittämään mitä ihmeellisimmin syin, on koulukuntia jotka näkevät syynä ikiaikaiset etniset eroavaisuudet, geopolitiikan, toiset puolestaan syyttävät suurvaltopolitiikkaa, mutta on myös heitä, jotka syyttävät väkivaltaisuuksista Balkanin vuoristoja ja niiden aiheuttamaa ilmastoa.¹³⁷ Syyksi on nostettu myös alueella tapahtuvaa kristinuskon ja islamin, tai vaihtoehtoisesti idän ja lännen, yhteentörmäystä sekä Ottomaanien vallan ajan perintöä. Tämän lisäksi mahdolliseksi syyksi epäillään vahvaa ortodoksista kirkkoa ja sen sitäkin vahvempaa halukkuutta toimi kansan suunnannäyttäjänä.¹³⁸ Useiden tutkijoiden hyvinkin erilaisista selittämistavoista voi yhteenvetona nähdä ainoastaan sen, että Balkan käsitetään eri tavoin kuin muut sota-alueet – sitä ei oikein käsitetä mitenkään, joten syitä etsitään myös paikoista, joista niitä ei ole totuttu etsimään. Balkan on toiseutta!

Ymmärrän nyt, ettei mikään muu kuin tämä ”toiseus” tappanut juutalaisia, ja se alkoi nimeämällä heidät, tekemällä heistä ”toisia.” Sen jälkeen kaikki oli mahdollista, pahimmatkin hirmutyöt kuten keskitysleirit tai Kroatian tai Bosnian siviilien teurastaminen. Niin serbeille kuin saksalaisillekin he ovat kaikki ”toisia”, ei-meitä. Minulle nuo ”toiset” ovat pakolaisia. Euroopalle ”toisia” ovat nuo hillittömät ”balkaanit”, joita Eurooppa ei ole ymmärtävinään.¹³⁹

The enemy is not merely any competitor or just any partner of a conflict in general. He is also not the private adversary whom one hates. An enemy exist only when, at least potentially, one fighting collectivity of people confronts a similar collectivity. But he is, nevertheless, the other, the stranger; and it is sufficient for his nature that he is, in a specially intense way, existentially something different and alien, so that in the extreme case conflicts with him are possible.¹⁴⁰

Drakulic vertaa Jugoslavian hajoamissotien tapahtumia Saksassa toisen maailmansodan aikana suoritettuihin juutalaisten joukkohävityksiin, sillä hänen mielestään molemmissa oli kyse vastustajan epäinhimillistämisestä tapettavuuden nimissä. Saksalainen sotateoreetikko

¹³⁷ Green, 2005, 140

¹³⁸ Green, 2005, 140 – 141, Zizek 1997, 62,

¹³⁹ Drakulic, 1994, 153

¹⁴⁰ Schmitt, 1976, 27

Carl Schmitt on käsitellyt runsaasti eroa ja erottelua ystävän ja vihollisen välillä: hänen jäljessä tuleva ajatuksensa keskustelee Drakulicin mielipiteen kanssa sopuisasti. Ainoa syy, minkä Drakulic näkee aiheuttaneen juutalaisten joukkohävityksen toisen maailmansodan aikana, on toiseus; ja tuo sama toiseus on Schmittin mielestä pakollinen lähtökohta yhteisöjen ajautuessa konflikteihin. Toiseus on Drakulicin näkemyksen mukaan ainoa syy tappamisiin, se on ensimmäinen askel kohti hirmutekoja, joita ilman tuota toiseutta ei tapahtuisi. Samaa peräänkuuluttaa Schmitt: ainoa mitä konfliktin mahdollisuuteen tarvitaan, on erilaisuus – toiseus. Drakulic ymmärtää myös sen, että toiseuden ollessa ainoa tarvittava tekijä, ovat konfliktit ja väkivaltaisuuDET mahdollisia aina silloin, kun toiseutta ilmenee. Hän jatkaa kirjoitustaan vielä epäillen, että tuolla samalla ”toiseuden maalilla” on maalattu myös Balkanin niemimaa Euroopan karttaan. Martti Ahtisaaren lausunto osoittaa, ettei Drakulic ole täysin väärässä: ”En ole koskaan nähnyt sellaista vihaa kuin nyt olen nähnyt Balkanilla. En puhu vain tästä prosessista, vaan jo aiemmin. Ja tämä on olevinaan Eurooppaa.”¹⁴¹ Ahtisaaren mukaan Balkan on ainoastaan ”olevinaan Eurooppaa”, maantieteellisesti kuuluen Euroopan mantereeseen, mutta Ahtisaaren kokemuksen mukaan Balkanilla eivät puhalla samat eurooppalaisuuden tuulet kuin siellä, minkä hän itse puolestaan ymmärtää Euroopaksi – oikeaksi sellaiseksi. Balkan on vieras, erilainen, toinen. Tosin huomattava on se, ettei Ahtisaarikaan tämän kommenttinsa yhteydessä määrittele Eurooppaa mitenkään, ainoastaan voimme päätellä sen olevan jotain muuta kuin mitä Ahtisaari on henkilökohtaisesti kokenut Balkanilla. Hänen mukaansa Balkan on osa Eurooppaa vain olevinaan: Ahtisaaren mukaan missään muualla ei ole samanlaista, yhtä syvää ja silmitöntä, vihaa kuin tuolla niemimaalla. Drakulicin mukaan sama henki, joka salli juutalaisten joukkotuhon saksalaisten toimesta toisessa maailmansodassa, vallitsee muiden eurooppalaisten mielissä koskien balkanilaisia. He ovat toisia, erilaisia, ja tämän asian ymmärtäminen on ensimmäinen askel kohti väkivaltaa ja sen hyväksymistä, tässä tapauksessa sitä, ettei väkivaltaan tahdota puuttua. Kommenttissaan Drakulic ei ainoastaan syyttele muita, vaan hän on myös kauhuissaan siitä, että hän itsekkin huomasi erottelevansa toiseutta. Tuo sama kyky, jota on hän halveksinut muissa, on hänellä itselläänkin. Hän teki eron kroatialaisten (eli hänen oman ryhmänsä), sekä Kroatiaan saapuneiden pakolaisten välille. Samasta asiasta, vaikkakin vielä matalammalla ruohonjuuritasolla, on kyse myös seuraavassa, jossa Drakulicin haastattelema nuori poika, Ivan, kertoo kavereistaan:

¹⁴¹ HS, 18.4.2007 ”Ahtisaari toivoo YK:lta Kosovo-päätöstä pian”

Ne olivat ennen hyviä kavereita keskenään, ne neljä ja pari muuta. Heinäkuuhun asti ne olivat kavereita, ja sitten tämä serbi lähti ja kun se palasi, se oli chetnik.¹⁴²

The criterion of the friend-and-enemy distinction in no way implies that one particular nation must forever be the friend or enemy of another specific nation or that a state of neutrality is not possible or could not be politically reasonable.¹⁴³

Entisestä ystävästä on nyt tullut vihollinen. Terminä chetnik on vahvasti latautunut, ja haastateltavan käyttäessä sitä hän ilmaisee vahvaa muutosta: neutraalista äärimmäiseen pahan ääripäähän. Ennen he olivat olleet ystäviä, jugoslaaveja, mutta yhden pojista ollessa poissa hän muuttui muiden silmissä, serbistä – chetnikiksi ja yksityisestä ystävästä julkiseksi viholliseksi. Drakulicin kommentti osuu yhteen Schmittin ajatuksen kanssa: tahojen ystävyys ei ole stabiilia, lopullista ja muuttumatonta. Vanhoihin ystävä – vihollinen jakoihin ei voi liiallisesti nojata, sillä jaottelu on altis muutoksille. Drakulicin haastattelema Ivan huomasi sen, entisestä ystävästä tuli vihollinen, huolimatta yhteisestä historiasta. Ystävyys hänen kanssaan näyttäytyy nyt mahdottomuutena. Schmittin määritelmässä vihollisuuden tai ystävyuden on mahdollista siirtyä myös neutraalin alueelle: vihollisuussuhde voi laantua lämpenemättä kuitenkaan radikaalisti. Ilman tuota neutraalia aluetta ja sen mahdollisuutta maailmanpoliittinen tasapaino olisi epäilemättä vielä nykyistäkin horjuvampi; ystävyydestä sinkouduttaisiin välittömästi vihollisuuteen – ja päinvastoin.

3.5 Inhimillisuus sodassa

The enemy is solely the public enemy, because everything that has a relationship to such a collectivity of men, particularly to a whole nation, becomes public by virtue of such a relationship.¹⁴⁴

¹⁴² Drakulic, 1994, 109

¹⁴³ Schmitt, 1976, 35

¹⁴⁴ Schmitt, 1976, 28

Schmitt korostaa erityisesti yksityisen (*inimicus*) ja yleisen (*hostis*) vihollisen eroa. Poliittinen vihollisuus on yleensä yleistä vihollisuutta, sillä poliittinen vihollisuus ei vaadi henkilökohtaista vihaa: The enemy in the political sense need not to be hated personally...¹⁴⁵ Poliittinen vihollinen ei ole henkilökohtainen, sotatilanteessa vihollinen nähdään sotilaana, epäinhimillisenä julmana tappajana. Tämä lisää ihmisen tapettavuutta, yksilöllisyys sekä kaikki se, mikä tekee hänestä kaltaiseni, imetään pois ja mielikuvissa tilalle lisätään raakalaisuutta ja julmaa vihaa. Lukiessa tarinoita ja historiankirjoitusta Jugoslavian hajoamissodista tähän törmää usein: viholliset olivat ennen olleet ystäviä, naapureita tai saman kylän asukkaita. Entä sitten kun tuo raakalaisuuden verho lipsahtaa paikaltaan, samalla vahingossa paljastaen palasen inhimillisyyttä? Michael Walzer¹⁴⁶ esittää muutaman tapauksen, jossa sotilas ei ole kyennyt täyttämään tappamisen velvollisuuttaan sen vuoksi, että toinen osapuoli on näyttäytynyt inhimillisessä valossa. Mieleenpainuvien tapaus lienee ensimmäisen maailmansodan aikana rintamalla kylpenyt saksalainen sotilas, joka tietämättään pelasti itsensä alastomuudellaan. Alastomuus näyttäytyi niin inhimillisenä ominaisuutena, ettei rintaman toisella puolella asetta kannatellut sotilas enää kyennyt näkemään vihollisuutta sen takana. Tähtäimen läpi katsottuna alaston sotilas ei enää ole puhtaasti sotilas, vaan myös inhimillinen, arkirutiinejaan hoitava kanssaihminen. Samanlainen inhimillinen tekijä on myös huvittavuus, Espanjan sisällissodassa eräs sotilas pelasti henkensä vain hänestä huokuvan huvittavuuden vuoksi, hän juoksi rintamalinjojen välissä, kannatellen molemmin käsin housujaan, jotka olivat putoamaisillaan. ...” he is visibly a fellow-creature, similar to yourself, and you don’t feel like shooting him.”¹⁴⁷ Kommentissa heijastuu koko ilmiön olemus, kyseessä ei ole mitään mitä ”ei tulisi tehdä”, enemmänkin jotain, jota ”et halua” (don’t feel like). ”Ei tulisi tehdä” tapahtuu passiivissa, ”et halua” – muodossa tekijä on aktiivinen. Tappamatta jättäminen on siis oma henkilökohtainen valintasi, ja aivan toisin kuin sodassa yleensä, ei käsky tule ylemmältä taholta. Päättäessään jättää vastustajan henkiin yksilö toimii hetken yksilönä, tuon hetken ajan hän riisuutuu ”kasvottoman sotilaan” puvustaan, ottaen takaisin kaiken sen inhimillisen, josta hän luopui sotaan astuessaan. Hän on jälleen muutakin kuin serbi tai kroaatti, hän on karjankasvattaja, isä, taiteenharrastaja ja vapaamuurari. Liipaisimen vetäminen on käskyn suorittamista, vetämättä jättäminen on henkilökohtainen valinta. Aina heikkous tai inhimillisuus ei

¹⁴⁵ Schmitt, 1976, 29

¹⁴⁶ Walzer, 2006, 137

¹⁴⁷ Walzer, 2006, 140

kuitenkaan riitä pelastamaan kuolemalta, niiden havainnoiminen ainoastaan tekee sodankäynnin vaikeaksi ja herättää vastapuolen sotilaissa hetkellisiä sodanvastaisia tunteuksia:

Ehkä miehet eivät enää tunteneet mitään. Seuraavaksi Drazen näki kuitenkin jotain ja tajusi, ettei niin ollut. Tähdätessään erästä miestä niskaan Drazen huomasi paljonpuhuvan tahrän hänen housuissa, koko ajan laajenevan märän läikän. Hän kuuli komennon ja ampui taas. Miehen kaatuessa Drazen näki tämän olevan edelleen elossa ja jatkavan pelokasta virtsaamistaan. Äkkiä Drazenia nolotti, ikään kuin se tapahtuisi hänelle. Näin voisi käydä minullekin, hän ajatteli, mutta sysäsi epämiellyttävän ajatuksen mielestään.

148

Nuori serbisotilas tuntee vahvan samaistumisen tunteuksen, mutta tietää ettei hänellä ollut muuta vaihtoehtoa kuin jatkaa laittomia teloituksia, oman hengenlähtönsä uhalla. Drakulicin esimerkki kertoo nuoresta, kokemattomasta sotilaasta, joka ei aiemmin ole joutunut tappamaan ketään. Nyt heistä muodostettiin raaka ja tehokas teloitusjoukkue, jonka tehtävänä oli muslimien joukkoteurastaminen 16. heinäkuuta 1995. Drazenin mielessä heräsi inhimillisyyden pilke, jonka pitemmälle viety aktualisoituminen olisi ollut tappava hänen itsensä kannalta. Kroatian sodan jälkeen alkanutta (29.2.1992–21.11.1995) Bosnian sotaa pidetään yleisesti julmimpana ja raaimpana Jugoslavian hajoamissodista, sen ominaispiirteinä olivat juuri oikeudettomat etniset telotukset, sekä musliminaisten joukkoraiskaukset.¹⁴⁹ Tuo sota käytiin pääosin nykyisen Bosnia ja Hertsegovinan alueella, serbien, kroaattien ja bosniakkien eli Bosnian muslimien välillä. Tämä oli Kroatian sotaa ankarampi, sillä Bosnia ja Hertsegovinassa eri kansallisuudet olivat tilkkutäkkimäisesti sekoittuneet toistensa lomaan. Näin syntyi monia epäselviä rintamia taisteltaviksi kolmen eri kansallisen ryhmittymän kesken. Lisäksi paikalliset samaa kansallisuutta edustavat päälliköt saattoivat sotia toisiaan vastaan eivätkä armeijat aina ryhmittyneet etnisen taustan mukaan. Esimerkiksi muslimien puolella taisteli tuhansia serbejä, minkä vuoksi Bosnian hallituksen joukkoja on oikeampaa kutsua bosniakeiksi kuin muslimeiksi. Vastaavasti myös serbien joukoissa oli joitakin muslimeja.¹⁵⁰

148 Drakulic, 2005, 99

149 Kts. lisää esimerkiksi Thomas 1999, Drakulic 2005 tai Gutman 1993

¹⁵⁰ Wojciech, 2005, 120-124

Vihollisen inhimillisyyttä ja epäinhimillisyyttä voidaan arvioida eri tavoin, ja vihollisen psykologista aspektia tutkinut Ofer Zur tarjoaa yhden mielenkiintoisen jakomahdollisuuden¹⁵¹. Hänen jaottelunsa perustuu inhimillisyyden hitaaseen, asteittaiseen poistumiseen vihollisesta. Ensimmäinen taso näkee vihollisen pahana ihmisolentona, jonka ihmisyyttä ei niinkään kyseenalaisteta, siihen vain liitetään jotain kielteisiä ominaisuuksia. Ihminen on siis ihmisenä vähempiarvoinen. Toisessa kuvauksessa vihollinen nähdään jo kasvottomana massana, ihmisjoukkona vailla yksilöitä. Tämä on mielestäni äärimmäisen mielenkiintoinen viholliskuvaus, johtuen osittain myös sen yleisyydestä, ihmisyyden kadonnut ryhmän sisään. Kolmannessa Zurin tasossa vihollinen nähdään humanoidina, tarkoittaen sitä, että vihollinen on menettänyt jo täydellisesti ihmishahmonsa, näyttäytyen ainoastaan kasvottoman pahan kuvana. Humanoidina näkeminen on ikään kuin toisen ja neljännen tason väliaste; vihollinen on ihmistä muistuttava, muttei kuitenkaan vielä eläin, johon viitataan neljännellä tasolla. Tuossa neljännessä tasossa vihollinen nähdään eläimenä, viimeisenkin ihmistä muistuttavat piirteensä kadottaneena: "...juutalaisten sijasta kaasukammiossa tapettiin rottia, saksalaisten sijasta pommitettiin verenhimoisia gorilloja, ja Hiroshimassa pommitettiin japanilaisten sijasta pelkkiä elukoita."¹⁵² Jugoslavian hajoamissodissa serbejä kuvattiin usein likaisina, juoppoina - Zurin jaotteluun sopivana eläimenkaltaisina uusnatsihirviöinä.¹⁵³ Tämä kuvaus korostaa myös serbien epäinhimillisyyttä, ei minkään erityisen eläimen kautta, vaan yleisenä eläimenkaltaisuuksena. Näin sodan uhrin halutaan nähdä mahdollisuuksien mukaan muina kuin ihmisinä, liipaisimen painaminen on hieman helpompaa silloin, kun kuvitelmissa luoti osuikin torakkaan, eikä kanssaeläjään. Mitä pidemmälle Zurin listassa etenemme, sitä vähemmän ihmistä on jäljellä vihollisessa; viidennessä kohdassa vihollinen nähdään elottomana esineenä. Hän ei ole enää inhimillinen, muttei enää elollinenkaan. Vastustaja nähdään ehkä vain aseina, joita vastapuolella on: "Minuteman I hyökkäämässä SS20:n kimppuun ei kuulosta samalta kuin ihminen tapaamassa toista ihmistä."¹⁵⁴ Zurin jaottelu paljastaa sen, että sotimista helpotetaan ja tehdään mielissä hyväksyttävämmäksi useilla eri tavoilla – harvassa ovat ne ihmiset jotka kykenevät tappamaan toisen ihmisen aktiivisesti hänen ihmisyyttään ajatellen. On toki mahdollista, ettei vihollista muuteta mielikuvissa miksikään, toisinaan sotilaat kertovat sotivansa ajattelematta juuri mitään. Suurta kohua

¹⁵¹ Zur, 1991, 16

¹⁵² Harle, 1991, 37

¹⁵³ LaPorte, 2000, 208

¹⁵⁴ Harle, 1991, 37

nostattivat Yhdysvaltojen sotilaiden lausunnot Irakin sodasta, joissa sotilaat paljastivat kuvittelevansa olevansa oikean sodan sijasta pelaamassa sotaan sijoittuvaa tietokonepeliä.¹⁵⁵ Uhreja ei nähty oikeina ihmisinä, ainoastaan tavoittelemisen arvoisina pisteinä tietokonepelissä. Kumpia tästä voi enemmän syyttää, sotilaita vai heitä, jotka tämän sodan alun perin valitsivat? Drakulicin kommentti kertoo siitä, että Zurin jaotteluun turvauduttiin myös sodan toisella puolella, silloin kun omien poikien tehtävä oli muuttua sotilaiksi. Univormuilla haluttiin nähdä sotilaat Zurin jaottelun toisen tason mukaisena kasvottomana massana, heidät puettiin samalla tavalla, jotta he kaikki näyttäisivät samoilta.

The point of a uniform, as the world literally implies, is to dress people so that they all look the same and individuals don't stick out. For centuries this second aspect has been particularly strong in the Balkans.¹⁵⁶

Kaikkien kantaessa samanlaista univormua ei kukaan erotu, eivät sudet lampaiden riveistä eivätkä yksilöt armeijan. Univormu tekee yksilöstä sotilaan, osan yhteisöä. Viholliset, kuten omatkin, ovat univormujen takana kasvotonta massaa, jossa yksikään ihmisyksilö ei pääse esille, toiseus on ilmeettömiä sotilaita, joiden loputtomat rivit asettuvat rintamana meitä vastaan. Passiivisia hahmoja, jotka sotivat aktiivisesti. Jokainen vihollinen, vastustajan sotilas on samanlainen, vaikka todellisuudessa osaisin erottaa heistä muutamia nimiltä. Samoin univormu pukee meidän kylän pojatkin, tuohon asuun pukeutuessaan yksilöllisyys häviää ja pojasta tulee sotilas.

Vilho Harlen määritelmä vihollisesta on perin schmittiläinen: ”Lyhyin tapa määrittellä `vihollinen` on sanoa, että se on syvällisesti *erilainen* kuin minä tai me.”¹⁵⁷ Tuota määrittelyä tuskin onkaan tarkoitettu ainoaksi vihollisuuden selittäjäksi, ja niukkuudessaan se jättääkin runsaasti kysymyksiä avoimeksi. Onko erilaisuus kyseenalaistamatta vihollisuutta, ja eikö homogeenisissä ryhmissä esiinny laisinkaan vihollisuutta? Tosin tuossa samassa niukkuudessaan se tarjoaa leveän pohjan sille tosiasialle, että vihollisuus ei ole stabiilia, vaan muuttuvaa ja muutettavissa. Tämän määrittelyn mukaisesti vihollisuuden mahdollisuus on olemassa jokaisen olennon tai ryhmän välillä, joka on erilainen kuin minä.

¹⁵⁵ Kts. esim. Kulttuurivihkot 4-6/2004

¹⁵⁶ Drakulic, 1996, 88

¹⁵⁷ Harle, 1991, 16

Harle¹⁵⁸ ei luonnollisestikaan jätä vihollisuuden määrittelyä edellä mainitun suppeaksi, hän muistuttaa siitä, ettei kaikki eron tekeminen ole ensisijaisesti vihollisuuden etsimistä. Ihmiselle on luonnollista jaotella, tehdä eroja ja pyrkiä näin ollen jäsentämään maailmaa. Esimerkkejä löytyy runsaasti arkiympäristöstämme; ilta- aamu ja tumma- vaalea jaottelulla pyrimme ainoastaan jäsentämään ympäröivää maailmaamme. Arkielämämme on huomattavasti helpompaa koska meillä on kyky tehdä ero, vetää raja ja näin määritellä toiseus. Tilanne muuttuu siinä vaiheessa, kun erotteluun tuodaan mukaan hyvän ja pahan vastakohtaisuus. Kun jakoon serbien ja kroaattien välillä lisätään ehdoton jako pahaan ja hyvään, ollaan vaarallisilla jäljillä, askel lähempänä sotaa, askel lähempänä luisumista ihmisyydestä. Pahuus liitetään serbinä olemiseen yhtä saumattomasti kuin puhuttu kieli tai kulttuuriset toimintatavat, mielikuvissa pahuutta ei saada erotettua serbisydestä. Pahuuden sekoittaminen vieraaseen, erilaiseen, muuttaa seoksen vihollisuudeksi. Drakulicin päiväkirjamerkinnöissä yksi tapaus on kuitenkin arkisuudessaan surullinen esimerkki siitä, kuinka erojen etsiminen toiseutta metsästäessä on viety lähes äärimmäisyyksiin ja siitä kuinka julkisia teemoja nostetaan keskustelun keskiöön siten, että niiden merkitys korostuu äkillisesti.

3.6 Sodan tahraamat lautaset

It was the best *sarma* I had ever tasted: small, tightly wrapped in sauerkraut and compact. The sarma is made of minced meat mixed with chopped onions, some garlic, salt, a whole egg and spices.¹⁵⁹

Näin kertoo Drakulic kulinaarisesta kokemuksestaan josta hän pääsi osalliseksi ystäviensä kotoa. Hän oli saanut maistaa herkullista *sarmaa*, erikoista bosnialaista herkkua, jota kukaan muu ei valmista niin hyvin kuin bosnialaiset itse. Tavallinen reaktio, joka seuraa herkullisen ja aisteja kutkuttavan aterian päätteeksi, on tiedustella kokilta, josko hän olisi valmis jakamaan reseptiään:

I asked Fatima, the mother who prepared the meal with the help of her twenty-year-old daughter, Amira, what kind of meat she used for the *sarma*.

¹⁵⁸ 1991, 18

¹⁵⁹ Drakulic, 1996, 204

Was it half beef, half prok, as I used? ‘Oh no,’ she said, ‘I only use beef. It gives the *sarma* a much better taste.’ It occurred to me then that the reason she didn’t use pork was probably that they were religious Muslims, but I immediately regretted making that assumption. A couple of years ago such a thought would not even have entered my head, but now, after four years of war, even a question about a recipe was no longer innocent. Since then, we have gradually learned how to think differently, how to divide people into Muslims, Croats and Serbs, even in terms of food.¹⁶⁰

Surullisena Drakulic huomasi, että sota oli tehnyt tehtävänsä, se pakotti hänet erottelemaan meidät ja heidät, sekä vielä tässä Jugoslavian hajoamissotien tapauksessa kolmannenkin osapuolen, joka myös oli vihollinen. Arkinen kanssakäyminen oli tehty vaikeaksi, jokainen kansakunta oli pakotettuna varpailleen, jännittyneeseen tilaan jossa pienikin varomattomuus saattoi horjuttaa herkkää tasapainotilaa. Ihmiset olivat varuillaan, tietoisina eroista. Sota on luonut rajoja arkeen, se ei jätä rauhaan edes keittiötä, kodin sydäntä. Kuinka epäpoliittiselta ajatus ruuasta tuntuukaan? Ruoka on yleensä ymmärretty positiivisena, tai vähintäänkin neutraalina, joskin sen puute näyttäytyy vahvasti negatiivisena nälän(hädän) muodossa. Näkymättömät rajat olivat pikkuhiljaa hiipineet eri etnisten ryhmien välille, ja ne alkoivat hiljalleen näkyä, voimistua voimistumistaan. Rajanveto sodan rajalinjojen mukaan on kiusallista ruokapöydässä: ehkä enemmänkin kuin kiusallista, se on elävä osoitus siitä, että sodassa vahingoittuu muutakin kuin sotilaita ja infrastruktuuria. Minkä vuoksi rajojen muodostuminen ulottuu myös näin syvään arkeen? Wolfgang Natter tarjoaa vastaukseksi selkeää ajatusta siitä, että jokainen ilmiö näyttää omaavansa, tai tuottavansa itselleen rajalinjoja – kuten valtameret rajoittamassa mantereita tai keskukset periferioita – tai puolestaan rodut ja kulttuurit rajoittamassa toisiaan ja olemassaoloaan.¹⁶¹ Joten selkeiden rajojen löytyminen myös ravinnosta on ymmärrettävää, onhan ruoka keskeinen tekijä kulttuurissamme. Esimerkkejä ruuan poliittisuudesta ja sen luomista rajoista löytyy enemmänkin, kuten Wolfgang Zierhofer¹⁶² näkee ruuan, ja ruoka-annokset, ideaalisena symbolina identiteetille; mielletäänhän kansakunta usein sen kautta, mitä heidän perinnelautaseltaan löytyy, saksalaisilla hapankaalia, ranskalaisilla sammakonkoipia ja italiassa pastaa. Miten muuten olisi ollut

¹⁶⁰ Drakulic, 1999, 205

¹⁶¹ Natter, 2005, 83

¹⁶² Zierhofer, 2005, 224

selitettävissä suomalaisten niin vahva reaktio siihen, kun Italian pääministeri Silvio Berlusconi haukkui kansallisherkkumme vuonna 2006 ja samassa yhteydessä totesi Suomen ruokakulttuurin alkeelliseksi? Kulttuurimme rajat näkyvät lautasillamme. Tästä mielenkiintoinen esimerkki on Sveitsi, jonka etnis-alueellis-kielellisen kahtiajaon selvimpänä, ja lähes ainoana selitettävissä olevana, symbolina pidetään röstiperunaa.¹⁶³ Kuten tämä Sveitsin esimerkki osoittaa, erottelevaisuudessaankin ruoka on kuitenkin jossain määrin neutraali symboli, lähestyttävissä oleva aloituspiste keskustelulle, joka ei heti vahingoita tai syyllistä.

Drakulicin tapauksessa ilmiö nimeltä sota loi, tai ainakin vahvasti, rajat serbien, kroaattien ja vielä muslimien välille. Kärjistetyksi voidaan sanoa, että sota jakoi sianlihan syöjät ja ei-sianlihan syöjät eri leireihin, ja ne, jotka eivät yksinkertaisesti pitäneet sianlihan mausta, olivat tässä jaottelussa ongelmallisia. Kenen puolella he olivatkaan?

The political enemy need not to be morally evil or aesthetically ugly; he need not appear as an economic competitor, and it may even be advantageous to engage with him in business transactions.¹⁶⁴

They didn't look different from me, or from those who had scared them away from their home. We even share the language, the education and the history of the last fifty years. Our culture and habits might be slightly different, as are our names. Then, there is the food – delicious, tasty and spicy – that somehow seems to have declared 'wrong'. But if what you eat decides what side you are on, then I should be on the 'wrong' side, too.¹⁶⁵

Schmittin ajatus on kovuudessaan tehokas; poliittisen vihollisen ei tarvitse olla moraalisesti tai esteettisesti ruma. Ainoa avainsana vihollisuudelle on toiseus, joka tässä Drakulicin tapauksessa näkyy ainoastaan ruokalautasella, tai ainakin ajatuksena sen toiseuden mahdollisesta olemassaolosta. Ero Drakulicin ja isäntäperheen välillä on nyt ainoastaan Drakulicin mielessä, siinä kuvitelmassa että he eivät syö sianlihaa. Sota on hiipinyt

¹⁶³ "The notion provides an imagination for what nobody dares to express plainly: the contingent character of the Swiss identity, the alienation between the French-speaking and the German-speaking parts of Switzerland. Zierhofer, 2005, 223-224

¹⁶⁴ Schmitt, 1976, 27

¹⁶⁵ Drakulic, 1996, 212

tietoisuuteen yhtä kavalasti kuin tuon eron tekeminenkin, ihmiset jotka näyttävät samalta kuin minä, ovat kuitenkin erilaisia jossakin suhteessa. Drakulic pohti mielessään sitä, olivatko erot serbien, muslimien ja kroaattien välillä sittenkin löydettävissä ainoastaan ruokakulttuurista. Heitä sentään yhdisti kieli, koulutustausta sekä viimeisen viidenkymmenen vuoden historia. Kulttuurista sekä arkipäiväisistä tavoista oli muutenkin löydettävissä eroavaisuuksia, mutta ne olivat hiuksenhienoja. Kaiken kaikkiaan tämä ruuan politisoituminen on nähtävissä osana laajempaa ilmiötä; julkisten kategorioiden esiinnousua ja myöhemmin niiden kovettumista. Tässä tapauksessa ruoka on noussut keskiöön, se näyttäytyy sodan jälkeen eron ainoana ilmenemismuotona, ehkä siksi että se on se ensimmäinen johon törmätä. Se on jotain niin arkista, ettei sitä voi väistää, vaikka pyrkisikin väistelemään kaikkia niitä ilmiöitä, joissa toiseuteen saattaisi törmätä. On myös hyvä muistaa se, että Drakulic ei myöskään ollut sotamyönteinen alun perin, joten hänen halunsa nähdä sotaan oikeuttavia syitä jälkikäteen ei ole järin suuri.

3.7 Tarpeettoman vahva monikon ensimmäinen persoona

I hate the first-person plural. But it is only now, seeing it in my own writing, that I can realize how much I hate it. My resistance to it is almost physical, because more than anything else, to me it represents a physical experience. I can smell the scent of bodies pressed against me in a 1 May parade, or the celebration of Tito's birthday on 25 May, the sweaty armpits of a man in front of me, my own perspiration; I can feel the crowd pushing me forward, all of us moving as one, a single body – a sort of automatic puppet-like motion because no one is capable of anything else.¹⁶⁶

Drakulic kertoo useassa kohdassa siitä, kuinka hän vihaa monikon me muotoa; vihaa sitä kertoessaan sodasta, raportoidessaan vihamielisyydestä tai epäluulosta. Me-muodon valitseminen yllättää hänet itsensäkin; sen käyttö todistaa enemmän kuin mikään muu sen, että myös Drakulic on osa sotaa, osa kroaattien rintamaa. Hän on mukana siellä missä ”me” tekee päätöksiä. Vielä enemmän hän vihaa sitä kirjoitetussa muodossa, mutta samanaikaisesti hän on myös pakotettu käyttämään sitä. Hänellä ei ole vaihtoehtoa, muita toimijoita kuin me ei ole olemassa. Koko kansa liikkuu yhtenä massana, yhtenä suurena

¹⁶⁶ Drakulic, 1996, 2

monikon ensimmäisenä persoonana, seuraten päätöksiä jotka he kaikki yhdessä tekevät. Me- muodon vastenmielisyyttä lisää sen olemassaolo myös menneessä, kommunistisen Jugoslavian tarinat kerrottiin myös me- muodossa, yhtenä toimijana sulavasti liikkuen. Drakulic kysyy itseltään, tuntee ko hän olevansa niin selkeästi kroaatti, että hän tietoisesti haluaisi olla käyttämässä me- muotoa, valita sen omakseen. Hän vastaa tuohon kysymykseen aina kieltävästi, mutta tietäen kuitenkin sen, että hän seuraisi meidän tekemiä valintoja. Yhden syyn tuohon monikon ensimmäisen persoonan käyttöön hän löytää lapsuudestaan:

I grew up with “we” and “us”: in the kindergarten, at school, in the pioneer and youth organizations, in the community, at work. I grew up listening to the speeches of politicians saying, ‘Comrades, we must...’ and with these comrades, we did what we were told, because we did not exist in any other grammatical form.¹⁶⁷

Drakulic näkee, että kommunistiset nuorisjärjestöt, päiväkotit ja koulu riittivät siihen, että hänestä tuli osa yhteisöä – hänestä tuli yksi meistä ja jossain määrin Drakulic näkee että tuo lapsuuden omaksuminen vei häneltä osan yksilöllisyyttänsä. Ainakin se rakensi hänen yksilöllisyytensä siten, että se muodostui vahvasti yhteisöön nojaten, yksilöajatteluun ei kannustettu, vaan kuuliaisuutta korostettiin. Hän oppi seuraamaan johtajaa, oppi olemaan kyseenalaistamatta. Drakulic ymmärsi, että ystäviä kutsuttiin tovereiksi ja että jos jotakin tehtiin, me teimme sen. Drakulic kokee, ettei muita kieliopin tekijämuotoja edes ollut olemassa. Olimme ainoastaan me, tuo reipas ja kuuliainen me, joka kiltisti teki sen mitä käskettiin. Tuo kuuliainen me on myös äärimmäisen vaarallinen väline, joka on kuuliaisuudessaan viritettävissä hirmutekoihinkin:

That hideous first-person plural troubles me for another reason, too. I saw at first hand how dangerous it can be, how easily it can become infected by the deadly diseases of nationalism and war. The war in Balkans is the product of that ‘us’, of that huge, 20 million-bodies mass swinging back and forth in waves, then following their leaders into mass hysteria. Individuals who were against that war, who saw it coming, where could they turn? There was

¹⁶⁷ Drakulic, 1996, 2

no organized political alternative... Those who used 'I' instead of 'we' in their language had to escape.

Ongelmaksi monikon ensimmäisessä persoonassa muodostuu myös vaihtoehdottomuus, jonka Drakulic ilmaisee vahvasti; me- muodon hylkääminen tarkoittaa pakoa, poistumista, kodin jättämistä. Me vain seuraa johtajaa, Drakulicin me on 20 miljoonaa yksilöä vellomassa edestakaisin, valtavana yksimielisenä massana. Juuri tuo kuuliaisuuden mentaliteetti tekee tuosta 20 miljoonaisesta (jugoslaviaalaisten) massasta pelottavan, tuo massa on kuin laiva, joka on ruoria kääntämällä mahdollista saada katsomaan lähes jokaiseen suuntaan. Ja minne muualle tuolta laivan kannelta edes katsoisi jos vaihtoehtoja ei ole; meri aaltoilee sinisyyttään tasaisena, horisontti hämöttää joka suunnassa yhtä kaukana. Jugoslaviassa laivaa ohjasi Marsalkka Tito, ja myöhemmin ruoriin tarttuivat Milosevic ja Tudjman, jotka eivät ikinä löytäneet yhteistä kurssia. Me katsoo samaan suuntaan, propagandan kaventamasta kapeasta aukosta tähyillen, josta yksilöllisen näkökulman saaminen on lähes mahdotonta. Vaihtoehtojen rajoittamista voidaan perustella käyttäen Simmelin ajatusta, jonka mukaan sotatilanteessa ryhmät eivät juuri voi sallia yksilöllisiä poikkeamia yhteisesti jakamistaan periaatteista.¹⁶⁸ Tuo ajatus sallii sotatilanteessa ryhmien pakottavan yksimielisyyden, tai ainakin hyväksyy sen äärimmäisenä keinona. Sotatilanne on ääriolosuhde, jossa kansalta voidaan odottaa hetkellisesti täydellistä suverenisuuden luovuttamista valtiolle. Sodassa ei Simmelin ajatuksen mukaan ole yksilöitä, niitä ei sallita – ainakaan jos heidän mielipiteensä ovat julkisen mielipiteen vastaisia, aivan kuten Drakulic näki tilanteen:

The consequences of using the first-person singular were often unpleasant. You stuck out; you risked being labeled an anarchic element (not even a person), perhaps even a dissident.¹⁶⁹

Yksilölliseen ajatteluun ei kannustettu, sillä se oli pahimmillaan vaarallista. Toiseus, jota yksilöllisyyskin pahimmillaan oli – ja sotatilanteessa se usein tulkittiin juuri tuon pahimman mahdollisuuden mukaisesti. Toiseuden kautta on taas enää lyhyt matka vihollisuuteen, kuten Drakulicin kommentissa nähtävissä ihmisyyden poistuminen ”not even a person” viittaa. Tätä samaa vihollisen kuvaamista analysoi myös Ofer Zur:

¹⁶⁸ Simmel, 1995, 44

¹⁶⁹ Drakulic, 1996, 3

yksilöstä tehdään tapettavampi silloin, kun hänestä imetään inhimilliset piirteet pois.¹⁷⁰ Yksilöllisyys, jota Drakulic kaipaa ja voimakkaasti haluaa, on ensimmäinen astuttava askel toiseuden kautta vihollisuuteen. Toiseuden ja rajan käsitteet kulkevat käsi kädessä, ilman rajaa ei toiseuttakaan olisi, eikä tämän kautta vihollisuutta. Vihollisen olemassaolo mahdollistaa meidänkin olemassaolomme, jos omaamamme mielipide olisi universaali, vailla vastustusta, ei kenenkään tarvitsisi puolustaa sitä viimeiseen hengenvetoon.¹⁷¹ Jugoslaaveilla ei ollut selkeitä vihollisia, mutta eri etnisten ryhmittymien aktivoituessa viholliset löytyivätkin yhtäkkisesti entisen valtion entisten rajojen sisäpuolelta. Vihollisuuden ajatus on tässä selkeästi kytkettynä rajaan, nuo uudet rajat nostettiin keskiöön ja niiden merkitystä alleviivattiin. Yksilölle ei ollut tilaa tässä uudessa karkeassa jaottelussa, jossa Jugoslavian sisällä olevista osatasavaltojen rajoista tehtiin nyt uusien valtioiden rajoja, ja noiden valtioiden asukkaat olivat sodassa keskenään. Näin ollen tuo raja rajasi eri etniset ryhmät omiin tiloihinsa, jokaisen kansallisen identiteetin omaan osastoonsa, eikä noissa olosuhteissa ollut tilaa tai mahdollisuutta käyttää muuta kuin monikon ensimmäistä persoonaa. Jugoslavian tapauksessa identiteettikysymys on aina, ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeen ollut, omanlaatuisensa; siinä vaikuttaa se, kuinka etninen identiteetti vaihtuu uuden rajanvedon seurauksena, ja kuinka ystävien ja vihollisten määrittely uusitaan. Henkilöt, jotka syntyivät ja varttuivat jugoslaaveina, joutuivat 1990-luvun alussa täysin uudenlaisen tilanteen eteen; mitä olla nyt, mihin ryhmään kuulua? Kirjeessään tyttärelleen Slavenka Drakulic, (kroaatti, tyttären isä on serbi) pohdiskelee tilanteen paradoksia:

...sinun täytyy päättää, valita joko isäsi puoli tai minun puoleni, tulla kroaatiksi tai serbiksi, ottaa niskoillesi ja kärsiä hänen syyllisyytensä tai minun syyllisyyteni.¹⁷²

Drakulicin kirje tyttärelleen paljastaa, kuinka tragikoomisia sävyjä sisällissodat voivat myös saada. Tytär, joka on täysin syytön sotaan (aivan kuten epäilemättä äitinsä ja isänsäkin), joutuu kuitenkin valitsemaan puolensa eläessään tässä valtiossa. Vaikka tuohon valintaan ei kuuluisi mitään konkreettista tai välitöntä pohdiskelua eri vaihtoehtojen välillä, on kysymys silti aina olemassa. Kysymys on kansallisuudesta ja lopulta myös siitä, kenen

¹⁷⁰ Zur, 1991, 20

¹⁷¹ Schmitt, 1976, 27

¹⁷² Drakulic, 1994, 138

historian tuntee omakseen. Enää ei ole olemassa sitä Jugoslaviaa, johon hän syntyi ja jossa hän kasvoi, on uusia valtioita jotka jo olivat kuitenkin olemassa silloin kun häntä ei vielä ollut. Tytär saa valita kahdesta kipeästä historiasta, kumman hän ottaa kantaakseen ja kumman päälle hän rakentaa elämänsä. Toki Drakulic on kirjeessään suhteellisen ehdoton; voihan olla että tytär selviää tilanteesta ilman suurempaa draamaa – rakentaen oman historiansa noiden kahden kansallisuuden päälle taitavasti kuten vaan ihminen, joka haluaa selvitä tilanteesta kunnialla ja eteenpäin pyrkien. Maria Todorova puolestaan kiittää kirjansa alkulehdillä vanhempiaan siitä, että he opettivat Marian rakastamaan Balkania, ilman että hänen tuli hävetä tai myöskään olla ylpeä siitä¹⁷³. Näin Drakulicin tytärkin voi selvitä joutumatta valitsemaan kummankaan vanhempansa syyllisyyttä, selvitä ja jatkaa elämäänsä Balkanin ruutitynnyrissä pyrkien pitämään ruudin märkinä.

¹⁷³ Todorova, 1997, 55

4. MIKSI JUGOSLAVIA HAJOSI?

4.1 Hajoaminen vääjäämättömyytenä

Yhdeksänkymmentäluku on poikanut runsaan joukon analyysejä noista Jugoslavian hajoamiseen johtaneista syistä. Pääasiassa ne ovat olleet kahdentyypisiä: yhdet ovat todistelleet hajoamisen johtuneen etnisestä sekoittuneisuudesta ja toiset ovat etsineet syitä yksilöiden tai ryhmien toiminnan epäkohdista. Tarkemmin eroteltuja syitä Jugoslavian hajoamiseen on mahdollista etsiä valtion poliittisesta agendasta 1980-luvulta, sillä sieltä löytyy useita kysymyksiä, joiden ratkaiseminen tai vaihtoehtoisesti ratkaisematta jättäminen olivat avaimina ja lähtökohtina 1990-luvulla käydyille sodille. Tarkasteltaessa yhtenäistä Jugoslaviaa tämän päivän näkökulmasta on helppoa huomata yhtenäisyyden saumakohdat, jotka sitten pettivät kun Jugoslavian kankaan eri suuntiin repiminen alkoi. Jugoslavian tarun päättymiseen liittyy runsaasti erilaisia myyttejä, joilla hajoamista on pyritty sekä puolustamaan että vastustamaan. Nuorluoto näkee Jugoslaviassa harjoitetun eräänlaista ”hajoamisen vääjäämättömyysoppia”, jonka mukaan valtion osiin hajoaminen olisi tapahtunut joka tapauksessa, ennemmin tai myöhemmin. Ajatusta levitettiin, jotta kansa saataisiin näkemään Jugoslavian hajoaminen ainoana mahdollisena vaihtoehtona. Tätä oppia julistivat etupäässä tiedotusvälineet, joiden Jugoslaviasta maalaama kuva keskittyi siihen, kuinka valtio kokonaisuudessaan on keinotekoinen järjestelmä, joka on alun alkaen koottu yhteen erillisistä, yhteen sopimattomista, osasista.¹⁷⁴ Hajoamisen vääjäämättömyysoppi kumoaa Jugoslavian olemassaolon, tai ainakin tekee siitä valheellisen, kyseenalaistaen sen olemassaolon myös ihmismielissä. Usein nämä ihmiset olivat niitä, jotka olivat eläneet jugoslaaveina, valtion kansalaisina joka näin lakkasi olemasta tämän opin myötä. Kuka tästä hajoamisen vääjäämättömyys-myytistä hyötyi ja kuka sitä levitti? Nuorluodon näkemyksen mukaan myyttiin nojautuivat juuri ne nationalistiset valtiolliset rakenteet, jotka olivat irtaantuneet Jugoslaviasta ja jotka pyrkivät oikeuttamaan näiden uusien valtioiden (Slovenia, Kroatia, Serbia) syntyä. Hajoamisen mahdollisuus tarjottiin helpompana, oikeampana ja aidompana vaihtoehtona, yhtenäisen valtion säilyttämiseen verrattuna. Nuorluoto käsitti, että vaikka uutistoimistojen Kaakkois-Eurooppa-analyytikoilla oli runsaasti tietoa Jugoslavian lähihistorian tapahtumista ja tilastoista, kuten pommituksista, pakolaisten määristä sekä yksittäisten

¹⁷⁴ Nuorluoto, 1999, 24

itsenäistymisprosessien kulusta, nojasi lopullinen, itse syitä käsittelevä analyysi kuitenkin surullisen usein siihen, mikä näyttäisi tukevan lopputulosta.¹⁷⁵ Näin ollen kaikkea mitä tapahtui, pyrittiin ymmärtämään sen lopputuloksen kautta, jossa Jugoslavia hajoaisi osiin. Nuorluodon näkemyksen mukaan uutistoimistot uutisoivat sotaa nähden ainoastaan yhden mahdollisen lopputuloksen, itsenäisten valtioiden irtaantumisen Jugoslaviasta, tehden sen olemassaolon siten mahdottomaksi. Länsimainen, kuten paikallinenkin, media ei siis uskonut sotien muihin mahdollisiin lopputuloksiin, ainoana vaihtoehtona oli Jugoslavian vääjäämätön hajoaminen, ennemmin tai myöhemmin. Tässä näyttäytyy mielenkiintoinen ristiriita, sillä toivoivathan länsimaiden poliittiset toimijat julkisesti sitä, että Jugoslavia pysyisi yhtenäisenä, jo sen geopoliittisen aseman vuoksi. Yhtenäinen, vahva Jugoslavia toimi turvatyynä lännen ja Neuvostoliiton välillä, jonka vuoksi Länsi-Euroopan vallanpitäjät lähes poikkeuksetta pyrkivät toimimaan siten, että Jugoslavia pysyisi koossa. Tilanteessa länsimaisen media näki Jugoslavian hajoamisen ainoana realistisena vaihtoehtona, sen sijaan vallanpitäjät käsittivät säilymisen parempana vaihtoehtona. Uutisoinnissa keskityttiin muutokseen ja sen toteutumiseen, vallitsevissa olosuhteissa ei nähty mitään sellaista, että niitä olisi tullut puolustaa, saatikka nähdä tilanne niiden lähtökohdista. Käytännössä se tapahtui siten, että vahvana lähtökohtana oli ajatus, jonka päämääränä on Jugoslavian hajoaminen; kaikki tapahtumat nähtiin luonnollisina syinä, jotka tukivat odotettua lopputulosta. Mikäli jokin yksittäinen tapaus ei sopinut kaavaan, se uutisoitiin värittäen tai se jätettiin uutisoimatta.¹⁷⁶ Tämä on hyvin inhimillistä, uskoessaan johonkin tapahtumaan ihminen tahtoo nähdä sen loogisesti, pyrkien sisällyttämään sen jo olemassa olevaan tietoon, hän tahtoo nähdä asioiden loksahdelevan ristiriidattomasti paikoilleen.

Jugoslavian hajoamiseen syynä ei voida missään tapauksessa pitää mitään yksittäistä tekijää, ja vastausta kysyttäessä eri osapuolilta, ovat vastaukset aina hyvin erilaisia. Kroaattitaustainen Sabrina Remet¹⁷⁷ jakaa syyt Jugoslavian alasajoon karkeasti neljään eri kohtaan: liittovaltiokysymykseen, taloudellisiin ongelmiin, poliittiseen monimuotoisuuteen sekä tärkeimpään – yhtenäisyyden tunteen katoamiseen. Nuo kolme: liittovaltiokysymys, poliittinen monimuotoisuus sekä yhtenäisyyden tunteen katoaminen ovat yhdistettävissä laajemmaksi kokonaisuudeksi, jossa tiivistyy Jugoslavian vahva heterogeenisyys ja sen

¹⁷⁵ Nuorluoto, 1999, 24

¹⁷⁶ Nuorluoto, 1999, 25–26

¹⁷⁷ Remet, 1996, 33–34

ulottuminen monille eri elämäalueille. Jugoslavia oli monietninen valtio. Nationalismin ja etnisten vastakkaisuuksien räjähdys oli ennen muuta tulosta harjoitetusta politiikasta, ei näiden vastakkaisuuksien perimmäisestä sovittamattomuudesta. Se, että olemassa olevia etnisiä eroja oli niin pitkään pitänyt vähätellä valtiopolitiikan alle, oli vahvistanut niitä pinnan alla. Jo 80-luvun lopussa kävi ilmi, että yleisjugoslaviaiset organisaatiot, kommunistinen liitto, keskushallinto (liittoparlamentti, liittohallitus ja presidenttineuvosto) ja armeija, eivät olleet sellaisissa käsissä, joilla olisi ollut voimaa ja halua toisaalta uudistua ja toisaalta taata uudistuvan liittovaltion säilyminen.¹⁷⁸ Liittovaltio nautti liitoksissaan, sillä sen idea ei nauttinut kansan luottamusta.

Ideas are a far more stable and cost-effective means of governing than coercion and any state that drains off resources merely to sustain itself risks long-time decline in relation to those that are more efficiently organised.¹⁷⁹

Peilattessamme Barry Buzanin ajatusta tehokkaasta valtiosta Jugoslaviaan, ristiriita erottuu räikeänä: idea Jugoslavian valtiosta oli heikentynyt, joten sen toimivuus verrattuna muihin valtioihin oli huonontunut. Pakolla ylläpidetty valtio hukkaa resurssejaan pelkkään ylläpitoon, eikä se näin voi käyttää noita voimavarojaan kansalaisten hyväksi millään muilla tavoilla. Jyväskylän yliopiston valtio-opin professorin Pekka Korhosen käsitys valtioideasta on raikas ja Buzanilta johdettu, Korhosen mielestä valtioidean merkitys on siinä, että sen avulla ihmiset houkutellessaan alistamaan itsensä vapaaehtoisesti valtion auktoriteetin ja vallan alle, jopa ilolla ja syvää tyytyväisyyttä tuntien. Kansalainen on tyytyväinen, kun hänen ei tarvitse käyttää energiaansa poukkoillakseen irti vastenmielisen hallinnon alta. Ideat ovat paljon stabiilimpia ja halvempia hallintakeinoja kuin pakko, eikä kyse ole pelkästään hallitukselle myönnetyn legitimitietin käsitteestä, vaan ihmisten henkisestä mobilisoinnista niin, että valtio asettuu heidän sydämiinsä.¹⁸⁰ Jugoslaviassa asuvien ihmisten sydämiin asettuivat, yhtenäisen valtion sijasta, vahvat alueelliset ja etniset identiteetit, osatasavaltojen yksittäiset ideat olivat kirkkaampia kuin yhtenäisen Jugoslavian ajatus.

¹⁷⁸ Saarikoski, 1999b, 42

¹⁷⁹ Buzan, 1991, 85

¹⁸⁰ Korhonen, vielä ilmestymätön

At the most fundamental level, the peoples of Yugoslav lost the ability to understand each other – because they do not understand each other’s values and concerns or each other’s perceptions.¹⁸¹

Nuorluodon mukaan myös kansallinen identiteetti vaatii siihen samastuvilta kansalaisilta sellaisen sisällön, johon he voivat samastua, joka on heille yhteinen ja josta he voivat olla ylpeitä.¹⁸² Yhteiskunnan, valtion ja kansallisen identiteetin on kaikkien oltava kunnossa, että yhtenäinen valtio on toimiva ja onnistunut. Kuten Drakulicin kommentti paljastaa, kansalaiset kadottivat yhteenkuuluvuuden tunteen ja sen myötä kykynsä ymmärtää muita valtion asukkaita. Sen sijaan kroaattien ja serbien mielissä Jugoslavia näyttäytyi jo pitkään erilaisena, kroaattien pyrkiessä laajempaan itsehallintoon Jugoslavian sisällä, serbien halutessa tiiviimpää yhteistyötä. Valtion idea oli itsessään hukassa ja Buzanin mukaan mikä tahansa valtio, joka hukkaa resurssejaan siihen, että se pelkästään pitää itseään yllä, stagnoituu verrattuna paremmin organisoituneisiin valtioihin.¹⁸³ Näin ajateltuna ajatus itsenäisestä Kroatiaasta ja Serbiasta näyttäytyi Jugoslaviaa vahvempana. Buzanin ajatuksen mukaan yksittäisten valtioiden kehittyminen pitkällä tähtäimellä parantaa valtioiden muodostamaa kokonaisuutta, maailmaa. Idea Jugoslavian valtiosta puolestaan heikentyi, ja buzanilaisittain ajateltuna sitä seurasi välittömästi valtion heikentyminen. Talouden asiantuntijoiden piirissä vallitsi konsensus sen suhteen, että Jugoslavian talous oli pikaisen reformin tarpeessa. Tosin osa väestöstä (erityisesti Makedoniassa ja Bosniassa) olivat sitä mieltä, että radikaalit uudistukset talouselämässä tukisivat ainoastaan hyväosaisia ja Jugoslavian tapauksessa hyödyttäisivät ainoastaan osia alueista. Perusteellisemmalla tasolla oli ollut jo pitkään tiedossa se, että taloudelliset eroavaisuudet nakersivat Jugoslavian yhtenäisyyttä, rikkaammat alueet kokivat vain kärsivänsä köyhempien alueiden tukemisesta. Taloudellisesti vauraan pohjoisen ja köyhän etelän vastakkaisuus, jossa ääriapoina olivat rikkaudessa Slovenian tasavalta ja köyhyydessä Kosovon autonominen alue, jäi ratkaisemattomaksi ongelmaksi.¹⁸⁴ Useiden tutkijoiden vankka näkemys on se, että Titon valtakausi loi Jugoslaviaan äärimmäisen epävakaan taloudellisen järjestelmän, joka perustui vahvimmin ulkomaiseen velanottoon.¹⁸⁵ Tuo ulkomainen velanotto ei jäänyt huomaamatta kansalaisiltakaan:

¹⁸¹ Drakulic, 1994, 29

¹⁸² Nuorluoto, 1999, 36

¹⁸³ Buzan, 1991, 85

¹⁸⁴ Saarikoski, 1999b, 41

¹⁸⁵ esim, Meier, 1999, 9; Thomas, 1998, 26; Ramet, 1996, 45

He was also a crook who borrowed money everywhere and left his country with enormous foreign debts, but as the result people lived a relatively comfortable life.¹⁸⁶

Tito pelasi näin ollen omat korttinsa hyvin: taloudelliset ongelmat pysyivät riittävästi piilossa hänen valtakautensa aikana, tai ainakin niiden olemassaoloa ikään kuin vähäteltiin. Hän hoiti horjuvaa taloutta aina uusilla ulkomaanveloilla, pitäen näin kansan tyytyväisenä: leipää ja sirkushuveja riitti tasaisesti kaikille. Ulkomainen velka kasvoi korkoa Titon 45-vuotisen valtakauden ajan ajaen Jugoslavian valtiota syvemmälle ja syvemmälle taloudelliseen kriisiin. Titon kuoleman jälkeen totuus paljastui hiljalleen. Milanovicin kommentti (7.11.1993) kertoo siitä, kuinka asiaan reagoitiin hänen työpaikallaan:

Nyt tilanne on mennyt täysin kieroksi. Esimerkiksi taloudesta ei voi sanoa mitään. Television johto on yksinkertaisesti päättänyt, että inflaatiota ei ole. Uutisissa on alettu näyttää kuvia ruokakaupoista, jotka ovat pullollaan tavaraa. Nämä kuvat ovat vuosien takaa, mutta niitä näytetään tämän päivän todellisuutena, vaikka kaikesta on pulaa. Aiemmin televisio sentään kertoi, mitä tavaraa saa mistäkin ja missä se oli halvinta. Median ongelma täällä on se, että todellisuus ei vastaa median tarpeita.¹⁸⁷

The Yugoslav economy had, by 1990 for all practical purposes, disintegrated. With unemployment standing at more than 15 percent, an annual inflation rate at 127 percent (as of March 1991), a foreign debt of \$22 billion, and a 1990 trade deficit of \$2,7 billion, the economic infrastructure itself was becoming unraveled... All six republics experienced economic decline in 1990.¹⁸⁸

Huomattava seikka oli se, että taloudellinen epätoivo oli, Rametin yllä olevasta lainauksesta päätellen - kommunistisen valtion oppien mukaisesti - jakautunut tasaisesti kaikille osatasavalloille. Tästä huolimatta Slovenia oli rikkaampi kuin muut osatasavallat,

¹⁸⁶ Drakulic, 1996, 152

¹⁸⁷ Rutanen, 2002, 86

¹⁸⁸ Ramet, 1996, 44

mutta sekään ei pelastanut sitä rajulta talouden laskukaudelta vuonna 1990. Alueelliset erot olivat äärimmillään teollistumisessa, sillä Tito oli harjoittanut yhtenäisvaltiossa politiikkaa, joka perustui vahvaan erikoistumiseen – näin ollen Sloveniassa oli runsaasti teollisuutta, muttei juurikaan raaka-aineita noihin tehtaisiin. Jugoslavian 1980-luvun talouskriisi oli kaikin tavoin synkkä, siitä seurasi n. 15 prosentin työttömyysaste, joka puolestaan aiheutti hallitsemattoman urbanisaation aallon, esimerkiksi Belgradin kasvaessa räjähdysmäisesti.¹⁸⁹ Taloudellinen ahdinko jatkui luonnollisesti koko hajoamissotien ajan, vaikkei sitä tahdottu myöntää.

Yhtenä mahdollisena Jugoslavian hajoamisen syynä voi nähdä poliittisen monimuotoisuuden: Jugoslaviassa oli noin tuhat erilaista poliittista puoluetta vuoteen 1989 saakka, joukossa oli myös laittomina pidettyjä ryhmiä. Poliittinen monimuotoisuus oli seurausta kommunismin jälkeisestä vapautumisen tunteesta, jonka kumpuaminen aktualisoitui kaikkina niinä puolueina, jotka olivat sitä aiemmin olleet kiellettyjä.¹⁹⁰ Leveä poliittinen kenttä nivoutui kysymyksenä myös liittovaltion yhtenäisyyden kanssa. Eteläslaavien jako länteen ja itään on aina ollut käyttökelpoinen argumentti niille, jotka 1900-luvulla ovat eri vaiheissa vastustaneet Jugoslavian ideaa. Esimerkkinä voi mainita entisen Jugoslavian parlamentin jäsenen, sittemmin maasta emigroituneen kroaattinationalistin, Stejepan Bucin puheenvuoron (jo) vuodelta 1970, jossa hän totaalisesti tuomitsi Jugoslavian:

Ei ainoastaan erilaisia kansoja ja toisilleen vieraita ja vihamielisiä rotuja pakotettu elämään keinotekoisessa valtiossa, vaan itse asiassa kahden erilaisen maailman – Idän ja Lännen – oletettiin yhdistyvän. Perusteellinen virhe tapahtui, kun kulttuurisesti ja etnisesti läntinen, eurooppalainen kansa, kroaatit, pakotettiin osaksi Jugoslavian kaltaista aasialais-bysanttilaista valtakuntaa.¹⁹¹

¹⁸⁹ Thomas, 1998, 26–28

¹⁹⁰ Todorova, 2004, 105

¹⁹¹ Kivikoski, 1999, 52

The Yugoslav idea is starting to become unpopular in Yugoslavia. Nobody wants to be Yugoslav anymore. People want to be Serbian or Croatian or Slovenian. Yugoslavia doesn't mean anything anymore.¹⁹²

Émile Durkheimin ajatus yhteiskunnan koostumisesta sopii Drakulicin ja Bucin ajatuksiin, hänen mukaansa yhteiskunta ei koostu pelkästään siihen kuuluvien yksilöiden massasta, maaperästä jonka he asuttavat, esineistä joita he käyttävät ja teoista joita he tekevät vaan kaikkein tärkein on idea, jonka se muodostaa omasta itsestään.¹⁹³ Idean merkitys on näin keskeisin ja tärkein yhteiskunnan rakentajana. Durkheimin ajatuksessa voidaan nähdä yksi syy siihen, miksi Jugoslavian yhtenäinen valtio loppujen lopuksi osoitti toimimattomuuttaan. Valtio oli rakennettu voimakkaasti yhteisöllisyyttä korostaen, mutta tuo tuntu ei ulottunut kaikkiin sen asukkaisiin. Drakulicin mukaan Jugoslavian idea heikentyi, ja Bucinin mukaan se oli aina ollutkin heikko, jopa olematon. Yhteisöön kuulumisen erottautuu selkeästi luonnollisuudesta, sen muodostuminen tapahtuu luonnon ulkopuolella. Näin ymmärrettynä yhteisön jäsenyys politisoituu, se on ihmisen itsensä valittavissa – eikä synnynnäinen, väistämätön tai ulkoapäin annettu ilmiö. Durkheimin ajatus yhteiskunnasta muistuttaa Korhosen ajatusta valtiosta, jäsenyys valtiossa tai yhteiskunnassa on aukottomampaa, selkeämpää ja helpompaa silloin, kun idea tuosta kuuluvuudesta on vahva. Valtio ja yhteiskunta ovat vahvoja silloin, kun niihin uskotaan ja niiden idea on hyväksyttävissä. Jugoslavismi, joka kansan odotettiin omaksuvan, ei tullut kuitenkaan valituksi kaikkien kansalaisten toimesta, kuten Bucinin vahva mielipide paljastaa. Hän valitsi valtiokseen Kroatian, omaksui sen idean ja käsitti Jugoslavian keinotekoisena. Jugoslavian valtion sijasta kansalaiset säilyttivät alueellisia eroavaisuuksia korostavat etniset identiteetit. Joissain tapauksissa kansalaiset säilyttivät eräänlaisen kaksoisidentiteetin; ihminen tunsi itsensä ensisijaisesti serbiksi ja tämän jälkeen jugoslaaviksi. Serbialainen ja kroatialainen nationalismi elivät omaa elämäänsä yleisjugoslavalaisen pinnan alla, mutta titolainen politiikka torjui niiden esiintulon varsin kovalla kädellä ja pääsääntöisesti tuloksellisesti.¹⁹⁴ Joten kansalaisuuksia, joiden idea olisi voinut olla jugoslavismia vahvempaa, ei päästetty nousemaan vapaasti ja niitä rajoitettiin veljeyden ja yhtenäisyyden nimissä. Yhtenäisen jugoslavismien puitteissa usein omaksuttu kaksoiskansalaisuuden tunne mahdollisti sen, että ”puhdas kroatialaisuus tai serbialaisuus” oli aktivoitavissa sotaan ajautuessa, raaputettavissa esiin, kun sitä taas tarvittiin.

¹⁹² Drakulic, 1996, 30

¹⁹³ Durkheim, 1980, 374

¹⁹⁴ Valta, Karjalainen 1980, 58–69

Durkheimilainen idea omasta itsestään oli Jugoslavian tapauksessa muuttuvainen. Kaksoiskansalaisuuden molemmat osat olivat aktivoitavissa.

Mikko Kivikoski¹⁹⁵ valottaa Kroatian puolella 1970-luvulla vaikuttaneista kansallismielisistä ryhmittymistä, joihin myös edellä mainittu Stejepan Bucin kuului. Tuohon kroatialaiseen kansallismieliseen liikkeeseen kuului monia eri piirejä, joiden argumentointi vaihteli suuresti maltillisuuden mittapuulla tarkastellen. Yhteisenä lähtökohtana oli kuitenkin pesäeron tekeminen erityisesti serbeihin ja heidän edustamaansa kulttuuriin, johon myös koko Jugoslavian olemus usein yhdistettiin. Vertaamalla omia oletettuja erityispiirteitä serbien oletettuihin ominaispiirteisiin kroaatit pyrkivät tuomaan esille oman ylivertaisuutensa suhteessa serbeihin. ”Paremmuuden” argumentin kautta kroaattien oli helpompi perustella ja oikeuttaa omia kansallisia vaatimuksiaan ja tavoitteitaan.¹⁹⁶ Tällä profiloitumisella tahdottiin ensisijaisesti Kroatian taholta tehdä ero Serbiaan ja Jugoslaviaan, mutta osoittaa myös vahva yhteenkuuluminen länteen ja erityisesti juuri Eurooppaan. Tätä Kroatian vahvaa eurooppalaisuutta korostettiin sotaan valmistautuessa 1991 ja alueen serbivähemmistön aktivoituessa. Kroatian oikeaa viiteryhmää oli Keski-Eurooppa, ei Balkan. Erojen tekeminen sinne, missä niitä ei helposti ole löydettävissä, vaikuttaa ulkopuolelta katsottuna turhalta, mutta sotaa kohden pyrkiessä se on välttämätöntä. ElRamly löysi serbien ja kroaattien välisiä eroja erityisesti siitä, mitä he odottivat valtioltaan. Nationalistinen lehdistö on täynnä kuvauksia kroaattien läntisestä demokraattisuudesta, joka on ristiriidassa itäisen bolsevismin kanssa. Kroaattien ”tuhatvuotinen unelma” omasta kansallisvaltiosta on myös käyttökelpoinen myytti, kun kyseenalaistetaan sitä, että kroaatit olisivat taistelleet Jugoslavian ja kommunismin puolesta. Viime kädessä voidaan aina vedota siihen, että se Jugoslavia, jota kroaatit halusivat, olisi ollut väljä kansallisvaltioiden liitto, jossa Kroatialla olisi ollut vahvasti itsenäinen asema.¹⁹⁷ Kroatialla ja Serbialla oli vahvan erilainen käsitys siitä, mitä Jugoslavian tulisi olla. Serbit halusivat vahvaa keskusjohtoista valtiota, kroaatit lähes autonomiaa Jugoslavian sisällä. Erilaiset haaveet koskien Jugoslaviaa kaihersivat etnisten ryhmittymien välejä, ja avoin yhteydenpito vaikeutui. Huomattava seikka oli, että sodan kynnyksellä kommunikaatio eri alueellisten ryhmien välillä hiipui vähä vähältä ja lopulta taukosi lähes kokonaan. Mielenkiintoista tässä muutoksessa oli se, ettei siitä uutisoitu juuri

¹⁹⁵ Kivikoski, 1999, 50

¹⁹⁶ Kivikoski, 1999, 51

¹⁹⁷ ElRamly, 1999, 83

laisinkaan – joten eri suuntiin luisuminen nähtiin, muttei sitä tahdottu sanoa ääneen ja tuoda julki. Kukaan ei halunnut olla se, joka havahtuu ongelmaan kissan pöydälle nostaen; helpompaa oli ainoastaan seurata tapahtumia passiivisesti sivusta. Jugoslavian hajoaminen oli kuin surullinen koulukiusaamistapaus, jossa luokkakaverit katsovat pois päin kiusaajan uittaessa silmälasipäisen pojan koulureppua wc-pöntössä. Hiljainen hyväksyntä oli huomattavasti helpompi ja turvallisempi vaihtoehto kuin aktiivinen puuttuminen ja sen mahdolliset seuraukset. Valtion silpomista tapahtui myös infrastruktuurin keinoin: ennen yhtenäisen Jugoslavian puhelinliikenne pilkottiin vaihkeiksi alueellisiin blokkeihin.¹⁹⁸ Sama ilmiö oli nähtävissä vuonna 1989 myös sanomalehdistössä: median kansallistuminen oli yksi vaikuttavista tekijöistä, jotka työnsivät Jugoslaviaa kohti hajaantumista. Sen lisäksi, että ihmiset lukivat mitä vähenevässä määrin muita kuin ”oman alueensa” lehdistön tuotteita, he eivät enää luottaneet muiden aluetasavaltojen lehdistöön.¹⁹⁹ Ystävyys- ja sukulaissuhteiden ylläpitäminen keskitettiin oman alueellisen ja etnisen ryhmän keskuuteen. Tämä puolestaan sai aikaan sen, että Jugoslavian kansalaiset eivät enää tunteneet niin vahvaa yhteenkuuluvuutta toistensa kanssa; alueelliset ryhmittymät tiivistyivät omien ryhmiensä kesken. Eri osatasavaltojen alueelliset vähemmistöt aktivoituivat vahvoin argumentein, ikiaikainen sorto ja erilaisuus havaittiin. Joidenkin mielipiteiden mukaan 2000-luvun kynnykseltä asiaa katsoessa on vaikuttanut siltä, että Jugoslavian yhtenäisyyden mahdollistivat vain Tito ja kylmä sota.²⁰⁰

4.2 Kylmän sodan haudalla

Benedict Anderson jatkaa omaan ajatteluun yksilöllisyyden katoamisesta yhteisöllisyyden nimissä vielä pidemmälle, aina haudan lepoon saakka. Yksi hänen antamistaan kansallisuuden kärjistymistä ovat tuntemattomien sotilaiden haudat, joihin tiivistyy nationalismin moderni kulttuuri. Retoriikka, tavat, symboliikka ja etäinen arvokkuus kertovat kaikki omaa kieltään.²⁰¹ Haudattuna tuntemattoman sotilaan hautaan ruumiista tulee puhtaasti puhdas osa kansaa, ainoa joka häntä tuolloin määrittää on kansalaisuus. Häntä on nyt täydellistä muistella esimerkillisenä kansalaisena ja soturina, sillä muuta

¹⁹⁸ Sgrena, 2007, 144

¹⁹⁹ Ramet, 1996, 81–84

²⁰⁰ Katso esim. Saarikoski 1999b, 42

²⁰¹ Anderson, 1983, 83

hänessä ei enää ole jäljellä. Tuntemattomuus on vienyt häneltä hänen henkilökohtaisen identiteettinsä, hän ei enää ole veli, isä, lastenlääkäri tai saviyökurssilainen. Kukaan ei myöskään muista sitä, että hän oli vahvasti sotaa vastaan tai myöskään sitä, että hän osallistui hallituskensivastaisiin mielenosoituksiin. Ehei, hän oli ainoastaan mallikelpoinen kansalainen, joka uhrasi henkensä ja taisteli viimeiseen hengenvetoon valtionsa puolesta. Drakulic tuo jotain uutta Andersonin ajatukseen ja tarjoaa sille vaihtoehdon: kuvitellaan tilanne, jossa yksilö on jo haudan levossa, ei kuitenkaan tuntemattoman sotilaan, vaan kiven alla, jossa on hakattuna hänen oma nimensä. Sotilasvainaja on siis tunnettu, meidän kansakuntamme edustaja. Aika kuitenkin muuttuu, tahraten vainajan elinaikanaan keräämän kunnian.

When I visit his grave I get sad, but also upset and angry at the same time. On his tombstone, under his name, there is an engraved star. My mother instructed a stonemason to put it there because, after all, my father had been a communist and an opponent of fascism, and that star was part of his life. But soon I noticed that my mother was covering it up with a wreath of flowers.²⁰²

Drakulic kertoo vierailustaan isänsä haudalla, hautausmaalla Zagrebissa. Hänen isänsä oli toisessa maailmansodassa partisaanien riveissä taistellut kommunisti, joka kuoli 1989, eikä siis enää ollut näkemässä kuinka partisaanien aikanaan puolustama valtio murtui väkivaltaisuuksien seurauksena osiin kahta vuotta myöhemmin. Drakulic määrittelee suhteensa isään ongelmalliseksi, toinen maailmansota oli jättänyt jälkensä isään, eikä isä osannut elinaikanaan käsitellä noita jälkiä, eikä Slavenka niistä oma-aloitteisesti tohtinut kysyä. Kuvat, joissa isä oli univormussa, hämmensivät nuorta Slavenkaa – kuinka lempeä isä saatiin kokonaan kadotettua univormun sisään? Jo aiemminkin Drakulic mainitsi sen, kuinka Balkanilla on totuttu ihmisten, yksilöiden piilottamiseen univormujen sisään. Vierailu hautausmaalla hämmentää puolestaan aikuista Slavenkaa, juuri pystytetyn hautakiven pintaa on pyritty peittämään; osa isästä, ja jopa hänen viimeisestä leposijastaan näyttäytyy 1990-luvun valossa vahingollisena, peittämisen arvoisena.

²⁰² Drakulic, 1996, 147

Standing at the graveyard I could see that someone was stealing the past away from my father, from me, from all of us, and we were just letting it happen – more than that, we even eagerly co-operated in this robbery, in order to cover the traces of the recent past in our own lives. We should shut out our memories, closing our eyes as well as our mouths.... We thought that we could change the colour of our skin like a chameleon.²⁰³

Perheen historiaa pyyhitään pois sitä mukaa, kuin äidin istuttamat kukat nousevat maasta peittämään kommunismin punatähteä. Mennyt elämä mitätöidään – Drakulic kokee, että se varastetaan häneltä. Vaikeammaksi tilanteen tekee se, että hän on kuitenkin itse mukana tuossa varkaudessa, tai ainakin antaa sen tapahtua. Syy siihen, että äiti kasvattaa kasveja isän hautakiven tähteä peittämään, on menneiden symbolien aiheuttamat tuntemukset ihmisissä, sekä yleinen julkisen mielipiteen muuttuminen suhteessa menneisyyteen. Jugoslavian hajotessa kaikki mikä viittasi sen olemassaoloon ja vahvuuteen haluttiin suurelta osin pyyhkiä pois, ja näin kääntää katse tulevaan, uuteen. Jugoslavian takki käännettiin nopeasti, kameleontin omaisesti, ja paljastettiin sen alta kirkassävyyinen uusi, säihkyvä, kuosi – serbien tai kroaattien väreissä. Hautakivien peittäminen on ainoastaan osa laajempaa ilmiötä, joka liittyi kommunistisen ajan kieltämiseen tai vähättelyyn. Drakulic kertoo esimerkkejä siitä, kuinka kommunistisen puolueen tunnuksilla varustettuja hautoja tuhottiin, huolimatta siitä, että puolueeseen kuuluminen oli Jugoslaviassa ollut enemmänkin sääntö kuin poikkeus. Ilmiöön liittyi kiinteästi kadunnimien, aukoiden sekä patsaiden muuttaminen ja uudelleennimeäminen. Kommunismin ajan muistomerkit pyrittiin poistamaan ja korvaamaan uusilla, tässä uudistuksessa esimerkiksi Tito menetti mukaansa nimetyn Titogradin, joka sittemmin tunnetaan Podgoricana.²⁰⁴

But because my father participated in creating communism in Yugoslavia, his life is now disappearing along with the political system itself.²⁰⁵

Drakulicin isän yksilöllinen elämä ja muisto siitä häviävät näin kommunistisen valtion olemassaolon loppumisen myötä. Isän elämä työstyy ainoastaan punaiseksi tähdeksi, jonka olemassaolo tahdotaan nyt peittää köynnöskasvein. Koko punaisen tähden

²⁰³ Drakulic, 1996, 147–148

²⁰⁴ Lisää paikannimien politiikasta voi lukea Kari Palosen teoksesta *Reading the Political* (1993)

²⁰⁵ Drakulic, 1996, 148

olemassaolo halutaan kollektiivisesti unohtaa, nyt puhutaan kovaan ääneen raidoista, shakkilaidoista ja mustista vuorista – ehkä myöhemmin vielä sinisestä lipusta uudenlaisine keltatähtineen. Ilmiö on sama, jonka Drakulic kokee vastenmieliseksi itsensä suhteen: vuoden 1991 sota tyypisti hänet ainoastaan yhdeksi kroaatiksi muiden joukossa – kaiken muun menettäessä merkitystään kansallisuuden kustannuksella. Jugoslavian hajoamissodat veivät näin yksilöllisyyden niin Drakulicilta hänen eläessään, kuten myöhemmin hänen isältään hänen jo kuoltuaan. Mutta tokihan Drakulic muistaa isänsä muuten kuin kommunistina; hänelle isä on isä, vaikka hänen kommunistisuutensa nostettaisiin kuoleman jälkeen ainoana tekijänä isää määrittämään. Epäilemättä myös Drakulicin oma lähipiiri käsittää hänet muuna kuin kroaattina, heille hän ei ole lakannut olemasta yksilö, sisällissodasta huolimatta. Kenen silmissä yksilöllisyys sodan myötä katoaa? Yksilöllisyys katoaa ainakin vastustajien näkökulmasta katsottuna. Tuo ketä ammun, on kroaatti. Sisällissodassa yksilöllisyys katoaa samoin, vastustajilta, jotka voivat olla henkisesti ja fyysisesti läheisiäkin. Drakulicin isän tapausta ajatellen voidaan katsoa, että Jugoslavian hajoamissotien kolmantena osapuolena oli ajoittain kommunismi – Jugoslavian yhtenäisyys ja sen koossapysyminen. Kroaatit taistelivat näin serbejä vastaan, mutta myös Jugoslavian yhtenäisyyttä ja kommunismia, joka aikoinaan oli toimittanut lähes liiman virkaa Jugoslavian yhdistäjänä.

4.3 Sotaan repivä kansalaisuus

Tässä kansakunnassa on kuitenkin se ongelma, että kun minut aiemmin määriteltiin koulutukseni, työni, ajatukseni, luonteeni - ja, aivan, kansallisuutenikin - perusteella, minusta tuntuu nyt, että ne kaikki on viety minulta. Olen ei- kukaan, koska en enää ole yksilö. Olen yksi 4,5 miljoonasta kroaatista.²⁰⁶

Kriisiajoilla on taipumusta nostaa menneisyyttä pintaan, tietoisuutta pyritään nostattamaan sillä, mitä on tapahtunut. Me:stä tulee vahvempi sen myötä, kun sen jatkuvuus ymmärretään – olemme olleet olemassa jo aikaisemmin. Muistaminen (ja vastakohtaisesti myös unohtaminen) on myös keskeinen ulkopolitiikan väline ja osa sen pelisääntöjä. Muistaminen limittyy suoraan identiteettiin, sidotaanhan muistamisella samankaltaisten

²⁰⁶ Drakulic, 2004 ,59

olioiden joukko yhteen. Tuo joukko muokkaa päätöksillään sen, mitä halutaan muistaa ja mikä puolestaan on päätetty unohtaa. Näin ollen unohtamisen ja muistamisen välillä on riippuvuussuhde, toista ei olisi ilman toista. Muistelulla on siis sekä integroiva että rajaava merkitys, se luo, vahvistaa ja ikuistaa sekä itseä että toiseutta. Ennen kaikkea se on prosessi, jossa muotoillaan tarinoita menneistä väkivaltaisista yhteenotoista, auttaa rakentamaan tapahtumien näyttämön ja perustan tietynä ”ihmisryhmänä” olemiselle.²⁰⁷ Perinteisesti muistamisen politiikka on aina liitetty johonkin fyysiseen paikkaan, johonkin missä olemme olleet tai vielä palavammin sellaiseen luvattuun maahan, jossa meidän tulisi olla. Suomessa kaipaamme ikuisesti menetettyyn Karjalaan, juutalaisten valittu kansa puolestaan kaipaa Jerusalemiin. Muistamiseen kytkeytyy tiiviisti sen vastakohta: unohtaminen – kuten muistaminen voi sekin olla tietoista ja käytettävissä poliittisesti.

We actually seem to believe that it is possible to forget our own past and leave our guilt behind with it. It is history as a washing machine: you throw in your dirty laundry, add a little ideology as detergent, and out comes a bright, clean, almost new shirt, ready to wear until it gets dirty again.²⁰⁸

Vertaus, jonka Drakulic esittää, on jännittävä. Kollektiivinen unohtaminen on kuin pyykinpesukone, joka mahdollistaa vaikeimpienkin tahrojen pesemisen – jopa unohtamisen. Menneisyyden hyvät ja huonot asiat ovat kaikki pestävissä, kuin ruokatahrat vaatteista, tuolla unohtamisen pesukoneella. Tuo unohtaminen ei kannusta oppimaan virheistä ja koska vaatteet ovat pestävissä aina uudelleen ja uudelleen, ei tahroja tarvitse pelätä. Entisen Jugoslavian tietoinen ja tiedostamaton unohtaminen mahdollisti Kroatian ja Serbian syntymisen. Yhtenäisen Jugoslavian hajotessa erityisesti Kroatiassa ja Serbiassa etniset kansallisyksiköt tuntuivat olevan ainoa turva muiden uhkaa vastaan. Serbien aktivoituessa vastapuoli aktivoitui nimenomaan kroaatteina. Raja rakennettiin juuri etnisten erojen pohjalta. Unohtaminen ei kuitenkaan aina ole tietoista tai valittua, se on ainoastaan tapa selvitä konflikteista ja kriiseistä hengissä. Voidaan nähdä, että unohtaminen auttaa selviämään arjessa, mahdollistaen normaalin elämän sotatilanteen, tai jonkun muun vaikeuden jälkeen. Tarja Väyrynen pitkääkin muistamisen ja unohtamisen roolia suurena yksilön, mutta myös yhteisön kollektiivisuuden kannalta: muistamisella ja sillä, onko sodanaikaisista tapahtumista halutessaan oikeus puhua tai vaieta, on suuri

²⁰⁷ Shapiro, 1997, 138

²⁰⁸ Drakulic, 1996, 153

merkitys kollektiivisen identiteetin syntyisessä.²⁰⁹ Koska toisesta maailmansodasta ei saanut puhua muun kuin virallisen näkemyksen mukaisesti, vaikeutti sen käsittelemistä. Kollektiivisen jugoslaavisen identiteetin syntyminen olisi voinut onnistua paremmin, mikäli toisen maailmansodan muisto olisi ollut vapaa; vapaa puhumiselle ja hiljentymiselle, asian käsittämiseksi ja käsittelemiseksi, lopulta ehkä jonain päivänä unohtamiseksi.

Poliittinen muistelu on myös eräänä syynä siihen, miksi monet serbit pitävät Kosovoa historiallisesti tärkeänä osana Serbiaa.²¹⁰ Anthony D. Smithin määrittelyssä etnisyyden perustana ja ytimenä ovat erilaiset myytit, muistot, arvot ja symbolit. Myyttejä ovat esimerkiksi käsitykset kansakunnan alkuperästä, noususta ja tuhosta sekä juuri tällaisista suuren sankaruuden ajoista. Ne siirtyvät, juuri kuten serbien keskuudessa myytti Kosovosta, sukupolvelta seuraaville sosialisatioprosesseissa. Smithin mukaan myytit etnisen ryhmän alkuperästä ovat keskeisiä nationalismissa.²¹¹ Tuon ajatuksen valossa 1389 vuoden sankaritapahtumien kertominen näyttäytyy järkevänä, niitä tahdottiin jakaa sukupolvelta toiselle sosiaalisena prosessina, osana etnisen ryhmän rakentumista. Kosovo on säilyttänyt kirkkaan asemansa ”Serbian sydämenä” serbialaisten silmissä, sen itsenäistymisjulistus 17. helmikuuta 2008 kirvoitti välittömästi äärimmäisen vahvoja mielipiteitä serbileirissä. Hyvin todennäköistä on, että myös tämä tarina lisätään aikanaan historiankirjoihin, eikä ainoastaan niihin, joita opiskellaan koulussa, vaan juuri niihin tärkeimpiin mitä luetaan kotona ulkomuistista legendoina; äidit ja isät lapsilleen ja aikoinaan myös lapsenlapsilleen. Tarinan avulla rakennetaan vahvaa perustaa uudelle myytille, joka puolestaan täydentää kauniisti vanhaa, jo olemassa olevaa myyttiä. Uudet tarinat kuitenkin usein kiinnittyvät nykyhetkeen, ajankohtaisiin haasteisiin ja valtasuhteisiin, ne keskustelevat vanhojen myyttien kanssa, ollen kuitenkin samanaikaisesti kykeneviä vastaamaan tämän päivän kysymyksiin.

Jugoslavian tilannetta ajatellen on nähtävissä se, että sen rajat (niin fyysiset kuin identiteetillisetkin) määriteltiin toisen maailmansodan jälkeen, ja niiden identiteettien ja rajojen liikkumattomuus jatkui kylmän sodan loppuun saakka. Syitä siihen, miksi yhtenäisen Jugoslavian rajoja ei pyritty muuttamaan, on paljon. Useimmin syynä nähdään

²⁰⁹ Väyrynen T, 2007, 142

²¹⁰ Thomas, 1999, 32–34

²¹¹ Smith, 1986, 52

Titon vahva ”veljeyttä ja yhtenäisyyttä” korostanut politiikka, yhtenäisen Jugoslavian ilmapiirissä ei ollut suotavaa puhua tuota yhtenäisyyttä rikkovista elementeistä. Liikkumista ei tapahtunut siksi, ettei se ollut vapaata tai toivottua. Minna Raskun mukaan sekä kollektiivinen muistaminen että henkilökohtaiset muistot ikään kuin vapautuivat kylmän sodan jälkeen. Yksilö saattoi nyt aidosti muistaa toisen maailmansodan, kuten oli tapahtunut ja myös yhteisöt vapautuivat näkemään sen, kenen rinnalla he rintamilla olivat taistelleet.²¹² Partisaanimyytti murtui, paljasten sen alta vahvat kansalliset toisen maailmansodat haavaumat. Drakulic puolestaan kritisoi tätä, kylmän sodan päättymisen vuoksi menettämäänsä yksilöllisyyttä päiväkirjoissaan useita kertoja, monissa eri yhteyksissä:

To them, I was not only an individual, but also a citizen of Croatia. Whatever I might have felt about it, in their eyes I was defined by my connection to an historically incriminated nation. I had no excuse to avoid facing this history personally.²¹³

Drakulicille tuo uusi kroatialaisuus oli niin vahvaa, ehdotonta ja syvälle ulottuvaa, että se vei häneltä osan identiteetistä. Kroatialaisuus oli myös hänen ainoa ominaisuuteensa, joka oli vienyt hänet sotaan historiassa, joten sota oli osa kollektiivista muistoa. Drakulic ei kuitenkaan voinut karistaa henkilökohtaisesti harteiltaan tuota kollektiivista osaa historiasta. Frank Möller huomauttaa, että kollektiivisuuden (ja erityisesti muiston) idea on suhteellisen uusi ilmiö: perinteisesti historia on ymmärretty kollektiiviseksi ja muisto henkilökohtaiseksi. Kollektiivisesta muistista on tullut identiteettimme uudelleen ymmärtämisen peruslähtökohta, sillä identiteettikin on alettu käsittää kollektiivisena.²¹⁴ Se minkä minä muistan, on sitä samaa mitä kanssaeläjäni muistavat – olemmehan eläneet saman ajan samassa elinympäristössä, kokeneet samat asiat, olleet osana samaa kansakuntaa. Tekeekö tämä kuitenkaan muistoistani identiteettisiä kaikkien kanssaeläjäni kanssa? Tämän ajattelun mukaan muistosta voi näin tulla osa ideologiaa, valtiollista omaisuutta; muisto kansallistetaan ja tarvittaessa manipuloidaan poliittisen eliitin toimesta. Tässä tiivistyy juuri se ilmiö, jota Drakulic kritisoi useaan otteeseen: sodassa syntyvä kollektiivinen muisto varastaa häneltä hänen omat muistonsa, laimentaan ne ja tuoden

²¹² Minna Rasku: Muistamisen politiikka (30.10.07)

²¹³ Drakulic, 1996, 140–141

²¹⁴ Möller, 2003, 105

niihin yhteisöllisyyden leiman. Mikään ei enää ole täysin omaasi, sinä jaat jo muistosi ja sen myötä identiteettisi.

Kansallisuus ideana vetää mukaan niin ruumiin kuin mielenkin; niin yksilön, perheen kuin suvunkin; ja tarvittaessa kansallismielisyys toimii myös uskonnon ja poliittisen ideologian tavoin. Se saa aikaan mystisen emotionaalisen siteen kansan jäsenten välille, sekä yhdistää heidät samaan valtioon. Se on kaikkein tehokkain valtioidea, ja kun se kerran on lyönyt itsensä lävitse, ei siitä helposti päästä eroon.²¹⁵

Korhosen ajatus kansallisuudesta ideana sopii välineeksi Jugoslavian valtioon ja kansalaisuuden hahmottamiseen: Josip Broz Titon hallitsemassa Jugoslaviassa eri osatasavaltioiden välisiä eroja pyrittiin minimoimaan ja saattamaan unohduksiin, näin jugoslavialaisuudesta muodostui emotionaalinen side ihmisten välille. Kansalaisten henkinen sitominen on huomattavasti fyysistä sitomista helpompaa. Ranya ElRamly toteaa Jugoslavian olevan erinomainen esimerkki siitä, kuinka heterogeenisen valtion koossapitämiseksi täytyy unohtaa olemassa olevat eroavaisuudet, sekä keksiä niiden tilalle, tai korostaa jo olemassa olevia, vahvoja yhtäläisyyksiä.²¹⁶ Korhosen esittämä kansallismielisyyden idea on mielestäni juuri sellainen vahvan yhtäläisyyden rakennusaine, mitä ElRamly peräänkuuluttaa Jugoslavian koossapitäjänä. Niin serbit kuin kroaatitkin olivat jugoslaaveja, jotka elivät yhtenäisessä Jugoslaviassa. Yhtenäistä Jugoslaviaa rakentaessaan Tito pyrki pyyhkimään kansan kollektiivisesta muistosta pois sen mikä mahdollisesti vaikeuttasi rakentamista, hänen Jugoslaviassaan kansallisia ja uskonnollisia eroavaisuuksia yritettiin vähätellä mahdollisimman paljon. Tämän vuoksi ihmeelliseltä tuntuukin se, että etniset kansallisyksiköt tuntuivat olevan ainoa turva muiden uhkaa vastaan. Serbien aktivoituessa vastapuoli aktivoitui nimenomaan kansallisuutensa kautta, kroaatteina. Olga Milanovicin päiväkirjasta 14.9.1991:

Sodassa ei ole mitään keskivälejä. Joudut yhtäkkiä ottamaan kroaattina tai serbinä vastuun siitä mitä kaikki muut kroaatit tai serbit tekevät. Sinut typistetään yhdeksi ainoaksi kansallisuudeksi - melkein tuomitaan siihen,

²¹⁵ Korhonen, julkaisematon

²¹⁶ ElRamly, 1999, 87

koska kansallisuudessa on sodan vallitessa se vaara, että joutuu tapetuksi juuri sen takia.²¹⁷

Sotatilassa olevan valtion kansallisuus painaa paljon, se on raskaampi taakka verrattuna rauhantilaan. Milanovic, yksilö sodan serbirintamalta, pitää vastenmielisenä sitä tosiasiaa, ettei hänellä henkilökohtaisesti yksilönä ollut merkitystä. Se mitä henkilökohtaisesti ajattelet, ei ole tärkeää ja tämän tosiasian myötä tietyn kansallisuuden edustajat niputetaan yhteen. Individualismi ei ole mahdollista sodassa, kansalaisuus menee lähes poikkeuksetta sen edelle. Mielenkiintoista on mielestäni se, että kansallisuus aktivoituu ikään kuin aalloittain, toisinaan kansalaisuus on pohtimaton itsestäänselvyys ja toisinaan se kertoo minusta enemmän kuin mikään muu tekemiseni. Kansallinen identiteetti on sillä hetkellä se joka määrittää yksilöä eniten, ja vaikka se ennen olisi ollut passiivinen itsestäänselvyys, jotain, jota ei tarvitse ajatella tai korostaa, tulee siitä sotatilanteessa se ainoa, jolla on merkitystä. Sodissa yksilöihin kohdistuva yhtenäisyyden paine on erityisen suuri: poikkeamat ovat erityisen hankalia ja mahdollisia vain sillä seurauksella, että yksilö joutuu luokitelluksi ”meidän” sijasta ”heihin”. Toisin sanoen, yksilöllisestä poikkeamasta seuraa tuolloin hyvin helposti kollektiivisesta yhteisöstä poissulkeminen.²¹⁸ Georg Simmelin teoria keskustelee hyvin Milanovicin ajatuksien kanssa, hänen mukaansa yksilön ja kollektiivisen ”itseyden” määrittäminen yhä uudelleen ja uudelleen tapahtuu ennen kaikkea ”toiseuden” - yhtä lailla toistuvan – määrittämisen kautta. Simmelin mukaan kollektiivinen ”me” ja kansallinen identiteetti on mitä suurimmassa määrin erottautumista muista ja muihin samaistumattomuuden ilmausta. Tämä erottautuminen on kaikkein yksioikoisinta ja ehdottominta sodan aikana; noissa olosuhteissa meidän ja heidän välinen ero voidaan artikuloida kaikkein suoraviivaisimmin, se lähes vaaditaan.²¹⁹ Joten kansallinen identiteetti on vahvimmillaan sodan aikana – ero on selkeimmillään, ehdoton ja nähtävissä. Se myös enemmän kuin koskaan halutaan nähdä. Yksilö, joka on tottunut määrittelemään itsensä ensisijaisesti ammattinsa, erityistaitojensa, voimiensa, älykkyytensä tai sukunsa kautta, on aivan uudessa tilanteessa. Sotatilanteen ahdistavuutta, vierautta ja pelottavuuttakin lisännee se, ettei yksilö saa enää määrittää itseään kuten hän on siihen saakka tehnyt. Simmelin ajatus teroittaa sitä, ettei sotatilanteessa ole tilaa yksilön omalle valinnalle.

²¹⁷ Rutanen, 2002, 70

²¹⁸ Möller, 2003, 97

²¹⁹ Möller, 2003, 40

Nyt, kun serbit ovat alkaneet tuoda esiin omia arvojaan, me kaikki serbit olemme nationalisteja. Jos minä esimerkiksi sanon poikkipuolisen sanan albaaninaisten kohtelusta ja asemasta heidän yhteisössään, olen serbinationalisti. Jos taas kuka hyvänsä sloveeni puuttuisi samaan asiaan, hän taistelisi albaaninaisten ihmisoikeuksien puolesta. Tunteeni tähän kansallisista eroista käytävään kinasteluun ovat hyvin ristiriitaiset.²²⁰

Kolmas toukokuuta 1989 kirjoittamassaan päiväkirjamerkinnässään Olga Milanovic kokee kansallisuutensa myös taakkana, joka estää häntä toimimasta ajattelevana yksilönä kuten hän tahtoisi. Serbinä hän ei voi osallistua keskusteluun albaaninaisten heikosta asemasta muslimiyhteisössä, sillä serbien puheet albaaneista ja heidän yhteiskuntansa heikkouksista tulkittiin välittömästi väkivaltaisina. Albaaneja kritisoivalla retoriikalla pyrittiin serbien taholta yleensä oikeuttamaan sota heitä vastaan. Arkipäiväinen teko saatetaan tulkita muiden taholta poliittiseksi jopa silloin, kun tekijä ei sitä sellaiseksi näe tai tarkoita. Jatkuvan konfliktin sävyttämässä yhteiskunnissa tämä ilmiö, asioiden ”ylipolitisoituminen” on hyvin tavanomaista. Mitä tahansa teet tai sanot, tulkitaan poliittiseksi kannanotoksi: poliittinen ei ole vain sosiaalista, vaan pian kaikki sosiaalinen aletaan nähdä poliittisena.²²¹ Huomionarvoista Milanovicin päiväkirjamerkinnässä on myös se, että toukokuussa 1989 hän puhui vielä ”kansallisista eroista käytävästä kinastelusta” eikä sodasta, sisällissodasta tai hajoamissodista.

Nationalismi on äärimmäisen käyttökelpoinen propagandan väline silloin, kun etnisen ryhmän kansallisia tunteja pyritään aktivoimaan ja herättelemään. Se, että valtiota ei vielä ole olemassa, ei estä etnistä ryhmittymää haaveilemasta siitä saatikka toimimasta siitä haaveillen. Tuohan yhteinen pitkäntähtäimen tavoite ryhmittymälle tilan johon pyrkiä, kohteen jonka tavoittelemisen yhdistää kansan henkisellä tasolla – tuohon luvattuun maahan uskomisen pitää kansan yhdessä ja voimakkaana. Serbialainen kansanliike SNO [*Srpska naroda obnova*] luotti nationalismiin ja ronskiin symboliikkaan jo syntyessään, liikkeen perustamispäivämääräksi valittiin 6. tammikuuta (1990), joka tunnetaan myös ortodoksikirkon jouluaattona²²², Kristuksen syntymänjuhlan aattona. Päivämäärällä haluttiin symboloida uudelleen syntymistä, uutta alkua uudelle serbialaiselle valtiolle, joka

²²⁰ Rutanen, 2002, 35

²²¹ Jukarainen & Kuusisto-Arponen, 2003, 15

²²² Juliaanisen kalenterin mukaan joulupäivä on 7.1, joten jouluaattoja juhlietaan 6.1

mahdollisesti tulisi perustetuksi. SNO:n perustajana toimi Mirko Jovic, joka kuvaili ryhmäänsä toteamalla: ”We are not a classical political party. We are a Serbian monarchist, state-building movement.”²²³ Joten ilmiselvää tässä tapauksessa on se, että nationalistinen ilmapiiri oli olemassa jo kauan ennen valtion syntymää. Onhan kansanryhmän tunnettava jonkinlainen kansallista yhteenkuuluvuutta ennen ajatusta valtion perustamisesta, ajatusta valtion synnyttämisestä ei voi olla ilman tietynlaista halua tehtävään, ilman kansallista huumaa. Drakulic näkee kansallisuuden merkityksen kasvaneen välittömästi kylmän sodan päätyttyä:

Nationality and religion became props; sticks people could not walk without, something known and secure to give them the new identity they needed. The immediate rise of nationalism and religious feeling right after the fall of communism, and to a dangerous degree (as happened in former Yugoslavia and the former USSR) speaks for itself. What else there was to identify with?²²⁴

Drakulic puolestaan näkee nationalismin ja kansalaisuuden kuin tukipylväinä, joita ilman ihmiset eivät osaisi enää edes kävellä. Erityisesti ääriolosuhteissa niihin oli hyvä turvata, kuten Jugoslaviassa kävi kommunismin hävitessä; Drakulicin mukaan sen vuoksi, ettei juuri muutakaan tahoja ollut, johon nojata.. Perin mielenkiintoinen kysymys on se, kuinka juuri valtiosta ja erityisesti sen kansalaisuudesta tuli ihmisen yhteisöllisyyden lähes vaikuttavin mittari? Benedict Anderson muotoilee kysymyksen seuraavasti, kuinka valtio onnistui markkinoimaan jäsenyytensä niin, että se vei ihmismielessä voiton uskonnosta, kulttuurista ja jopa suvustakin?²²⁵ Uskonnot, joista Anderson mainitsee buddhalaisuuden, kristinuskon ja islamin, ovat säilyneet ikuisuuden sillä ne ovat osanneet vastata ihmisten asettamiin kysymyksiin koskien inhimillistä kärsimystä. Eri uskontoja yhdistää toisiinsa se, että ne pyrkivät tuomaan jäsenilleen toivoa ja tukemaan heikkouden hetkellä, vastaamaan kysymyksiin henkisesti ja fyysisesti. Uskonto tarjoaa sielun ja ruumiin ravintoa, kansalaisuus puolestaan tuon toiminnan kehykset, rajoitukset joilla toimia. Joka tapauksessa, uskonnoista poiketen nationalismi ei vastaa kysyttäessä.

²²³ Thomas, 1999, 53

²²⁴ Drakulic, 1996, 105

²²⁵ Anderson, 1983, 14

Huomionarvoinen seikka on se, että yhtenäisen Jugoslavian osatasavaltojen eri etnisten ryhmien yhdessäoloa on tutkittu äärimmäisen vähän, ja tuo tutkimus on pääasiallisesti keskittynyt taloudelliseen ja poliittiseen elämään. Puhuttaessa Jugoslavian etnisestä sekoittuneisuudesta, korostetaan usein eroavaisuuksia maaseudun sekä kaupunkien välillä, kaupunkialueiden ollessa huomattavasti enemmän etnisesti sekoittuneita ja nimenomaan kaupunkilaisväestön profiloituessa enemmän jugoslavialaisiksi.²²⁶ Ihmisten arki, ruohonjuuritason elämä ja kulttuurillinen sekoittuminen on jäänyt lähes kokonaan tutkimatta, ehkä aiheen tulehtuneisuuden ja tuoreuden vuoksi, ehkä juuri ylikorostetun veljeyden ja yhtenäisyyden luoman kuplan ansiosta. Toisen maailmansodan jälkeen syntyneen Jugoslavian kansalaiset tahtoivat kiivaasti näyttää yhtenäisyyttään muulle maailmalle, marsalkka Tito etunenässä, mutta oliko Jugoslavia sitä pohjimmiltaan, kaikilta osin? ElRamly²²⁷ raottaa raskasta veljeyden ja yhtenäisyyden verhoa, ja huomauttaa yhtenäisen Jugoslavian olleen myös ristiriitainen: kroaatit ja serbit eivät täysin päässet yhteisymmärrykseen siitä, miten valtio tulisi sisäisesti järjestää. Serbit pyrkivät vahvaan keskusjohtoisuuteen, kun taas kroaattien tavoitteena oli maksimaalinen autonomia Jugoslavian sisällä. Tästäkin huolimatta aitoa jugoslavialaista identiteettiä syntyi.

²²⁶ Todorova, 2004, 79

²²⁷ 1999, 76

5. LOPUKSI

Työni on pyrkinyt löytämään erilaisia syitä siihen, miksi Jugoslavia hajosi – ja ennen kaikkea siihen, miksi sen serbit ja kroaatit ajautuivat julmaan sisällissotaan, silmittömän vihan ilmapiirissä. Tärkeimpänä kysymyksenä työssä on kuitenkin ollut se, kuinka yksittäiset ihmiset saatiin käännettyä - tai kuinka he kääntyivät, toinen toisiaan vastaan. Selvää on se, että yhtä kaikenselittävää syytä vuoden 1991 sotaan ei ole olemassa, ja jokainen tarjotuista mahdollisista syistä on yksinään, irrallisesti, esitettyä varsin tehoton ja riittämätön. Balkanin karttaa ei voinut 1990-luvulla maalata mustavalkoiseksi vain mustaa ja valkoista käyttäen, eikä Jugoslavian hajoamissotiin ole olemassa yhtä oikeaa syytä. Työssäni mainituista sodan sytyttäjistä pidän vahvimpana ja ensisijaisena muutosta jugoslaavien toimintatavoissa ja ajattelussa, yhtenäisyyden tunteen menettämistä ja kansallisten identiteettien vahvistumista. Muutos tapahtui ensin mielissä; vasta sitten sen on mahdollista aktualisoitua tekoina. Jugoslaavit lakkasivat olemasta jugoslaaveja. Tähän puolestaan johti usea seikka: sotapropaganda, vahvat johtajat oikeaan aikaan ja puolueellisen median levittämä materiaali. Yksinkertaisimmillaan syy oli se, että jugoslaaveille annettiin mahdollisuus olla jotain muutakin kuin jugoslaaveja: oli vapaus valita. Etnisen identiteetin vaihtuminen tai vahvistuminen ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita sotaa: Jugoslaviassa sota hiipi alueelle vaivihkaa.

First people were talked into it, next they found it forced upon them, and then it was too late. Now I feel like the country I ´ve left – cut into pieces. Some parts are still there, some parts are here, but certain parts are lost forever.²²⁸

Drakulic havainnoi sodan – ja sotapropagandankin – toiminnan selkeästi yhdessä lauseessa: ensin ihmiset puhutaan osalliseksi sotaan, seuraavaksi he huomaavat olevansa pakotettuja olemaan osa sitä ja sen jälkeen on enää yksi vaihe, lohduton vaihe jossa mitään ei ole tehtävissä. Drakulic tiivistää sodan ja sen pakottavan osallistumisen pelottavan yksinkertaisesti: kolmannessa vaiheessa on jo liian myöhäistä, mutta sitä edeltäväkin vaiheet ovat hiipineet tietoisuuteen, ja yksilön arkeen, aivan kuin varkain. Sotapropagandan voimaa sotaan päätyessä ei siis sovi vähätellä, eikä kuvitella

²²⁸ Drakulic, 2005, 208

sotapropagandan kuuluvan vain historiaan. Heikki Luostarisen mukaan yleinen harhakuvitelma on juuri käsitys siitä, että nykyihminen olisi immuuni propagandistiselle vaikuttamiselle. Propaganda sijoitetaan ajattelussa epädemokraattisiin valtioihin, heikkoihin yhteiskuntiin ja kuvitellaan että ainoastaan typerät lankeavat propagandan ansaan. Usein halutaan ajatella että ihmiset ennen olivat naiiveja ja heihin pystyi helpommin vaikuttamaan propagandan avulla. Tämä ei kuitenkaan Luostarisen mukaan pidä paikkaansa.²²⁹ Ihmisten ja sodankäynnin kehittyessä kehittyi myös propaganda, se ei jäänyt maailmansotien juoksuhautoihin vaan se on valmiina vastaamaan ajan haasteisiin ja toimimaan osana taistelua. Sotapropagandan uusiutuvana polttoaineena on serbien ja kroaattien välillä käytetty historiaa, eikä sitä voinut sivuuttaa tässä työssäkään. Se, että menneisyydessä on sodittu, ei automaattisesti tarkoita sitä että sotimaan tullaan jatkossa. Vaikutus voi olla siinä, että sodankäynnin mahdollisuus on kepeämpi; siihen on helpompaa tarttua koska asialla ei olla ensimmäistä kertaa. Tässä työssä ei kuitenkaan ole tarkoitus tarjota sodan syttymisen syyksi ainoastaan sitä, että sen tapahtumaympäristönä on maantieteellinen alue nimeltä Balkan. Millä tahansa maantieteellisellä alueella menneessä tapahtunut vääräys ja sen käsittelemättä jättäminen voi sekin osaltaan helpottaa sodan syttymistä. Se on kuin kytämään jäävä kipinä joka ei pala, mutta joka tarvittaessa leimahtaa liekkeihin nopeasti. Ilmaa ei saada puhdistettua sillä ihmiset eivät tahdo tuoda julki asioita, joita tapahtui sodissa. Syylliset ovat liian lähellä, liian totta ja liian paljon osallisia jokapäiväiseen elämäämme, jotta voisimme avoimesti puhua heidän pahuudestaan. Todistajia ei ole, sillä niin monet ovat sulkeneet silmänsä väkivaltaisuuksilta, kääntäneet katseensa syrjään - mutta myös siksi, etteivät he tahdo lunastaa paikkojansa todistajina, kosta peläten.

Mutta jotkut todistajat puhuvat, ne jotka ovat menettäneet aviomiehen, veljen, isän tai äidin. Heille on kerrottu, että jos he puhuvat, heille – kuten muuan todistaja sanoi – ”käy kuten heidän perheenjäsenilleen vuonna 1991”. Heitä tämä ei kuitenkaan pidättänyt, heiltä on viety jo liikaa. He ovat antaneet todistajanlausuntoja paitsi kuolemanpartioista, naamiomiehistä, jotka kävivät noutamassa ihmisiä kodeistaan keskellä yötä, myös kroaattisotilaista, jotka ryöstivät ja polttivat heidän talonsa.²³⁰

²²⁹ Luostarinen, 2003, 48

²³⁰ Drakulic, 2005, 45

Julkinen oikeudessa todistaminen tarkoittaa usein myös sitä, että tuon todistuksen jälkeen yksilön asema entisessä yhteisössään ei enää ole mahdollinen. Ajatellaan kylää, jossa asuu pääasiallisesti kroaatteja sekä voimakas serbivähemmistö. On sodittu, ja kroaatit ovat suorittaneet raakuuksia serbivähemmistön keskuudessa. Osa serbeistä on saattanut jättää alueen jo sodankäynnin aikana, joten serbien osuus kylän väestöstä on entisestään pienentynyt. Sodan jälkeen tulee rauha, hauras ja epävarma. Suuri sotarikollisten metsästäminen alkaa, jossain vain näennäisesti, paikoitellen todenteolla. Hengissä säilyneet kyläläiset ovat ymmällään, kuinka suhtautua muihin etnisiin ryhmiin? Julkiset oikeudenkäynnit alkavat, todistajia etsitään kuumeisesti. Mitä tässä tilanteessa ajattelee nelilapsisen serbiperheen äiti? Drakulicin kirjoitus kertoo, että mahdollisia todistajia ja heidän perheitään uhkailtiin. Tulisiko perheenäidin nyt astua kansainvälisen oikeuden eteen, kertoa mitä hän omin silmin näki; nimetä kyläläiset jotka ryöstivät, ketkä vetivät liipaisimesta, kenen naapurin auton takapenkillä hän viimeisen kerran näki vilauksen aviomiehestään? Voisiko mikään oikeuslaitos taata hänelle enää tämän jälkeen turvaa kotikylässään? Perheenäiti voi myös miettiä, että julkinen todistaminen ainoastaan pitkittäisi sotaa, ei ainoastaan hänen, mutta myös hänen lastensa mielissä. Se, että asia unohdetaan hetkellisesti ja ”painetaan villaisella” mahdollistaa arjen jatkumisen mahdollisuuden, mutta tämä unohtaminen toimii puolestaan vihan siemenen kylvämisenä; ajatus sodasta jää itämään kipinäksi mieleen. Työssä konkreettisesti nousi esiin myös se, että sota syttyy aina ajassa ja paikassa; Jugoslavian hajoamissotien sarja 1990-luvulla otti paikkansa kylmän sodan jälkeisessä maailmassa. Ajan levottomuuteen vastattiin niin Kroatiaassa kuin Serbiassakin vahvalla nationalistisella johtajistolla, jolla oli osaltaan myös vahva merkitys siihen, että hajoamissodat alkoivat.

Viimein tässä työssä tärkeimpänä oli kysymys siitä, kuinka pitkään kokija, yksittäinen ihminen on syyllinen siihen, että hän sopeutuu vallitseviin olosuhteisiin? Mikä on yksityisen henkilön rooli ja vaikutusmahdollisuuksien suuruus? Olisivatko Slavenka Drakulic, Olga Milanovic tai yksittäinen sotilas voinut tehdä enemmän – olisivatko he voineet olla hyväksymättä sotaa ja toimia tämän ajatuksen johdattamana?

Neither I nor others of my generation have been able to predict, or to prevent, or even to work against the war that is going on now. I'm afraid that, in the

eyes of my daughter and her generation, who are fighting this war and dying,
I'm indeed the responsible one.²³¹

Drakulic pohtii neuvottomana omaa syyllisyyttään tähän sotaan. Kenen tulisi kantaa vastuu tilanteessa, jossa menneisyyden aaveet hyppäävät kevyesti ja luvatta nuoren sukupolven selkään? Olisiko Drakulic tai hänen ikätoverinsa voineet estää sotaa, tai edes vähäisimmässäkään määrin rajoittaa sitä? Sota Balkanilla on kuin perinnöllinen tauti, jonka siirtyminen sukupolvelta on todennäköistä. Epäilemättä sodan julmuudet lieveilmiöineen ja näkymätön sodankäynti näyttäytyvät selkeämmin ulkopuoliselle toimijalle kuin hänelle, joka elää omaa ainoaa elämäänsä sodan keskellä selviytyen. Voiko ihmistä syyttää siitä, että hän on onnistunut selviämään hengissä sodan keskellä? Ettei hän tuossa rikkonaisessa arjessaan ole puuttunut epäkohtiin: ihmisoikeusrikkomuksiin, heikompien sortamiseen tai sotarikoksiin, vaan sen sijasta on valinnut hiljaisen hyväksynnän. Sodalla on myös toiset kasvot, joiden hyväksyminen voi jossain määrin helpottaa sodan ajatuksen hyväksymistä. Sodassa on myös oma lumonsa, jota on vaikea ymmärtää ulkopuolisena. Väkivallan lisäksi sotatila käsittää myös sotilaallisuuden toisen puolen; uhrautumisen, yhteisöllisyyden sekä vahvan me-hengen. Mielikuvien ja todellisuuden tasolla sota on elämän yhteisöllisyyttä dramaattisimmillaan. Sotatilassa yksilö elää ja taistelee jonkun suuremman puolesta, elää jotakin muuta kuin ainoastaan itseään varten. Ihanteiden maailmassa sota on palanen pyyteetöntä toveruutta, veljeyttä ja yhtenäisyyttä. Veljeä ei jätetä koskaan, isänmaan puolustamiseen suhtaudutaan kunnia-asiana. Sodan lumossa on myös kyse suuresta sankaruudesta ja vahvoista kontrasteista. Sota vaatii aina uhrinsa; kaatuneita sotilaita ja siviilejä, verenvuodatusta, palaneita kyliä, hajonneita perheitä, raiskattuja naisia ja tuhoutuneita mieliä. Tuosta samasta kärsimyksestä nousevat myös sotien sankarit, se kuka sodan helvetistä selviää naarmuilla, ansaitsee viitan ja mitalin.²³² Kaunistelematon ja raaka kuvaus saa ihmiset ymmärtämään sodan kovuuden ja sitä kautta mahdollisen arvostuksen omia, hengissä selvinneitä sotilaita ja siviilejä kohtaan.

This is what war did to us. It brought us to extreme awareness, extreme sensitivity, because belonging to one nation or another could make the difference between life and death.²³³

²³¹ Drakulic, 1996, 158

²³² Luostarinen, 2003, 18–20

²³³ Drakulic, 1996, 205

Sota tekee varovaiseksi: nostaa varpailleen, suorastaan pakottaen siihen. Se luo korostetun tietoisuuden omasta etnisyydestä, sen kaikkine mahdollisine ominaisuuksineen. Sota rajoittaa elämää vielä pitkään sen jälkeenkin kun viimeiset laukaukset on ammuttu, viimeiset kauko-ohjaimella laukaistavat ohjukset ovat kohdistettu maaliaan kohti tai viimeinen perääntymiskomento annettu. Sota on jättänyt jälkensä mieliin, ilmaantuen sieltä ajattelumme ja nousten esiin yllättävissäkin paikoissa ja olosuhteissa. Sota jakaa karkeasti meihin ja heihin, sillä enemmän kuin mitään muuta, sota tarvitsee tuota eroa.

LÄHTEET

Kirjalähteet:

Anderson, Benedict. (1983) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.

Buzan, Barry. (1991) *People, states and fear: an agenda for international security studies in the post-Cold War era*. Pearson Education Limited, Essex.

Drakulic, Slavenka. (1994) *Balkan Express- Katkelmia sodan toiselta puolelta*. Kääntöpiiri, Nurmijärvi

Drakulic, Slavenka. (1996) *Cafè Europa, life after communism*. Acabus, Lontoo.

Drakulic, Slavenka (2005) *Eivät tekisi pahaa kärpäsellekään – sotarikolliset tuomiolla*. Otava, Keuruu.

Durkheim, Émile (1980) *Uskontoelämän alkeismuodot*. Helsinki: Tammi.

ElRamly, Ranya. (1999) *Jugoslavalaisista muistoista kroatialaisiin muistoihin. Partisaanimyytti ja sen purkaminen. (73–90)* Teoksessa *Balkan 2000, näkökulmia ja taustoja Kaakkois-Euroopan nykytilanteelle*, toimittanut Vesa Saarikoski. Åbo akademis tryckeri, Turku.

Gagnon, Valere Philip, Jr. (2004) *The myth of ethnic war: Serbia and Croatia in the 1990s*. Cornell University Press. Ithaca and London.

Glover, Jonathan. (2003) *Ihmisyys*. Otavan kirjapaino Oy, Keuruu

Green, Sarah F. (2005) *Notes from the Balkans. Locating Marginality and Ambiguity on the Greek-Albanian Border*. Princeton, NJ and Woodstock: Princeton University Press.

van Houtum, Henk, Olivier Kramsch and Wolfgang Zierhofer (2005) *B/ordering space*. Ashgate, Aldershot and Burlington.

Ignatieff, Michael. (1993) *Blood and belonging. Journeys into the New Nationalism*. BBC Books, Lontoo.

Kempf W. & Luostarinen H. (eds) 2002. *Journalism and the New World Order Vol.2*. Nordicom, Göteborg

Kivikoski, Mikko. (1999) *Keski-Eurooppa, ei Balkan! Sloveenien ja kroaattien Keski-Eurooppa – identifioitumisen poliittiset ulottuvuudet 1980 – ja 90- luvuilla. (47–72)* Teoksessa *Balkan 2000, näkökulmia ja taustoja Kaakkois-Euroopan nykytilanteelle*, toimittanut Vesa Saarikoski. Åbo akademis tryckeri, Turku.

Kuusisto-Arponen Anna-Kaisa ja Jukarainen Pirjo, *'Konfliktin paikka? Paikallista arjen identiteettipolitiikkaa Pohjois-Irlannissa'*. Teoksessa: Jukarainen P., Linjakumpu A. ja Villa S. (toim.), *Sodan ja rauhan identiteetit*, TAPRI, tutkimustiedote 89, 2003, s. 45–69.

Kuusisto, Riikka (1998). *Oikeutettu sota ja julma teurastus? Läntisten suurvaltajohtajien sotaretoriikkaa Persianlahdella ja Bosniassa*. Suomen rauhantutkimusyhdistys, Helsinki.

Laitila Teuvo. (1997) *Veljeys ja epäsovu: monikansallinen Jugoslavia teoriana ja käytäntönä*. Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, Tampere

LaPorte, Erin S. (2000) *Rikollinen rotu: Serbian kansan demonisointi, epäinhimillistäminen ja rikollistaminen*. (200- 217) Teoksessa Toisenlainen totuus Kosovosta, toimittanut Jarmo Laine. Fenix Kustannus, Helsinki.

Lasswell, Harold D. (1927) *Propaganda Technique in the World War*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Lontoo

Lasswell, Harold D. (1977) *On Political Sociology*. The University of Chicago Press. Lontoo

Lehti, Marko. (1999) *Bosnia ja Makedonia. Historialliset kummajaiset kansallisvaltioiden maailmassa*. (19 – 46) Teoksessa Balkan 2000, näkökulmia ja taustoja Kaakkois-Euroopan nykytilanteelle, toimittanut Vesa Saarikoski. Åbo akademis tryckeri, Turku

Linjakumpu, Aini – Villa, Susan – Jukarainen, Pirjo. (toim) (2003) *Sodan ja rauhan identiteetit*. Tapri, Rauhan ja konfliktintutkimuskeskus – tutkimustiedote 89/2003, Tampere

Luostarinen, Heikki. (1994) *Mielen kersantit*. Hanki ja jää. Juva

Luostarinen, Heikki. (2003) *Sodan viestit*, s.17–32, teoksessa Miksi soditaan? Anssi Männikkö (toim.) Vastapaino. Jyväskylä

Meier, Viktor. (1999) *Yugoslavia – A History of its Demise*. Routledge. Lontoo

Mäki, Kirsi. (2007) Sota. (99–118) Teoksessa Toinen Maailmanpolitiikka, 10 käsitettä feministiseen kansainvälisten suhteiden tutkimukseen. Vastapaino, Tallinna.

Möller, Frank. (2003) *Metsä on ensin kulttuuria, sitten luontoa, metsäveljesten muisto osana Baltian maiden identiteettipolitiikkaa*.(44–56) Teoksessa Sodan ja rauhan identiteetit, toimittanut Linjakumpu, Villa, Jukarainen. Tapri, Rauhan ja konfliktintutkimuskeskus – tutkimustiedote 89/2003, Tampere

Nuorluoto, Juhani (1999). *Jugoslavian hajoamisen mytologisoinnista ja nykytilanteen historiallisesta oikeuttamisesta*. (23- 38) Teoksessa Syitä ja seurauksia, Jugoslavian hajoaminen ja seuraajavaltioiden nykytilanne, seminaari 8.4.1999, toimittanut Katalin Miklóssy. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi.

Raento, Pauliina. (toim.) (1993) *Yhdessä, erikseen – kansalliset konfliktit Länsi-Euroopassa*, Gaudeamus

Remet, Sabrina Petra. (1996) *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia From the Death of Tito to the Fall of Milosevic*. Westview press. Oxford.

Rutanen, Reijo. (2002) *Serbia, Euroopan sairain mies*. Gaudeamus, Helsinki

Saarikoski, Vesa. (1999) (a) *Balkan – Euroopan alku ja loppu?* (7-18) Teoksessa *Balkan 2000, näkökulmia ja taustoja Kaakkois-Euroopan nykytilanteelle*, toimittanut Vesa Saarikoski. Åbo akademis tryckeri, Turku.

Saarikoski, Vesa. (1999) (b) *Jugoslavia idän ja lännen välissä* (39–58) Teoksessa *Sytä ja seurauksia, Jugoslavian hajoaminen ja seuraajavaltioiden nykytilanne*, seminaari 8.4.1999, toimittanut Katalin Miklóssy. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi.

Shapiro, Michael J. (1997) *Violent Cartographies: Mapping the Cultures of War*. University of Minnesota Press, Minneapolis & London.

Smith, Anthony D. (1986) *The ethnic origins of nations*. Basil Blackwell, Oxford.

Sgrena, Giuliana. (2007) *Ystävien tulituksessa* (Fuoco Amico) LIKE, Keuruu

Todorova, Maria. (1997) *Imagining the Balkans*. Oxford University press. Oxford.

Todorova, Maria. (edit.) (2004) *Balkan Identities, Nation and Memory*. Hurst and Company. Lontoo

Visuri, Pekka. (1999) *Jugoslavian hajoamissodat Euroopan turvallisuuden ongelmana*. (11- 22) Teoksessa *Sytä ja seurauksia, Jugoslavian hajoaminen ja seuraajavaltioiden nykytilanne*, seminaari 8.4.1999, toimittanut Katalin Miklóssy. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi.

Väyrynen, Raimo. (2003) *Ahneus* (31–42) Teoksessa *Miksi soditaan?* (toim. Anssi Männistö) Vastapaino, Tampere

Väyrynen, Tarja. (2007) *Rauha*. (119–144) Teoksessa *Toinen Maailmanpolitiikka*, 10 käsitettä feministiseen kansainvälisten suhteiden tutkimukseen. Vastapaino, Tallinna.

Walzer, Michael (1977) *Just and Unjust Wars, a Moral Argument With Historical Illustrations*. Basic Books. Lontoo.

Zizek, Slavoj. (1997) *The plague of fantasies*. Verso, Lontoo ja New York.

Artikkelit:

Lindstedt, Jouko & Nuorluoto, Juhani: (toukokuu 2000) *Ovatko bosnia, kroaatti ja serbia sama kieli vai eri kieliä?* Helsingin yliopisto, slavistiikan ja baltologian laitos

Zur, O. (1991). *The love of hating: The psychology of Enmity*. History of European Ideas, 13 (4), 345–369

Sanomalehdet:

The Guardian 4.3 2005, Fiachra Gibbons: ”I will not cut my film”. s.6-7

Helsingin Sanomat, (13.1.2008) Kukkulan kuningas

Helsingin Sanomat, (18.4.2007) Ahtisaari toivoo YK:lta Kosovo päätöstä pian

Helsingin Sanomat, (13.3.2007) Timo Paukku: Yksilö herättää tunteet kansanmurhassa

Kulttuurivihkot 4-6/2004, Olli Mäkinen: Elämä on viihdettä, s.30–31

Psykologiuutiset 11/1995, Kroatiaassa värityskirjatkin on valjastettu sotapropagandan palvelukseen, s.15–18

Rauhan Puolustajat 2/2007, Kroatian naisenergia on uusiutuva luonnonvara, s.7-9

Ydin 5/1992, Tapani Lausti: Balkania, siivuina, s.23–27

Videomateriaali:

BBC (tuottaja Norma Percy): *Death of Yugoslavia* (1995). Kuusiosainen dokumentti:

1. Enter Nationalism
2. The Road to War
3. Wars of Independence
4. The Gates of Hell
5. A Safe Area
6. Pax Americana

Luennot:

Hall, Martin: The fantasy of realism, 13.12. 2007, Tampereen yliopisto

Rasku, Minna: Muistamisen politiikka, 30.10.2007, Jyväskylän yliopisto